

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DEN RUSYA'YA GÖTÜRÜLEN ESKİ
ESERLER (1839-1917)**

Nazım YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL**

Konya-2024

Bu çalışma, 23.07.2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

**Savunma
Tez Jürisi**

Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL
Selçuk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Çağatay BENHÜR
Selçuk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Ali ERDOĞAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Not: Tez Savunma Jürisi isimlerinin yer aldığı bu sayfa kapaktan hemen sonra gelecek şekilde ve imzasız olarak konulmalıdır.

ÖN SÖZ

Avrupa devletleri, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında siyasi projeleri meşrulaştırmak için özellikle arkeolojiden yararlanmışlardır. Fransız Devrimi ile başlayan ulusçuluk dalgası Avrupalıların kimlik arayışını hızlandırmış, eski eserler üzerinden kimlik inşa süreci başlamıştır. Avrupalılar, bu dönemde kendilerini Antik Yunan ve Roma uygarlıklarının mirasçıları olarak projelendirirken birbirleriyle de rekabet içinde olmuşlardır. Bu rekabet, kazı alanlarında ve müze salonlarında devam ederken klasik uygarlıkların topraklarına hâkim olan Osmanlı Devleti’ni de yakından etkilemiştir. Ruslar bu rekabete Bizans üzerinden dâhil olmuştur. Moskova’nın üçüncü Roma olduğunu iddia eden teoriyi benimseyen Ruslar, kendisini Bizans mirasının gerçek varisi ve Ortodoksluğun koruyucusu olarak görmüştür. Ruslar, İstanbul’da bir arkeoloji enstitüsü kurmuşlardır. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü, 1894-1914 yılları arasında faaliyette bulunduğu yirmi yıl boyunca, Bizans kültür ve medeniyetini tanımak için Osmanlı topraklarının birçok yerinde inceleme seferleri ve arkeolojik kazılar yapmıştır. Rusların başlarda sistemli olmayan eski eser arama ve toplama faaliyetleri enstitünün kuruluşundan itibaren müdürlüğünü yapan Fyodor İvanoviç Uspenski’nin özel çabalarıyla sistemli bir hale getirilmiştir. Osmanlı Devleti eski eserlerini korumak için kaçakçılığa karşı önlemler almaya çalışmıştır. Bu çalışmada Çarlık Rusya’nın Osmanlı coğrafyasındaki eski eserlerin Rusya’ya götürülmesiyle ilgili Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu’da yaptıkları çalışmalar ve bunun karşısında Osmanlı Devleti’nin izlediği politika incelenmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus işgaline uğrayan Karadeniz kıyılarında ve Doğu Anadolu’da bulunan şehirlerdeki eski eserlerin Rusya’ya götürülmesi ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı topraklarından götürülen ve Rusya’daki müzelerde sergilenen eserler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma konusunun belirlenmesinde ve çalışma sürecinde benden desteğini ve katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen, engin akademik bilgileriyle her daim yol gösterici olan tez danışmanım sayın Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarım boyunca her koşulda yanımda olan ve beni destekleyen eşime ve oğullarıma minnettarım.

Nazım YILMAZ

ÖZET

Bu çalışmada Çarlık Rusya'nın Osmanlı coğrafyasındaki eski eserleri araştırma, keşif, toplama ve Rusya'ya götürülmesiyle ilgili Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'da yaptıkları çalışmalar ve bunun karşısında Osmanlı Devleti'nin izlediği politika genel olarak incelenmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus işgaline uğrayan Karadeniz kıyılarında ve Doğu Anadolu'da bulunan şehirlerdeki eski eserlerin Rusya'ya götürülmesi ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı topraklarından götürülen ve Rusya'daki özellikle Ermitaj ve Puşkin müzelerinde sergilenen eserler tespit edilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde eski eser kaçakçılığının tarihi süreci, Avrupa'da gelişmeye başlayan eski eser merakı ve bunun neticesinde başlayan kaçakçılık faaliyetleri ile birlikte Osmanlı Devleti'nin eski eser kaçakçılığına karşı koyma çabaları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Rusların özellikle Osmanlı topraklarındaki Bizans eserlerine olan ilgisinin tarihî ve siyasî arka planı üzerinde durulmuştur. Rusya'da eski eser anlayışının gelişimi, şarkiyatçılığın doğuşu ve kurumsallaşması ve Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Osmanlı toprakları üzerindeki çalışmaları incelenmiştir. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışma alanları içinde; Topkapı Sarayı'nda Bizans Dönemi'ne ait yazma eser çalışması, Kayseri'de bulunan Sarmısaklı İncil'inin Rusya'ya götürülmesi, Makedonya, Suriye, Filistin ve Karadeniz kıyılarında yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Yine bu bölümde Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün 1914 yılında kapatılmasından sonra enstitü çalışanlarının işgal döneminde Karadeniz kıyılarında ve Doğu Anadolu'da bulunan şehirlerde yaptıkları çalışmalar ve Rusya'ya götürülen eserler incelenmiştir. Rusya'ya götürülen el yazması eserlerin iadesiyle ilgili tartışmalar ve el yazmalarının nerede olduğu araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise özellikle İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü üzerinden Rusya'ya gönderilen eski eserlerin Rus müzelerindeki izleri sürülmüş ve tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Eser Kaçakçılığı, F. İ. Uspenski, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü, Ermitaj Müzesi, Bizans.

ABSTRACT

This study examines the activities related to the research, exploration, collection, and transportation of ancient artifacts from the Ottoman territories to Russia during the Tsarist era, particularly focusing on Anatolia, the Balkans, and the Middle East. It also explores the policies pursued by the Ottoman Empire in response. Special attention is given to the transfer of ancient artifacts from cities on the Black Sea coast and Eastern Anatolia, which were occupied by the Russians during World War I, to Russia. Additionally, efforts were made to identify artifacts taken from Ottoman lands that were exhibited in Russia, particularly in the Hermitage and Pushkin Museums. The first section discusses the historical process of antiquities smuggling, the growing fascination with ancient artifacts in Europe, and the resulting smuggling activities, alongside the Ottoman Empire's efforts to combat antiquities smuggling. The second section focuses on the historical and political background of Russian interest in Byzantine artifacts, particularly those from Ottoman territories. It examines the development of the understanding of antiquities in Russia, the emergence and institutionalization of Oriental studies, and the work of the Russian Archaeological Institute on Ottoman lands. Within the research scope of the Istanbul Russian Archaeological Institute, topics include the study of Byzantine manuscripts in Topkapi Palace, the transfer of the Sarmisaklı Gospel from Kayseri to Russia, and research conducted in Macedonia, Syria, Palestine, and the Black Sea coast. This section also examines the work conducted by the staff of the Russian Archaeological Institute in cities along the Black Sea coast and in Eastern Anatolia during the occupation period following the closure of the institute in 1914, as well as the artifacts that were taken to Russia. Discussions on the return of the manuscripts taken to Russia and investigations into the current whereabouts of these manuscripts were explored. In the third section, the traces of ancient artifacts sent to Russia, particularly through the Istanbul Russian Archaeological Institute, were tracked and attempts were made to identify them in Russian museums.

Keywords: Smuggling of Antiquities, F. I. Uspensky, Russian Archaeological Institute in Istanbul, Hermitage Museum, Byzantium.

KISALTMALAR

bk. : bakınız

BEO : Bâb-1 Âli Evrak Odası

BOA : Başkanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DH.MKT : Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi

ed. : Editör

E.T. : Erişim Tarihi

İ.HUS : İrade-i Hususi

İPPO : İmparatorskoe Pravolavnoe Palestinskoe Obşestvo

İRİİK : İzvestiya Russkavo Arheologiçeskavo İnitutita v Konstantinopole

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

M.V : Meclis-i Vükelâ

s. : sayfa

S. : Sayı

TTK : Türk Tarih Kurumu

vb. :ve benzeri

Y.A.HUS : Yıldız Sadaret Hususî Maruzat

Y.PRK.ASK : Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat

yy : yüzyıl

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Yeni Cami ve İstanbul Limanı Tablosu, 1789.....	14
Şekil 2: Sarmısaklı İncil'i (Sarmisahliyskoe Evangelie).....	45
Şekil 3: Minyatürlü Bizans Parşömen El Yazması.....	46
Şekil 4: Topkapı Sarayı'nda Bulunan Bizans Dönemi'nden Kalma El Yazma Eser (Seralskiy Kodeks).....	48
Şekil 5: Palmira Gümrük Tarifeleri Yerinden Çıkarılırken.....	54
Şekil 6: Ermitaj Müzesi-Kışlık Saray.....	70
Şekil 7: İyi Çoban İsa Heykeli.....	72
Şekil 8: Ermitaj Müzesi'nde Palmira Gümrük Tarifeleri.....	73
Şekil 9: Boş ve Şalma'nın Palmira Rölyefi.....	74
Şekil 10: Hayran'ın Palmira Rölyefi.....	75
Şekil 11: Bir Adamı Tasvir Eden Palmira Rölyefi.....	75
Şekil 12: Zabelakh Oğlu Zabdibol'un Palmira Cenaze Kabartması.....	76
Şekil 13: Boref'in Oğlu Bahballat'ın Palmira Rölyefi.....	76
Şekil 14: Yarhay'ın kızı Akmat Palmira Rölyefi.....	77
Şekil 15: Defne Çelengi Giyen İmparator Hadrian'ın Portresi.....	77
Şekil 16: III. Selim'in II. Katerina'ya Hediye Ettiği Türk Çadırı.....	78
Şekil 17: Ermitaj Müzesi'ndeki Türk Çini Eserleri ve Silahları.....	79
Şekil 18: Puşkin Müzesi'ndeki Truva Hazinesinden Örnekler.....	80

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
KONUNUN TANIMI, AMACI, SINIRLARI VE KAYNAKLARI	1
BİRİNCİ BÖLÜM	8
OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI	8
1.1 Eski Eser Kaçakçılığının Tarihi Süreci: Avrupa'da Eski Eser Anlayışının Gelişimi	8
1.2 Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Avcılığı.....	12
1.3 Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Kaçakçılığına Karşı Çabaları.....	16
1.4 Eski Eserler Hakkında Yapılan Yasal Düzenlemeler	21
İKİNCİ BÖLÜM	27
RUSLARIN ESKİ ESERLERE İLGİSİ VE RUS ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ 27	
2.1 Rusların Bizans ile Kurduğu Tarihî Bağ	27
2.2 Rus Şarkiyatçılığının Doğuşu ve Şarkiyat Kütüphaneleri	29
2.3 Rusların Osmanlı Topraklarındaki İlk Düzensiz Keşif Gezileri	38
2.4 Rusların Filistin Bölgesindeki Çalışmaları ve İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti	39
2.5 İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Kuruluşu ve İlk Çalışmaları	42
2.5.1 Sarmısaklı İncil'in Rusya'ya Götürülmesi.....	44
2.5.2 Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde Yaptığı Çalışma.	47
2.5.4 Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Makedonya Çalışması	48
2.5.5 Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Suriye Seferi ve Palmira Tarifeleri	53
2.5.6 Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Karadeniz Kıyılarındaki Çalışmaları	54

2.6 Rusların İşgal Yıllarında Trabzon'da Yaptığı Çalışmalar ve Rusya'ya Götürülen Eserler.	57
2.7 Rusların İşgal Yıllarında Doğu Anadolu'dan Götürdüğü Eserler.	61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	69
OSMANLI DEVLETİ'NDEN ERMİTAJ VE PUŞKİN MÜZESİ'NE GÖTÜRÜLEN ESERLER	69
3.1 İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nden Ermitaj Müzesi'ne Bağışlanan Eserler	70
3.1.1 İyi Çoban İsa Heykeli	71
3.1.2 Palmira Gümrük Tarifeleri	72
3.1.3 Palmira'dan Ermitaj Müzesi'ne Götürülen Altı Rölyef	73
3.1.4 Defne Çelengi Giyen İmparator Hadrian'ın Portresi	77
3.2 Ermitaj Müzesi Doğu Sanatı Koleksiyonu'nun Türkiye Bölümü	78
3.3 Puşkin Müzesi ve Truva Hazinesi	79
3.4 Moskova'ya Giden Diğer Eserler	80
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	85
EKLER	95
Ek-1: Rusya'ya Götürülen Türkçe Yazma Eserlerin Listesi. (Pavel Falev, 1918)	95
Ek-2: İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne Osmanlı Topraklarında Keşif ve Kazı Yapabileceklerine Dair Verilen İzin Belgesi.	102
Ek-3: Palmira Tariflerinden Oluşan Yedi Sandığın Rus Çar'ına 2. Abdülhamid Han Tarafından Hediye Edildiğini Beyrut Vilayetine Bildirildiğine Dair Belge.	103
Ek-4: İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne Müdürü Uspenski'ye 2. Dereceden Osmanlı Nişanı Verildiğine Dair Belge.	104
Ek-5: Tiflisskiye Vedomosti Gazetesi, No: 46. (15 Kasım 1829, Cuma)	105
Ek-6: İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Müdürü Fyodor İvanoviç Uspenski.	106

GİRİŞ

KONUNUN TANIMI, AMACI, SINIRLARI VE KAYNAKLARI

Osmanlı Dönemi'nde eski eserler “Âsâr-ı Atîka” olarak adlandırılmıştır. Âsâr-ı Atîka, içinde barındırdığı değerlerden dolayı korunarak gelecek kuşaklara bırakılmak istenen, arkeolojik eserler başta olmak üzere, etnografik ve mimari mirası tanımlamak için kullanılmış olan en eski terimdir. Günümüz Türkçesindeki karşılığı “eski eser” olan terim¹ kılavuzlarda, ansiklopedilerde veya yasalarda şöyle tanımlanmaktadır: *Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait kültür, din, ilim, sanatla ilgili, yeraltında, yer üstünde veya su altında bulunan taşınabilir ve taşınamaz kültür varlıklarıdır.* Bunlardan taşınabilir eski eserler insan elinin dokunduğu, insan aklı ve hüneri ile meydana getirilen ve estetik değeri olan, geçmiş devirlere ait eşya, araç ve gereçler olarak tanımlanmaktadır. Eski eser kaçakçılığı ise, tanımı yapılan taşınır ve taşınmaz tarihsel ve kültürel mirasa ait her türlü materyalin yasa dışı yollarla yurt içinde ve yurt dışında pazarlanarak kazanç sağlanmasına yönelik eylemlerdir.²

Eski eser kaçakçılığı, eski eserlerin Rönesans Dönemi'nden itibaren kültürel, bilimsel ve siyasi açılardan önem kazanmaya başlamasıyla birlikte artarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti topraklarında yaşanan eski eser kaçakçılığı, Avrupa'da XVII. yüzyılda gelişmeye başlayan koleksiyonculuk ve müzecilik faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupalıların eski eserlere olan ilgisi artmış ve Osmanlı coğrafyasında bulunan eski eserler Avrupalı seyyahlar, diplomatlar, zenginler, antikacılar, eski eser meraklıları ve bilim adamları tarafından yağmalanmıştır.³ Birçok eski medeniyetin eserlerini barındıran Osmanlı toprakları eski eser avcılığının merkezinde yer almıştır. XIX. yüzyılda ise kaçakçılık faaliyetleri zirveye ulaşmıştır. Bu nedenle söz konusu yüzyıl “eski eser yağmalama devri” olarak da değerlendirilmiştir.⁴

¹ Mustafa Önge, “Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye’de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atîka,” *Avrasya Terim Dergisi*, 6/1 (2018), s. 9.

² Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 75.

³ Hüseyin Muşmal, *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)*, Kömen Yayınları, Konya 2009, s. 65; Mehmet Önder, “Berlin Müzesindeki Bu Selçuklu Eserleri Bizim”, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Konya II, Özel Sayı, Konya 1999, s. 23.

⁴ Güven Arsebük, “Dünden Bugüne Arkeoloji”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 70.

Ruslar bu dönemde Osmanlı topraklarındaki özellikle Bizans eserleriyle yakından ilgilenmiştir. Nitekim Ruslar, Bizans'la kurmaya çalıştıkları tarihî bağdan hareketle Avrupalılar gibi Osmanlı topraklarında hak iddia etmek ve bunu meşrulaştırmak için arkeolojiden ve eski eserlerden faydalanma yoluna gitmişlerdir. Çarlık Rusya'nın, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri eski eser kaçakçılığının merkezinde 1894 senesinde İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün yer aldığı görülmektedir. Ancak enstitünün kuruluşundan önceki dönemlerde Osmanlı coğrafyasında özellikle İstanbul'da ve Kudüs'te Konstantin Mihailoviç Bazili, Nikolay Efimov ve Rahip Antonin Kapustin gibi bazı kâşif, diplomat ve din adamları tarafından eski eser araştırmalarının yapıldığı bilinmektedir. Nitekim Rus Sanat Tarihçi Nikodim Pavloviç Kondakov'un 1880 ve 1884 yıllarında İstanbul'da Bizans eserleri üzerine yaptığı incelemelerin Rus arkeolojisi için büyük önem kazanmıştır.⁵

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nde eski eserler alanında yapılacak faaliyetler için uygun bir ortam oluşmaya başlamıştır. Bunda II. Mahmud Dönemi'nde yapılan reformların etkisi büyük olmuştur. 4 Mart 1840 tarihinde bir genelge ile Topkapı Sarayı'nın içinde bulunan Aya İrini Kilisesi'nin Harbiye Ambarı'nda bir müzenin kurulduğu ve bu müze için eski eserlerin toplanması vilayet ve sancaklara bildirilmiştir. Bu genelge Osmanlı Devleti'nin eski eserlerin toplanması ve korunması için yaptığı ilk ciddi girişim olarak değerlendirilmiştir.⁶ Bu sebepten araştırmada zaman sınırlandırması, temel olarak Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılından Çarlık Rusya'nın yıkıldığı 1917 yılları arası olarak belirlenmiştir. Bunla birlikte bu yıllardan önceki ve sonraki zaman diliminde yaşanan bazı önemli olaylar zaman sınırlandırmamızı esnetmiştir.

Araştırmanın konusu Çarlık Rusya'nın başta İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü üzerinden Osmanlı coğrafyasında yapılan araştırma ve keşif faaliyetlerinin sonucunda Rusya'ya götürülen eserler ve Osmanlı Devleti'nin eski eser kaçakçılığına karşı aldığı önlemler olmuştur. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü çalışanlarının ve Rusya'nın

⁵ Robert Ousterhout, "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi ve Bizans Arkeolojisinin Başlangıcı: Tarihyazımsal Bir İnceleme", *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zınab Barani - Zeynep Çelik - Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür İstanbul 2011, s. 197-198.

⁶ İlber Ortaylı, "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1985, s. 1599-1600

diplomatik temsilcilerinin Osmanlı coğrafyasında yer alan eski eserleri araştırma, keşif, toplama ve Rusya'ya götürülmesiyle ilgili Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'da yaptıkları çalışmalar sonucunda Rusların elde ettikleri eski eserleri Rusya'ya götürmelerine temas edilmiştir. Yine Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus işgaline uğrayan Karadeniz kıyılarındaki ve Doğu Anadolu'daki şehirlerden Rusya'ya götürülen eski eserler bu araştırmanın konusu kapsamındadır. Ruslar tarafından götürülen eski eserlerin tespiti ve günümüzde bu eserlerin Rus müzelerindeki izlerinin araştırılması çalışmamızın amaçlarındandır. Kapsamı gereği çok boyutlu olan bu çalışma birçok sorunsal etrafında şekillenmiştir. Bu sorun alanlarından bazıları şu şekilde öne çıkmıştır:

1. Avrupa'da eski eser anlayışı gelişim sürecinin Çarlık Rusya'ya yansması ve Osmanlı Devleti'ne etkisi.
2. Rusların Bizans eserleri üzerinden geliştirdikleri politikanın Osmanlı Devleti'ne etkisi ve Osmanlı Devleti'nin bu politika karşısındaki tutumu.
3. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün vizyonu, çalışmaları ve Rus eski eser politikasına etkisi.
4. Rusların Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı coğrafyasında yaptıkları eski eser araştırma ve toplama faaliyetleri sonucunda Rusya'ya götürülen eserlerin tespit edilmesi.
5. Rusların Birinci Dünya Savaşı yıllarında Karadeniz kıyılarından ve Doğu Anadolu bölgesinden götürdükleri eserlerin tespiti.
6. Rusların Birinci Dünya Savaşı yıllarında Trabzon'dan ve Doğu Anadolu bölgesinden götürdükleri Osmanlı el yazması eserlerin iadesinin gerçekleşip gerçekleşmediği hususunun tespiti vd.

Bu sorun alanları çerçevesinde bu araştırmanın yapılmasındaki bir diğer unsur Rusya'ya kaçırılan eserlerin daha geniş ve bütüncül bir çerçevede ele alınması olmuştur. Günümüze kadar, Türkiye'de eski eser kaçakçılığı ve Osmanlı Devleti'nin eski eser politikasıyla ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte özellikle Rusya'ya kaçırılan eserler hakkında bilgi verme noktasında bu eserler yetersiz kalmıştır. Bu durumun oluşmasında Sovyet Dönemi'nde Rus arşivlerinde ve müzelerinde yabancı araştırmacıların çalışma olanaklarının kısıtlı olması etkili olmuştur. Bu eserler arasında Sanat Tarihçisi Mehmet Önder'in 1989 yılında

yayımlanmış olan *Yurt Dışı Müzelerindeki Türk Eserleri* adlı eseri o tarihe kadar Avrupa'da bulunan Türk eserlerini incelemesi açısından önemlidir. Ayrıca Önder'in *Anadolu'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu* adlı makalesi de bir diğer önemli çalışmadır.

Eski eser kaçakçılığı ile ilgili bir diğer çalışma 2003 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan *Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü*'dür. Eserde, eski eser kaçakçılığının nedenleri, kaçakçılığın önlenmesine yönelik uygulamalar ve eski eserlerin iade süreçleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu alanda önemli bir diğer çalışama 2007 yılında Hüseyin Karaduman tarafından yayımlanan *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı* adlı kitaptır. Eserde, ülkemizde yapılan kaçak kazılar, eski eser kaçakçılığının sebepleri ve eski eserler nizamnameleri incelemiştir. Karaduman, yasa dışı yollarla yurt dışına götürülen eserlerin iadesi meselesini de incelemiş fakat Rusya ile ilgili bir bilgi vermemiştir. Yine Türkiye'de yapılan eski eser kaçakçılığını konu alan bir diğer önemli eser de Hüseyin Muşmal ve Hasret Gümüş tarafından 2022 yılında yayımlanan *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı 1839-1938* adlı çalışma olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin eski eser politikasıyla ilgili yapılan önemli çalışmalardan birisi 2009 yılında Hüseyin Muşmal tarafından yayımlanan *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)* adlı eserdir. Eserde, eski eser anlayışının oluşumu, eski eserlerin korunmasına yönelik yapılan yasal düzenlemeler, müzecilik ve arkeolojik faaliyetler yer almıştır. Ayrıca kaçakçılık faaliyetleri genel hatlarıyla incelenmiştir. Zeynep Çelik'in 2016 yılında yayımlanan *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti* ve Zannab Barani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem editörlüğünde hazırlanan *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojini Öyküsü 1753-1914* adlı çalışmalarda eski eser kaçakçılığı ile ilgili bilgiler vermesi açısından önemlidir.

Rusya'ya kaçırılan eserleri, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün faaliyetleri üzerinden araştıran önemli bir eser, 2015 yılında Fatih Ünal tarafından yayımlanmıştır. *Ruslar Bizans'ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)* adlı eserde Rus ve Osmanlı kaynakları kullanılmıştır. Bununla birlikte, Ünal kitabında 1914 yılında kapatılan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul'da kalan koleksiyonunun 1929 yılında Rusya'ya iade edildiğinde, Rusların da Trabzon'dan

götürdükleri yazma eserleri iade ettiğini belirtmiş ve bununla ilgili bir kaynak vermemiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Trabzon'da Rusların yaptığı bilimsel çalışmalar hususunda önemli bir çalışmada, 2020 yılında Moskova Devlet Üniversitesi Tarih bölümünde Anna Georgievna Tsypkina'nın *F.İ. Uspenski Önderliğinde Trabzon'a Yapılan Bilimsel Geziler 1916-1917* başlıklı yüksek lisans tezidir. Tezde Trabzon'dan toplanan el yazması eserlerin İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün koleksiyonu karşılığında takas edildiği ve eserlerin bir kısmının çeşitli nedenlerle geri döndürülemez şekilde kaybolduğu yönünde tespit yapılmıştır.

Ayrıca Vüsale Musalı tarafından 2021 yılında yayımlanan *Rus Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'dan St. Petersburg'a Götürülmüş Olan Elyazması Eserler* adlı makalesi işgal döneminde özellikle Doğu Anadolu'dan Rusya'ya götürülen el yazmaları açısından önemli bir çalışmadır. Bu makalede Vüsale Musalı Rusya'ya götürülen Türk el yazmalarının iade edilmediğini vurgulamıştır.

Bu çalışmada Rusların Türk el yazmalarını iade meselesindeki tartışmada incelenecektir. Bu noktada bize yardımcı olan iki katalog çalışması olmuştur. Bunlardan ilki L. Dmitriyeva'nın 2002 yılında yayımlanan *Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Türk El Yazmaları Kataloğu*'dur. Katalog yaklaşık 2.500 el yazması koleksiyonu içermektedir. Bu koleksiyonun büyük kısmı Türkçe, Çağatayca ve Özbekçedir. Katalogda özellikle Van koleksiyonu olarak belirtilmiş eserler incelenmiştir. Diğer katalog ise Ukrayna'da *V.İ. Vernardski Milli Kütüphanesi*'nin 1988 yılında hazırlanmış kataloğudur. Bu katalogdaki bilgiler söz konusu tartışmaya cevap vermesi açısından önemli bulunmuştur.

Veysel Usta'nın editörlüğünde hazırlanan ve 2021 yılında yayımlanan *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik* adlı eserde işgal döneminde Rusya'ya kaçırılan eserlerle ilgili bilgiler yer almıştır. Halit Dünder Akarca tarafından 2014 yılında yayımlanan, *İlmi İşgal: Birinci Cihan Harbi'nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler* adlı makale de bu açıdan önemli bir çalışmadır.

Bu eserlerin dışında Pınar Üre'nin 2014 yılında yaptığı *Byzantine Heritage, Archaeology, and Politics Between Russia and the Ottoman Empire: Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)* adlı doktora tezi, Özhan

Kapıcı'nın 2015 yılında yayımlanan *Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular: XIX. Yüzyılda Rusya'da Şarkî El Yazması Kütüphanelerinin Teşekkülüne Dair Bazı Notlar* adlı makalesi, Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu'nun 2020 yılında yayımlanan *1826-1829'da Erdebil, Ahıska, Bayezid ve Erzurum'da Bulunan Bazı Yazma Eserlerin St. Petersburg'a Nakli* adlı makalesi, Liaisan Şahin'in *Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları* adlı makalesi ve Melikşah Arslan'ın 2019 yılında yaptığı *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847- 1914)* adlı doktora tezi konuyla ilgili bilgiler vermesi açısından önemli çalışmalar olmuştur.

Bu araştırmada Rus ve Osmanlı kaynaklarından istifade edilmiştir. Rus kaynakları içinde Rus Bizantolog Fyodor İvanoviç Uspenski'nin liderliğinde 1894 yılında İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü bünyesinde *İzvestiya Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole* (İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nden Haberler) adıyla yayımlanan bilimsel dergiler kullanılmıştır. Düzenli olarak yayımlanan bu dergilerde Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Osmanlı topraklarında yaptıkları keşif ve kazı çalışmalarıyla birlikte Enstitü'nün yıllık faaliyet raporları yer almıştır.⁷ 1894 yılında kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü yirmi yıllık bir faaliyetin sonunda 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kapanmıştır. Enstitü'nün müdürlüğünü yapan F. İ. Uspenski'nin ve çalışma arkadaşlarının işgal döneminde Trabzon'da ve Doğu Anadolu'da yaptığı çalışmalarla ilgili yayımladıkları raporlar Rusya'ya götürülen eserler hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.⁸ Uspenski, işgal döneminde Trabzon'da yaptığı çalışmayla ilgili raporunu 1918 yılında Rus Bilimler Akademisinden *Otčet O Zanyatiyah v Trapezunte Letom 1917 G.* (1917 Yazında Trabzon'daki Faaliyetler Hakkında Rapor) başlığıyla yayımlamıştır.⁹ Pavel Falev ise Kafkas Cephesi'nden Rusya Bilimler Akademisi Asya Müzesi'ne getirilen Osmanlı el yazmalarının katalogunu hazırlamış ve *Osmanskiye rukopisi postupivşiya v Aziatskiy Muzey Rossiyskoy Akademii Nauk s Kavkazskogo Fronta* (Kafkas Cephesi'nden Rusya Bilimler Akademisi Asya Müzesi'ne Gelen Osmanlı El

⁷ "İRAİK" BIBLIOTECHA CHERSONESSITANA,
http://www.library.chersonesos.org/showsection.php?section_code=6 (E.T. 02.04.2023)

⁸"İzvestiya Rossiskoy Akademii Nauk" Arhiv,
https://www.mathnet.ru/php/archive.phtml?jrnid=im&wshow=contents&option_lang=rus (E.T. 06.05.2023)

⁹ F. İ. Uspenski, "Otčet O Zanyatiyah v Trapezunte Letom 1917 G.", *İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk*, VI, Tom 12, Vipusk 5, (1918), s.207-238.

Yazmaları) adıyla 1918 yılında yayımlanmıştır.¹⁰ Bu katalog aynı zamanda savaş döneminde Rusya'ya götürülen Osmanlı el yazmaları hakkında hazırlanan ilk katalogdur. Bu yönüyle Rusya'ya götürülen el yazmalarının tespiti açısından önemlidir. Ermitaj Müzesi'nin 1994 yılında İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kuruluşunun 100. yılı vesilesiyle yayımladığı katalogdaki bilgiler, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Ermitaj Müzesi'ne gönderdiği ve bağışladığı eserler hakkında bilgi vermesi açısından önem arz etmektedir.¹¹

Rusya'ya götürülen ve günümüzde Rus müzelerinde özellikle Ermitaj ve Puşkin müzelerinde sergilenen eserler, Rusya'da bulunan müzelerin internet sitelerinden de araştırılarak bu internet sitelerindeki bilgilerden istifade edilmiştir. Yerel ana kaynak olarak Osmanlı Arşivi'nden konuyla ilgili belgelerden istifade edilmiştir. Bunlar Rusların, Osmanlı makamlarından keşif ve kazı ile ilgili izin talepleri, çıkarılan eserlerin Osmanlı makamlarına teslimiyle ilgili yaşanan sorunlar gibi belgelerden oluşmaktadır. Böylece bu araştırmada Rusya'ya götürülen eserlerin daha geniş ve bütüncül bir çerçevede ele alınması amaçlanmıştır.

¹⁰ Pavel Falev, "Osmanskiye rukopisi postupivşiya v Aziatskiy Muzey Rossiyskoy Akademii Nauk s Kavkazskogo Fronta" *İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk* 4, (12/15), (1918), s. 1619-1630.

¹¹ "Kollektsiya Muzeya RAİK v Ermitaje", *Katalog Vıstavki (1994)*, <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik.htm> (E.T. 06.05.2023)

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER KAÇAKÇILIĞI

Avrupa'da XVII. yüzyılda gelişmeye başlayan koleksiyonculuk ve müzecilik faaliyetleri sonucunda Osmanlı Devleti topraklarında da eski eser kaçakçılığının başladığı görülmektedir. XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupalıların arkeolojik eserlere ilgi duyması ile Akdeniz dünyasında özellikle Anadolu coğrafyasında Avrupalı gezginler, diplomatlar, zenginler, eski eser meraklıları ve bilim adamları tarafından yağmalama girişimi başlamıştır. Bu süreçte Avrupa'daki krallık kütüphanelerine pek çok yazma eser Avrupalı elçiler ve antikacılar tarafından taşınmıştır.¹² Bununla birlikte özellikle XIX. yüzyıl eski eser kaçakçılığının zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Avrupalı devletler Osmanlı sınırlarında adeta “eski eser avcılığı” yapmıştır. Bu dönemde arkeolojinin temel ilkesi olan “insanlığın geçmişini eski eserler yardımıyla anlamaya çalışmak” hususu göz ardı edilmiş ve amaç Avrupa müzelerini eski eserlerle donatmak haline gelmiştir.¹³

1.1 Eski Eser Kaçakçılığının Tarihi Süreci: Avrupa'da Eski Eser Anlayışının Gelişimi

Eski eser kaçakçılığının tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Kaçakçılığın en eski örnekleri olarak Eski Mısır, Hitit ve Asur'da yaşanan savaşlarda ganimet toplama şeklinde ortaya çıktığı söylenebilir. Anadolu'da eski eser kaçakçılığına verilebilecek örneklerden birisi Roma İmparatorluğu döneminde yaşanmıştır. Diktatör Sulla ve sonraki pek çok Roma İmparatoru Anadolu ve Yunanistan'da pek çok değerli eseri Roma'ya nakletmişlerdir. Haçlı Seferleri döneminde XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da önemli kaçakçılık olayları yaşanmıştır. Özellikle IV. Haçlı Seferi'nde birçok eski eser Haçlılar tarafından Avrupa'ya götürülmüştür. Latinler, İstanbul'u işgal ettiği dönemde Hipodromdaki dört tunç at heykelini yağmalayarak Venedik'e götürmüşlerdir.¹⁴

¹² Muşmal, *Eski Eser Politikası* s. 65; Önder, “Berlin Müzesindeki Bu Selçuklu Eserleri Bizim”, s. 23.

¹³ Arsebük, “Dünden Bugüne Arkeoloji”, s. 70.

¹⁴ Hüseyin Karaduman, “Eski Eser Kaçakçılığı ve Tahribinin Önlenmesi”, *Polis Dergisi*, S. 1, Ankara 1995, s. 50; Osman Aytekin, “Nizamnameler Işığında Eski Eser Kaçakçılığının Anadolu'daki Tarihi Serüveni” *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 43 (2002), s. 664; Özgen Acar, “Eski Eser Kaçakçılığı”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, Yem Yayınları, İstanbul 1997, s. 553.

İnsanlık tarihi boyunca oluşturulan eski eserlerin incelenmesi suretiyle, insanlığın geçmişini aydınlatmaya çalışan arkeolojinin kavram olarak ortaya çıkışı Rönesans Dönemi'ne rastlar.¹⁵ Rönesans Dönemi'nde özellikle İngiltere, Fransa, Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde Batı'nın Doğu'ya bakış açısının tezahürü olarak Oryantalizm (Şarkiyatçılık) akımı doğmuştur. Oryantalizm, Batı'da Doğu'yu inceleme yöntemi olarak gelişmiştir.¹⁶ Yine bu dönemde Avrupa dünyasında Antik Yunan ve Roma uygarlıkları ön plana çıkmış ve bu uygarlıklara karşı büyük bir ilgi başlamıştır. Avrupalılar etnik kökenlerini bu uygarlıklara bağlamak ve özellikle Osmanlı toprakları üzerindeki siyasi emellerini meşrulaştırmak için Helenizm'e sahip çıkmışlardır. İngiltere, Prusya ve Fransa'da Helenizm Rönesans'la birlikte büyük bir gelişim yaşamıştır.¹⁷ Yunan medeniyeti, Aydınlanma felsefesine göre mimari anlayış üzerinden yeniden keşfedilmiş ve neoklasisizmle modernleştirilip Helenseverlikle güncelleştirilmiştir.¹⁸

Bunun sonucunda Avrupa'da Oryantalizm, Doğu'ya yapılacak seferlerin başlamasına, Helenizm ise bu seferlerin nerelere yapılacağını belirlemekte etkili olmuştur.¹⁹ Bu dönemde Avrupalılar tarafından sahiplenilen Helenizm ile üstün bir Batı medeniyeti idealize edilmiştir. Bununla birlikte Batı tarafından yönetilmeye ve idare edilmeye mahkûm bir Doğu ortaya çıkarılarak sömürge düzeni meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Avrupalı devletler tarafından sömürülmek istenen Osmanlı Devleti'nin kendi toprakları üzerindeki egemenlik hakkının dayanaksız olduğu düşüncesinin oluşturulması amaçlanmıştır. Böylece Avrupalıların Osmanlı topraklarında yaptıkları arkeolojik kazılar ve eski eser arama faaliyetleri ile pay alma istekleri meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.²⁰

¹⁵ Arsebük, "Dünden Bugüne Arkeoloji", s. 67.

¹⁶ Işık Albasan, "Rönesans Dönemi Sonrası Seyyahların Arkeolojiye ve Müzeciliğe Katkıları", *Arşiv Dünyası Dergisi*, C. 6/S. 2, s.166; Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2002, s. 26.

¹⁷ Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 9; Hüseyin Muşmal-Hasret Gümüş, *Türkiye'de Müzecilik (1839-1938)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 23.

¹⁸ Sophie Basch, "Arkeologların Yunanistan ve Anadolu Seyahatleri: 19. Yüzyıl Fransa'sında Arkeolojik Kalıntıların doğru Kullanımı Üzerine", *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zanab Barani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür, İstanbul 2011, s. 157.

¹⁹ Hüseyin Muşmal-Hasret Gümüş, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı (1839-1938)*, Palet Yayınları Konya 2022, s. 23.

²⁰ Wendy M. K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, (çev. Esin Soğancılar), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 69.

Geçmişe duyulan ilgi Avrupalıları özellikle Mısır, Anadolu, Yunanistan gibi o dönemde Osmanlı toprağı olan bölgelere seyahat etmeye yöneltmiştir. Başlangıçta düzensiz olan bu seyahatler XV. yüzyılın ikinci yarısında başlayan “Büyük Tur (Grand Tour)” akımı ile düzenli bir hale gelmeye başlamıştır.²¹ Antik çağlardan kalan kaynakların batı dillerine çevrilmesi ve bu kaynaklarda eski kentler ve buradaki önemli kalıntılar hakkında oldukça açık bilgilerin bulunması Avrupa’da merak uyandırmış, pek çok araştırmacının ve pek çok gezginin Osmanlı topraklarına doğru hareket etmesine sebep olmuştur. Bu nedenle gezgin ve seyyahların bir kısmı Antik Yunan ve Roma dönemlerinden kalan eserleri keşfetmek ve ülkelerine dönerken de bu eserlerden bir kısmını yanlarında götürmek için uğraşmışlardır.²²

Avrupa’da eski eserlere sahip olma isteğinin artması; Batı’nın sömürgeci yayılımı, kültürel üstünlük kurma çabası, köken arayışı, milliyetçiliğın yükseliş, burjuva toplumunun gelişimi ve koleksiyonculuk gibi çağın belli başlı meseleleriyle yakından bağlantılı olmuştur. Bu dönemde baskın konumdaki neohümanizm, Antik Yunanistan’ı Avrupa için siyasi, estetik ve ahlaki bir model olarak görmüştür. Avrupalılar kendilerini bu çağların mirasçısı ve koruyucusu olarak tanımlamış, eski eserlerin ele geçirilmesi *dilettanti*’ler (sanat meraklıları) için statü sembolü, hükümetler için ulusal prestij meselesi haline gelmiştir.²³

Avrupalı aristokratlar ve burjuvalar geniş kitleler halinde seyahatler düzenlemeye başlamıştır. Seyyahlar; botanikçi, diplomat, arkeolog, mimar, yazar, tarihçi, ressam, sanatçı, mühendis gibi farklı mesleklerden oluşmuştur. Bunlara baron, kont, kontes gibi aristokratlar da dâhil olmuştur. Seyyahlar, gezilen yerlerin morfolojisini, arkeolojik ve sanatsal buluntularını resmetmiş ve Avrupa’da geniş koleksiyonlar içeren sergiler düzenlemiştir.²⁴

Rönesans döneminde başlayan eski eserlere karşı oluşan entelektüel merak XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa’daki şarkiyat kütüphanelerinin doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Her ne kadar kurumsal ve yaygın bir halde olmasa da XVI. yüzyılda

²¹ Albasan, “Rönesans Dönemi Sonrası Seyyahların Arkeolojiye ve Müzeciliğe Katkıları”, s. 166.

²² Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 10.

²³ George Toliias, “Saygısız Bir Sanat Sevgisi: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820”, *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zanab Barani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür, İstanbul 2011, s. 72.

²⁴ Albasan, “Rönesans Dönemi Sonrası Seyyahların Arkeolojiye ve Müzeciliğe Katkıları”, s. 166.

seyyahlar ve elçiler vasıtasıyla Avrupa'ya Şarkî el yazmalar ve objelerin götürüldüğü örnekler de bilinmektedir. Kendisi aynı zamanda eski eser meraklısı olan Avusturya elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq 1555'te İstanbul'a gelmiş ve burada Yunan ve Roma dönemlerinden kalma sikkelerden bir koleksiyon oluşturmuştur. Viyana'ya dönerken bu koleksiyonla birlikte 264 adet Yunanca el yazmasını da yanında götürmüştür. Yine Hieronymus Beck von Leopoldsdorf da Doğu seyahatinden Viyana'ya dönerken yanında el yazması eserlerle dönmüş ve I. Ferdinand'a Muhyiddin Cemâli'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân* isimli kitabını hediye etmiştir.²⁵

XVII. ve XVIII. yüzyılda koleksiyoncuların ve hükümdarların koleksiyonlarını halka sunmaları bir gösteri haline dönüşmüştür. Bu koleksiyonların sergilenmesi Avrupa'da müzelerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. 1683'te Oxford Üniversitesi'nde Ashmolean Müzesi kuruldu. 1734'te Papa XII. Clement koleksiyonunun büyük kısmını Capitolini Müzesi altında Roma halkına açtı. Yine 1753'te British Museum'un temellerini oluşturan Hans Sloane koleksiyonunun satın alınmasına İngiliz Parlamentosu onay verdi. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra Louvre ulusal bir müze olarak kuruldu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın başkentlerinin neredeyse tamamında müzeler kurulmuştur.²⁶

XVIII. yüzyılın sonunda, özellikle Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle başlayan süreçte Avrupa'da eski eser merakı ve koleksiyonculuğu daha fazla canlanmıştır. Bu durum, Rusya'daki oryantalist akımı da etkilemiştir. Rusya, eski eser biriktirmeye XVIII. yüzyılın başında başlamıştır.²⁷ Rusya'nın St. Petersburg şehrinde Ermitaj Müzesi'nin oluşmasında Çar I. Petro'nun 1697–1698 yılları arasında Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatler etkili olmuştur. I. Petro Avrupa seyahatinde birçok müze, sanat galerisi ve koleksiyon görmüş ve bunlardan etkilenmiştir. Bu seyahatlerin akabinde, Rusya'nın ilk müzesi olarak kabul edilen St. Petersburg'daki *Kunstkamera* 1714 yılında kurulmuştur.²⁸ Farklı türde birçok eski eserlerin toplanıp sergilendiği ilk oryantal sergi salonu olma özelliğiyle *Kunstkamera* Rus müzeciliği açısından ilk kurumsal adım

²⁵ Özhan Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular: XIX. Yüzyılda Rusya'da Şarkî El Yazması Kütüphanelerinin Teşekkülüne Dair Bazı Notlar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, (Güz 2015), s. 210.

²⁶ Tolias, "Saygısız Bir Sanat Sevgisi: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820", s. 73.

²⁷ Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular", s. 211.

²⁸ Olga Volkova Humbatova, "Rusya'da Müzeciliğin Gelişimi" (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s. 7-11.

olmuştur. Rusya'nın 1721-1722 İran Seferi'nde Derbent'te ele geçirilen İslamî el yazmaları St.Petersburg'da *Kunstkamera*'ya şarkiyatçıların istifade etmeleri için getirilmiştir. Ancak Rusya I. Petro'dan sonra Şarkiyatçılık ve koleksiyonculukla ilgili çalışmaları sistemli olarak devam ettirememiştir. Rusya'da bu alanla ilgili gelişmelerin, kolektif ve kurumsal bir hâle gelmesi, XIX. yüzyılın ilk yarısındaki “oryantalist rönesans” ile mümkün hale gelecektir.²⁹

1.2 Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Avcılığı

Avrupalı devletlerin kendilerine kimlik arayışlarında Osmanlı Devleti topraklarında bulunan eski eserler Avrupa'da arkeolojinin bir bilim dalı olarak doğmasında ve gelişmesinde temel oluşturmuştur.³⁰ Arkeoloji biliminin kurucularından biri olan Winckelman, İtalya'nın antik bölgesi Pompei'de 1748 ve 1754 yıllarında yaptığı çalışmalar sonucunda eski eserler çıkarmıştır. Bununla birlikte arkeoloji biliminin esasları da belirlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde sadece arkeoloji bilimi değil, antropoloji ve jeoloji de bağımsız bir bilim dalı olmaya başlamıştır. Bu dönemde kültürlerle birlikte dünyanın oluşumu da doğa bilimleri açısından incelenmeye başlanmış ve eski kültür izlerinin yoğun olduğu bölgelere merak artmıştır.³¹ Bu merak bağlamında, Doğu ülkelerinin tarihi ve kültürünü araştırmak için Avrupa üniversitelerinde Şarkiyat-Doğu Bilim Merkezleri açılmıştır. Bunun da en büyük sebebi Avrupalıların sahip oldukları kültürün temellerini Antik Yunan ve Roma medeniyetlerine dayandırmalarıdır. Bu durum Avrupalıların doğudaki Yunan ve Roma eserlerini araştırmaya ve onların kültür varlıklarını toplamaya yöneltmiştir.³²

Avrupalı araştırmacılar Osmanlı Devleti'nin varlığı nedeniyle başlangıçta Yunanistan ve Anadolu'ya yaklaşamayacaklar ve bu yüzden İtalya'da Roma tarihine ilişkin alanlarda çalışma yapacaklardır.³³ Bununla birlikte savaş şartlarının getirdiği ortamlardan istifade edilerek Osmanlı Yunanistan'ından eski eserler Avrupa'ya götürülmüştür. 1717'de Venedikliler, Osmanlı mağlubiyetiyle Yunan adalarından

²⁹ Kapıcı, “Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular”, s. 211-212.

³⁰ Ahmet Mumucu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3-4, Ankara 1969, s. 45.

³¹ Arsebük, “Dünden Bugüne Arkeoloji”, s. 66-67; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 11.

³² Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 11; Mehmet Önder, “Anadolu'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu”, *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. VI/S . 17, Ankara 1990, s. 481.

³³ Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, s. 68.

çekilirken bu adalarda bulunan birçok eski eseri yanlarında götürmüştür. Bunlardan en dikkat çekici olanı günümüzde hala Venedik Tersanesi'nde bulunan Piraeus Arslanı olarak adlandırılan heykeldir. Yine benzer bir durum 1770 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşları esnasında yaşanmıştır. Ruslar bu savaş döneminde Ege adalarında eski eser arama faaliyetine girişmiştir. Yağmalanan eserler Rus donanmalarıyla götürülmüştür.³⁴

Medeniyet ve kimlik arasındaki bağı geliştirmeleri sonucunda Anadolu'ya gelen Avrupalı seyyahlar, zenginler, diplomatlar ve araştırmacıların sayısında çok büyük artışlar görülmüştür. Anadolu biyolog, jeolog, yazar, ressam, mimar gibi farklı meslek gruplarından bilim adamlarının ilgi alanı olmuştur. Sanatsal ve kültürel faaliyetlerin yanında XIX. yüzyılda Batı'da müzecilik ve eski eser anlayışı da gelişme göstermiştir. Yukarıda bahsedilen meslek sahiplerinden kişilerin Anadolu'yu bir bilim laboratuvarı olarak kullanmalarıyla bu durum kanıtlanmıştır. Özellikle Alman, Avusturyalı, İngiliz ve Fransızlar Osmanlı topraklarında elde edecekleri eserleri kendi ülkelerine kaçırmak suretiyle müzelerini zenginleştirmişlerdir. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı elçileri kendi müzelerine eski eser kazandırmayı bir hükümet politikası olarak görmüşlerdir.³⁵

Özellikle elçilerin kendi ülkelerine eski eser kazandırmak için Osmanlı yetkilileriyle yürüttükleri diplomatik görüşmeler neticesinde bazı eski eserler diplomatik bir hediye olarak sunulurken çoğu zamanda kaçakçılık faaliyetleri içinde oldukları anlaşılmaktadır. İstanbul'da Pera Müzesi'nde sergilenen Jean-Baptiste Hilaire'nin *Yeni Cami ve İstanbul Limanı* isimli tablosunun hikâyesi bu noktada diplomatik hediye olarak sunulan eski eserler için bir örnek teşkil etmektedir. 1789 yılında yapılan bu tablonun alt kısmında ki notta: *Kralın İstanbul Elçisi Kont de Choiseul-Gouffier'in Yunanistan'da topladığı eski eserlerin Fransa'ya gönderilmek üzere gemiye yüklenişi, 1789* yazmaktadır. Yunanistan'dan toplanan eserler kataloglanması için İstanbul'a getirilmiştir. Tablonun sol alt kısmında Yunanistan'dan toplanmış eski eserler hamallar tarafından kayığa yüklenmekte ve limanın ortasında demir atmış büyük bir gemiye kayıklarla taşınmakta olduğu görülüyor. 1784-1792

³⁴ Tolias, "Saygısız Bir Sanat Sevgisi: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması", s. 76.

³⁵ Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 11-12; Hüseyin Muşmal, *Yabancıların İzinde Osmanlı: Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876-1914)*, Me-Sa Yayınları, Konya 2009, s. 8.

yılları arasında Osmanlı Devleti'nde Fransız elçiliği yapmış olan Kont de Choiseul-Gouffier, bu tablonun ressamı ve yakın dostu olan Jean-Baptiste Hilaire ile birlikte 1776'da Anadolu ve Yunanistan'da keşif seferleri yapmıştı. Choiseul-Gouffier İstanbul'da elçilik görevi sırasında Akropolis'ten bazı eski eserleri Fransa'ya götürmek için dönemin Osmanlı Sultanı I. Abdülhamid'i ferman çıkartmak için ikna etmişti. Hilaire'in tablosu Fransa'ya götürülmek üzere İstanbul'a getirilen eski eserlerin yola çıkışı belgelemektedir.³⁶

Şekil-1: Yeni Cami ve İstanbul Limanı Tablosu, 1789.

Kaynak:<https://www.peramuzesi.org.tr/eser/yeni-cami-ve-istanbul-limani/1/195>

(E.T.

06.05.2024)

Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya hediye edilen eski eserler İngilizlerin dikkatini çekmiş ve iştahını kabartmıştı. İngilizlerin aradığı siyasi konjonktür Fransız Devrimi sonrası oluştu. 1798-1801 yıllarında Fransızların o dönem Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal girişimi sonucunda Osmanlı-Fransa ittifakı bozuldu ve Fransa'nın diplomatik temsilcileri tutuklandı. 1800-1803 yıllarında İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi olan Lord Elgin'e Atina'daki Akropol'de anıtların çizimlerinin yapılması ve kalıplarının çıkarılması hususunda izin verildi. Ancak Lord Elgin 1801 yılında Akropol'de kazı yapma ve bazı eski eserleri götürme hususunda sahte bir ferman hazırladığı anlaşılmaktadır. Bu sahte ferman sayesinde Akropol'de çalışma yapan İngiliz ekibi eski eserleri yağmaladı. Bu yağma esnasında birçok esere de zarar verildi.

³⁶ Zeynep Çelik, "İmparatorluğun Mirası: Geç Osmanlı Devrinde Eski Eserlerin Algılanması", *Geçmiş Hücüm Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zanab Barani - Zeynep Çelik - Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür, İstanbul 2011, s. 443.

Neticede bu yağma edilen eserler gemilerle İngiltere'ye götürüldü. Daha sonra Lord Elgin bu eserleri 1816 yılında British Museum'a 35 bin sterline sattı.³⁷

Fransa'da ihtilali takip eden yıllarda eski eserlere olan ilgi yeni bir kökene dayanak noktası oldu. Yeni Fransa, Antik Yunan Medeniyeti'nin kızı ilan edildi. Bu tanımlama romantizmin etkisi altındaki Avrupa'da ulus devletlerin uyandığı bir dönemde, arkeolojinin kanıtlayıcı bir destek sunmadığı ulusal kimlikleri meşrulaştırma sürecinin başlamasına neden oldu. Fransa'nın Mısır Seferi'ne (1798-1801) ve Mora Seferi'ne katılan "Bilim Heyetleri'nin" çalışmalarıyla birlikte eski eserler ve arkeoloji daha fazla ihtisas gerektiren ilgi alanları haline geldi. 1846'da ilk kalıcı bilimsel enstitü olarak kurulan "Atina Fransız Okulu" Yunanistan ve Anadolu'ya yapılacak olan keşif seyahatleri için hem bilimsel hem siyasi misyonu olan bir üs haline geldi.³⁸ Zamanla Avrupa ülkelerinin çoğu Yunanistan ve Anadolu'da kazılar yapmaya başladı.³⁹

Avrupalılar, Osmanlı topraklarında ele geçirdikleri eski eserleri memleketlerine götürürken suçluluk duygusu içerisinde hareket etmemişlerdir. Çünkü Avrupalılar Osmanlı'yı bu eserlerin sahibi olarak görmemişlerdir. Hatta bu eski eserleri barbarların elinden alarak, bu eserleri araştıran ve koruyan bilim adamlarına teslim ettiklerini iddia etmişlerdir. Osmanlı Dönemi'nin en büyük kaçakçılık olaylarından birisini gerçekleştiren H. Schliemann, Troya hazinelerini bulduğunda bunları 1873 yılında yurtdışına kaçırmıştır. Schliemann, bu kaçakçılık olayını "*Elde ettiğim değerli eşyaların hepsini kendim için alarak onları bilim adına kurtardım. Uygar dünya yaptıklarından dolayı beni alkışlayacaktır...*" diyerek kendini savunmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında imparatorluk topraklarında bulunan çok sayıda eski eser Osmanlı topraklarında gezen yabancı seyyahlar ve araştırmacılar tarafından yurt dışına kaçırılmış ve Avrupa müzelerinde sergilenmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı yöneticilerinin de kendi topraklarındaki eski eserleri toplamak ve bu eserleri değerlendirmek hususunda bir çabası olmamıştır.⁴⁰

³⁷ Toliaş, "Saygısız Bir Sanat Sevgisi: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820", s. 78-79.

³⁸ Basch, "Arkeologların Yunanistan ve Anadolu Seyahatleri", s. 157.

³⁹ Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 12.

⁴⁰ Hüseyin Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, Icom Yayınları, Ankara 2007, s. 23; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 13-14;

Helenizm'in etkisiyle Avrupalı bilim insanlarının Antik Yunan ve Roma uygarlıklarından kalan eski eserlere gösterdikleri bu ilgi Bizans eserlerine gösterilen ilgiden çok daha fazla olmuştur. Ancak özellikle Rus bilim insanlarının daha ziyade Osmanlı topraklarındaki Bizans eserlerine odaklandığı görülmektedir. Rusların bu tercihinin nedeni aslında Avrupalılarda görülenden çok farklı değildir. Nitekim Ruslar, Bizans'la kurmaya çalıştıkları bağdan hareketle Avrupalılar gibi Osmanlı topraklarında hak iddia etmek ve bunu meşrulaştırmak için arkeolojiden ve eski eserlerden faydalanmıştır. İlerde ifade edileceği gibi Çarlık Rusya'nın, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri eski eser kaçakçılığının merkezinde İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü bulunmaktadır. Ancak enstitünün kuruluşundan önceki dönemlerde Osmanlı coğrafyasında özellikle İstanbul'da ve Kudüs'te Konstantin Mihailoviç Bazili, Nikolay Efimov, Rahip Antonin Kapustin ve Nikodim Pavloviç Kondakov gibi bazı kâşif, diplomat ve din adamları tarafından sistematik olmayan eski eser araştırmaları yapılmıştır.⁴¹

1.3 Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Kaçakçılığına Karşı Çabaları

Avrupalı devletlerin ve Çarlık Rusya'nın eski eserler üzerinden yeniden şekillendirdikleri dış politika sonucunda ortaya koydukları çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin de eski eserlere bakış açısını zorunlu olarak değiştirmesine sebep oldu. Nitekim Osmanlı müzeciliği hakkında bir eser yazan Wendy Shaw'a göre Osmanlı ülkesindeki arkeolojik faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin sadece eski eserler üzerindeki haklarını korumak için değil aynı zamanda toprakları üzerindeki egemenlik haklarının tanınmasını sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır.⁴² Zamanla artış gösteren kaçakçılık ve yağma olayları Osmanlı Devleti'nde yerel arkeolojinin doğmasına, eski eserler hakkında yasal düzenlemelerin yapılmasına ve modern müzeciliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁴³

II. Mahmut döneminde Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, sefaret görevlileri ve Osmanlı devlet adamları Avrupa'daki kültür ve sanat faaliyetlerine şahit olmuşlardır. Bu durum Osmanlı aydınlarını, modern müzecilik hareketi başlatacak zihni sürece

⁴¹ Ousterhout, "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi ve Bizans Arkeolojisinin Başlangıcı", s. 197-198.

⁴² Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, s. 60.

⁴³ Karaduman, *Eski Eser Kaçakçılığı*, s. 19-21.

hazırlamıştır. Türk müzeciliğinin en önemli isimlerinden Osman Hamdi Bey'in de Avrupa'ya gönderilen ilk öğrencilerden İbrahim Ethem Paşa'nın oğlu olması önemlidir. Tanzimat'ın ilanından hemen sonra eski eserleri korumak için müzecilik çalışmalarına başlanılmıştır. Harbiye Ambarı'nın müze olduğu duyurularak ülke genelinde eski eserlerin toplanılması için bir genelge hazırlanmıştır. 4 Mart 1840 tarihli bu genelgede Harbiye Ambarı'nda bir müzenin kurulduğu vilayet ve sancak yetkililerine bildirilmiştir. Sava, Selanik, Girit, Musul, Halep, Kudüs, Aydın, Saruhan, Adana ve Hüdavendigâr sancaklarına gönderilen genelgede eski eser tanımı yapılmış ve bunların merkeze gönderilmesi istenmiştir. 1846 yılından itibaren Trablus, Girit, Saruhan, Yenişehir, Bağdat, Kudüs, Adana, Rodos, Lâpseki, Selanik ve Sayda gibi vilayet ve sancaklardan getirilen eski eserlerle Harbiye Ambarı zenginleştirilmiştir.⁴⁴

Tanzimat'ın ilanından sonra o zamana kadar Harbiye Ambarı olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nde⁴⁵ iki farklı eserin biriktirilmesi sonucu iki ayrı galeri tanzim edilmiştir. 1846 yılında galerilerin biri eski silahlar diğeri arkeolojik eserler koleksiyonu şeklinde tahsis edilmiş ve teşhire açılmıştır. Bu galerilerden Mecma-i Asâr-ı Atika daha sonra kurulacak İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin ve Mecma-i Esliha-i Atıka ise Askeri Müzenin temelini oluşturmuştur. Sultan Abdülmecid'in hükümdarlığı devrinde (1839-1861) 1846 yılında Tophane-i Amire Müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın⁴⁶ bu çalışmaları sonucunda Harbiye Ambarı'nda modern anlamda Türk müzeciliği doğmuştur.⁴⁷ Fethi Ahmet Paşa, Moskova, Viyana ve Paris elçiliği sırasında Avrupa'da gördüğü müzeler ve eski eserleri koruma çabalarının etkisiyle kendi fikirlerini İstanbul'a döndükten sonra gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Bu sayede müzecilik ve eski eserlerin korunması hususunda ilk ciddi teşebbüs hayata geçirilmiştir.⁴⁸

⁴⁴ İlber Ortaylı, "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", s. 1599-1600; Muşmal-Gümüş, *Türkiye'de Müzecilik*, s. 23-26.

⁴⁵ Aya İrini Kilisesi hakkında bk. Aziz Ogan, "Aya İrini Kilisesi", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 55-56, İstanbul 1946, s. 7-14.

⁴⁶ Fethi Ahmet Paşa için bk. Tahsin Öz, "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. 5, 1949, s. 1-15.

⁴⁷ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1985, s. 1596-1597; Sümer Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1458.

⁴⁸ Öz, "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler", s. 6; Aziz Ogan, "Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 61, İstanbul 1947, s. 8.

Topkapı Sarayı surları içindeki Aya İrini Kilisesi'nde hizmet vermeye başlayan Mecma-i Asâr-ı Atika'ya, 1869 yılında ilk eski eser nizamnamesinin çıktığı yıl Müze-i Hümayun adı verildi. Sadrazam Ali Paşa Galatasaray Sultanisi'nde öğretmen olan Edward Goold'u Müze-i Hümayun'un ilk müdürü olarak görevlendirdi. Müzenin koleksiyonu müzenin ikinci müdürü olan Alman Philipp Anton Dethier döneminde Kıbrıs'tan getirilen 88 kasa eski eserle gittikçe genişledi ve Aya İrini daha fazla eseri barındıramayacağından "Askeri Müze" olarak kaldı. 1875'de buradaki eski eserler yine Topkapı Sarayı içinde bulunan Çinili Köşk'e taşınmaya başlandı. Köşk müze olarak restore edildi ve 1880'de halka açıldı. Daha sonraki yıllarda Müze-i Hümayun'a gelen yeni eserlerle birlikte müze binası genişletildi. 1887'de bulunan Sayda lahitleri, bu tarihi yapıya sığmamasından dolayı Çinili Köşk'ün karşısına 64 metre uzunluğunda yeni bir yapının yapılmasına zemin hazırladı. Müze-i Hümayun'un genişletilmesinde 1881 yılında ilk Türk müzesinin müdürü olan Osman Hamdi Bey'in (1842-1910) çabaları büyüktü. Bunun için doğrudan Sultan II. Abdülhamid ile görüşmeler yaparak gerekli fermanların çıkarılmasında öncü rol oynuyordu. 1889'da tamamlanan inşaat ile Sayda lahitleri bu yapıda sergilenmeye başlandı. Manisa bölgesinde yapılan kazılarda çıkarılan eski eserler müzenin kuzey ve batı kanatlarına 34 ve 64 metrelik eklemeler yapılmasına sebep oldu. 1894'te başlatılan bu inşaat dokuz yılda tamamlandı. Müze-i Hümayun'a 1908'de 81 ve 49 metrelik yeni eklentiler yapıldı. Müze son şekliyle "Çinili Köşk'ü kollarıyla sarmalayarak saygı ve sevgiyle korur" gibiydi. Çinili Köşk'e yapılan eklentiler, XV. yüzyıldan kalma köşkün zarafetini, renkli çinilerini ve mermerlerini öne çıkarıyor ve Avrupa şehirlerindeki müzelerde görülen mimari üsluba da uyuyordu.⁴⁹

Yunan ve Roma dönemine ait eserler Müze-i Hümayun'da, Türk, Arap ve İran uygarlıklarına ait olan İslamî eserler Çinili Köşk'te sergilendi. Çinili Köşk'teki eserler Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin çekirdeğini oluşturdu. Aya İrini'deki Askeri Müze ise 1908'de daha düzenli hale getirildi.⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin ilk müzesi Müze-i Hümayun daha sonra Âsâr-ı Atika Müzesi olarak adlandırıldı. Cumhuriyet'in

⁴⁹ Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*, (çev. Ayşen Gür), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2024, s. 54-57; Kamil Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, İcom Türkiye Milli Komitesi Yay., İstanbul 1965, s. 7-8.

⁵⁰ Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, s. 20; Ogan, "Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü", s. 18.

ilanından sonra ise İstanbul Arkeoloji Müzesi adını aldı.⁵¹ 1918'de Müze-i Hümayun'un karşısında bulunan, II. Abdülhamid döneminde 1883 yılında yaptırılan Sanayi-i Nefise Mektebi, Şark-ı Kadim Müzesi (Eski Şark Eserleri Müzesi) olarak düzenlendi ve bu müzeye Mısır, Asur, Sümer ve Hitit eserleri yerleştirildi.⁵²

Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun'un müdürlüğünü yürüttüğü dönemde, müze yönetimini düzenlemek amacıyla 13 Mayıs 1889 tarihinde Müze-i Hümayun Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamname, müzenin yönetim yapısını ve uzmanlar ile hademeler dahil tüm personelin görevlerini belirleyen beş bölüm ve 43 maddeden oluşmaktadır. Ayrıca, bu düzenleme ile Müze-i Hümayun, Maarif Nezareti'ne bağlı olarak Eski Eserler Nizamnamesi'ni uygulamakla yetkilendirilmiştir. Nizamnamede, eski eserlerin korunması ve bakımı konusunda önemli hükümler yer almaktadır. Türk Eski Eserler Örgütü de bu nizamname ile kurulmuş olup, İstanbul Müzesi Seksiyonları bu örgütün en üst kademesinde yer almıştır. Müze-i Hümayun müdürü ise bu örgütün en üst âmiri konumuna getirilmiştir. Ayrıca, vilayet müzelerinin kurulması da bu nizamnameyle öngörülmüş ve bu kapsamda ikinci müze Konya'da, üçüncü müze ise Bursa'da açılmıştır.⁵³

Osmanlı Müzesi'nin şubesi olarak açılan ilk müze 10 Aralık 1899 yılında Konya'da açılmıştır. Bölgede yapılan kazılardan çıkarılan ve toplanan eski eserler Konya İdadisi'nin bahçesinde muhafaza altında tutulmuştu. Müzenin açılmasıyla bu eserler burada teşhir edilmiştir. 1903 yılında Osmanlı Müzesi'nin ikinci şubesi Bursa'da açılmıştır. Konya ve Bursa şubelerinin açılmasıyla birlikte İstanbul'daki Osmanlı Müzesi, arkeoloji müzelerini ihtiva eden bir genel müdürlük halini almıştır. Bu müzeler dışında 1901 yılında Kudüs ve Bağdat'ta da müze kurulduğuna dair bilgiler vardır. 1908 yılından itibaren Selanik, Sivas ve İzmir vilayetlerinde de müze kurulması için çalışmalar yapılmıştır. Ancak Osmanlı Dönemi'nde bu müzeler açılmamıştır. Bununla birlikte çeşitli vilayetlerde yapılan çalışmalarda elde edilen eserler o bölgelerde ki okul, cami ve medreselerin müstemilatlarında muhafaza edilmiştir.⁵⁴

⁵¹ Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", s. 1463.

⁵² Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika*, s.57; Ogan, "Türk Müzeçiliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü", s. 18.

⁵³ Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", s. 74-75.

⁵⁴ Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 85-87; Muşmal-Gümüş, *Türkiye'de Müzecilik*, s. 61-63.

Osman Hamdi Bey, ilk Türk müze müdürü olarak Müze-i Hümayun'un aralıksız 30 yıl müdürlüğünü yapmıştır. Onun dönemi müzecilik açısından dönüm noktası olmuştur. Osmanlı Müzesi dünyanın en önemli müzeleri arasına girmiş, ilk müze binası yapılmış ve genişletilmiştir. Ayrıca ilk ciddi yasal düzenleme olarak 1884 Eski Eserler Nizamnamesi hazırlanmış, Anadolu'da arkeolojik kazılar Türkler tarafından yapılmış ve bilimsel yayınlar hazırlanmıştır.⁵⁵ Özellikle Osman Hamdi Bey döneminde yapılan arkeolojik çalışmalar, eski eser yağmacılığına karşı oluşan tutumun ve bu alanda yaşanan kültür değişiminin öncülüğünü yapması açısından önemlidir.⁵⁶

Osman Hamdi Bey 1910 yılında vefat edince, onun en küçük kardeşi Halil Edhem (1861-1938) Müze-i Hümayun'un müdürlüğüne getirilmiştir. İki kardeş eski eser ve müzecilik konusunda iki farklı görüşü temsil etmiştir. Osman Hamdi Avrupa merkezli Antik Yunan-Roma ve Yakın Doğu arkeolojisi hususunda önyak olurken, Halil Edhem Türk ve İslam eserleri alanında uzmanlaşmıştır. Halil Edhem, Birinci Dünya Savaşı başlamadan kısa süre önce 1914 yılında İstanbul'da açılan ilk Türk-İslam sanatı ve kültürü müzesi olan Evkaf Müzesi'nin kurucusu olmuştur. Halil Edhem, Evkaf Müzesi'nin açılışı hakkındaki notlarında bu müzenin neden kurulduğunu gerekçeleriyle ve geniş bir açıdan değerlendirme yaparak anlatmıştır. Ona göre memleketin içinde bulunduğu fakirlik ve zaruret hali Avrupa'dan ithal edilen ucuz ve adi eşyalara rağbetin artmasına ve zamanla toplumun sanat zevkini kaybetmesine neden olmuştur. Avrupalıların ise Türk ve İslam eserlerine karşı oluşan merakı neticesinde bu eserleri ihtirasla toplamaya başladıklarını şöyle ifade etmiştir: *“Taşrayı hesaba almayarak yalnız İstanbul'un cami, türbe ve kütüphanelerinden giden kütüb (kitaplar) ve eşyanın hatta duvarlardan sökülen çinilerin hadd ü hesabı yoktur. İşte bu cümleden olarak yalnız Berlin Müzesi'nde Eyüb Sultan Türbesi'nden, Sultan Ahmed ve Piyale Paşa ve Takkeci Camilerinden ve Yeni Cami'den ve Şehzade ve Sultan Murad-ı Salis (III. Murad) türbelerinden ve Ayasofya Kütüphanesi'nden ve Topkapu Sarayı Hümayunu'nun Bağdad Köşkü'nden çıkma olarak birçok çiniler hatta*

⁵⁵ Atasoy, “Türkiye’de Müzecilik”, s. 1463.

⁵⁶ Gürsoy Şahin, “Avrupalıların Osmanlı Ülkesinde Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVI, S. 42, Ankara 2007, s. 118.

tekmil çini panoları ve pencere üstleri mevki-i teşhire konulmuş olduğu matbu kataloklarında da resimleriyle birlikte görülür.”⁵⁷

1.4 Eski Eserler Hakkında Yapılan Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti’nde eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına mâni olan bir nizamname olmadığı için Osmanlı topraklarında kazı yapan yabancı araştırmacılar çıkarılan eserleri rahatlıkla sahiplenmişler ve yurt dışına çıkarmışlardır. Bu sebeplerden dolayı eski eserlerin korunması için kanun hazırlanmasının bir ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır.⁵⁸ İlk Eski Eser Nizamnamesi 1869 yılında yürürlüğe konulmuştur. 1874, 1884 ve 1906 yıllarında eski eserlerle ilgili yasal düzenlemeler yenilenerek yürürlüğe konulmuştur.⁵⁹

Eski eserler hakkında 1869 yılına kadar müstakil bir nizamname olmamasına rağmen bu tarihten önce bazı gelişmeler yaşanmıştır. 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi’nin 133. maddesi kutsal ve abidevi yapılara yapılacak tecavüzlerin cezalandırılması hususunda: “*Hâyrat-ı şerife ve tezyinât-ı beldeden olan ebniye ve âsâr-ı mevzuayı hadm ve tahrib veyahud bazı mahallerini kırıp rahnedâr edenler zararlarını tazmin ettirildikten sonra bir aydan bir seneye kadar hapis ile mücazat olunur ve bir mecdiye altından on mecdiye altına kadar ceza-i nakdî alınması.*” hükmü belirtilmiştir. Yine 1863 yılına ait bir emirde kazı ruhsatlarının belirli şartlara bağlandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti sınırlarında yapılan kaçakçılık olayları ve yabancıların kazı ruhsatı şartlarını suiistimal etmelerinden dolayı Şura-yı Devlet tarafından sadrazamlığa gönderilen 1868 tarihli mazbatada bu suiistimaller vurgulanmış etraflıca bir nizamname yapılarak bu nizamnamenin yürütülmesi için bir kurulun oluşturulmasının gerekliliğine değinilmiştir. Yine bu mazbatada müze kurulmasının ve kazı yapmak için alınacak ruhsatların tetkikinin Maarif Nezareti’nce yapılması uygun görülmüştür.⁶⁰

⁵⁷ “Ara Nağme: Halil Edhem’in Evkaf Müzesi Hakkındaki Görüşleri”, *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zanab Barani - Zeynep Çelik - Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür, İstanbul 2011, s. 419.

⁵⁸ Atasoy, “Türkiye’de Müzecilik”, s. 1458.

⁵⁹ Halit Çal, “Osmanlı Devleti’nde Âsâr-ı Atika Nizamnâmeleri”, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, Ankara 2004, s. 391.

⁶⁰ Mumcu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, s. 68; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 46-47; Hüseyin Muşmal - Hasret Gümüş, *Türkiye’de Eski Eser Kaçakçılığı (1839-1938)*, s. 21.

7 Ocak 1869 tarihinde Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan yedi maddelik nizamnamede, eski eserleri toprak altından çıkaranların bu eserleri ülkelerine götürdükleri ve hükümete düşen payı vermedikleri belirtilmiştir. 1869 Nizamnamesi ile Avrupalılar tarafından yapılan kazıları sınırlandırmak ve çıkan eserlerin bir kısmının müzede sergilemek amaçlandığı söylenebilir. Nizamnamenin giriş bölümünde bu durum şöyle ifade edilmiştir:

“Antikaların tarihi ehemmiyetleri vardır. O yüzden eshab-ı maarif nezdinde pek kıymettardır. Böyle antikalar her devlette hususi müzelerde saklanır. Memalik-i Osmaniye’de ise her yerde mebzulen âsâr-ı atika mevcuttur ve bazen pek makbul ve muteber olanlarına rastlanmaktadır. Bunları İstanbul’da tesis olunan müzeye koymak lâzımdır. Şimdiye kadar, ancak bir antika çift olarak bulunursa, bir adedi devlete terk ettiriliyor ve antika taharrisine yalnız bu şartla izin veriliyordu. Ancak ikili antika pek nadir zuhur ediyor, ayrıca bunların da bir kısmı tahrip oluyor. Bu usulün maksada muvafık olmadığı aşikârdır. Bu yüzden de Müzehane matluba uygun bir seviyeye gelememi.” Yine Nizamnamenin giriş bölümünün devamında ifade edilen bu durumlardan dolayı bu kanunların çıkarıldığı ifade edilmiştir: *“Müzehanenin iyi bir vaziyete gelebilmesi için antika taharrisi hususunun daha iyi kaidelere bağlanması zaruri olmuştur. Bu hususta bir Nizamname hazırlanması ve lüzumlu masrafları karşılamak üzere Maarif Nezareti bütçesine tahsisat konulması babında irade-i seniye sâdir olmuştur.”*⁶¹

Nizamnamenin birinci maddesi, Osmanlı Devleti topraklarında eski eser arama faaliyetlerinde bulunmak isteyen kişilerin öncelikle Maarif Nezareti’nden izin almaları gerektiği şartını getirmiştir. Altıncı madde ise yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında eski eser araştırma taleplerini padişahın onayına bağlamıştır, bu da yabancıların bu tür araştırmaları yapabilmeleri için doğrudan padişahın izin almaları gerektiğini belirtmektedir.⁶² Eski eser işleriyle ilgili sorumlulukların Nafia Nezareti’nden alınıp Maarif Nezareti’ne devredilmesi, devletin eski eserler konusunda daha bilinçli bir yaklaşım sergilemeye başladığını açıkça göstermektedir.⁶³ Ancak, bu

⁶¹ Mumcu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, s. 68

⁶² Yedi maddelik nizamnamenin ayrıntıları için bk. Mumcu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, s. 68-69.

⁶³ Ali Karaca, “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Bilinci” *Ciepo*, XIV. Sempozyumu Bildirileri, Çeşme 18-22 Eylül 2000, TTK, Ankara 2004, s. 382.

dönemde ülke içinde bu tür düzenlemeleri destekleyen yaygın bir fikir birliği olmadığından, 1869 nizamnamesinin beklenen etkiyi yaratamadığı ve çok fazla etkili olmadığı söylenebilir.⁶⁴

1874 yılında çıkarılan 36 maddelik Eski Eser Nizamnamesi, 1869 nizamnamesine göre daha ayrıntılı olarak hazırlanmıştır. Yalnız buna rağmen nizamname bazı yönleriyle sorunludur. İlk iki madde de eski eserlerin tanımı yapılmıştır. Nizamnamenin 3. maddesine göre kazılarda ele geçen eserlerin 1/3'ü arazi sahibine 1/3'ü devlete 1/3'ü kazı yapana verileceği belirtilmiştir. 5. maddeye göre ise bulunan eserleri taksimi hükümetin talebine göre aynen veya kıymeti miktarınca icra olunacağı belirtilmiştir. Kazı ruhsatlarının şartları nizamnamenin 7. ve 24. maddeleri arasında detaylandırılmıştır. Elde edilen eserlerin taksimi meselesi 25. ve 30. maddeleri arasında, eserlerin alınıp satılması, ithal ve ihracına dair meseleler ise 31. ve 36. maddeler arasında detaylandırılmıştır.⁶⁵ Bu nizamnamede eski eserlerin yurtdışına çıkarılmasını yasaklayan bir madde bulunmaması, yabancıların Osmanlı memleketinde buldukları eserleri, ülkelerine götürmeleri için bir kolaylık oluşturmuştur.⁶⁶

1874 Nizamnamesi'ndeki yasal boşluklardan istifade edilerek eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasına engel olmak için Meclis-i Kebir-i Maarif nizamnamede değişiklik yapmak istemiştir. Bu değişikliğe göre eserlerin 2/3'ünü devlete 1/3'ünü arazi sahiplerine bırakılırken, kazı yapanlara da eserlerin alçıklarını ve fotoğraflarını alma hakkı tanınmaktadır. Ancak Meclis-i Kebir-i Maarif'in bu isteği gerçekleşmemiştir. Osmanlı topraklarında araştırma yapan yabancıları gücendirmemek için böyle bir düzenleme yapılamamıştır.⁶⁷

1874 tarihli Eski Eser Nizamnamesi'ndeki bu serbestlikten istifade eden yabancılar kazılardan çıkarılan eski eserlerin büyük çoğunluğunu yurt dışına çıkarmışlar küçük bir kısmını ise Osmanlı Devleti'ne bırakmışlardır. Ayrıca bir denetimin olmaması sebebiyle yabancıların buldukları eski eserlerin genellikle en

⁶⁴ Necva Akçura, "Türkiye ve Eski Eserler", *Mimarlık Dergisi*, S. 8, Ağustos 1972, s. 39.

⁶⁵ Feridun Akozan, *Türkiye'de Tarihî Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını, İstanbul 1977, s. 24-26; Nizamnamenin metni ve tahlili için bk. Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", s. 70-71.

⁶⁶ Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1953, s. 2.

⁶⁷ Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", s. 1461; Çal, "Osmanlı Devleti'nde Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri", s. 392.

değersizleri Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Musul şehri civarında 1881'de Mr. Rafsam'ın öncülüğünde yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan eski eserlerin paylaşılmasıyla ilgili bir belgede 707 parça eserin 684 parçası İngilizlere sadece 23 parçası Osmanlı hükümetine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle 1874 nizamnamesi bir önceki nizamnameden memnun olmayan yabancıların baskıları nedeniyle onları memnun etmeye çalışan bir düzenleme olduğu kanaati ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Bununla birlikte eski eserlerin yurt dışına çıkarılması müze yönetiminde ve kamuoyunda rahatsızlıklara sebep olmuştur. 1880 yılına gelindiğinde bu konudaki rahatsızlık daha da artmış ve müze yönetiminin değişmesiyle birlikte yeni bir nizamname yapılması için çalışmalar başlamıştır. Nihayetinde 1884'te eksiklikleri giderecek yeni nizamname hazırlanmıştır.⁶⁹

1881 yılında Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne getirilen Osman Hamdi Bey 1874 tarihli nizamnamenin yetersizliğini görmüş ve 21 Şubat 1884 tarihinde yeni nizamnamenin hazırlanmasında ve yürürlüğe girmesinde etkili olmuştur.⁷⁰ Nizamname yürürlüğe girmeden önce hazırlık aşamasından geçmiş, bir komisyon oluşturulmuş ve komisyon tarafından nizamname hakkında bir layiha hazırlanmıştır.⁷¹

1884 yılında yürürlüğe giren Eski Eserler Nizamnamesi 5 bölüm ve 37 maddeden oluşmuştur. Yeni nizamnamede eski eserlerin ayrıntılı olarak tanımı yapılmış ve devlet malı olduğu vurgulanmıştır. Eski nizamnamedeki kazı yapanlara ve arazi sahiplerine pay verilmesine ilişkin hüküm bu nizamnamede yer almamıştır.⁷² Nizamnamenin 8. maddesine göre bu durum: “*Memalik-i Osmaniye’de zuhur eden âsâr-ı atıkanın diyar-ı ecnebiyeye nakil ve ihracı kat’iyen memnudur.*” şeklinde ifade edilmiştir. Bu suretle eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır.⁷³ Ayrıca Osmanlı Müzesi'nin onayı olmadan hiçbir eski eser yurtdışına çıkarılamayacaktır.⁷⁴

⁶⁸ Süleyman Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 462; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 51-52; Karaduman, *Eski Eser Kaçakçılığı*, s. 23.

⁶⁹ Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, s. 143.

⁷⁰ Mumcu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, s. 73.

⁷¹ Muşmal, *Eski Eser Politikası*, s. 53.

⁷² Mumcu, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, s. 73; Çal, “Osmanlı Devleti’nde Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeleri”, s. 391.

⁷³ Akozan, *Türkiye’de Tarihî Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar*, s. 26.

⁷⁴ Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, s. 148.

Bu nizamname ile yabancıların araştırma şartları da düzenlenmiştir. Buna göre kazı yapacak olan araştırmacılar bulacakları eski eserlerin sadece alçılarını, fotoğraf ve resimlerini almalarına izin verilmiştir.⁷⁵ Bu nizamname yabancılar tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmış, Avrupa’da Osman Hamdi Bey aleyhine yazılar yazılmıştır.⁷⁶ Bu durum yabancıların istedikleri eserleri almak için elçilikleri hatta doğrudan devlet başkanlarının aracılık yapmalarına neden olmuştur. Yapılan baskılar nedeniyle nizamname hükümlerinin uygulanmadığı da olmuştur. Bu konu hakkında bir örnek olarak, Fransa elçisi tarafından Louvre Müzesi’ndeki bazı eserleri tamamladığı gerekçesiyle Müze-i Hümayun’da bulunan yedi adet eserin Padişah’tan hediye olarak istenmesi olmuştur. Bu eserlerin Osman Hamdi Bey tarafından incelenmesi istenmiş ve nihayetinde Padişah iradesiyle bu eserlerin beş tanesi hediye edilmiştir. Osman Hamdi Bey, bu eserlerden iki tunç heykeli Louvre Müzesi’ne daha önce verilmiş olan eserlerle ilgisi bulunmadığını ve çok değerli eserler olduğunu belirterek kurtarabilmiştir. Benzer şekilde istekler diğer Avrupa devletlerinin elçileri aracılığı ile devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu dönemde ülkenin kalkınması için ekonomik ve teknolojik açıdan Batı’ya olan bağımlılığı doğru yaklaşımların bir ölçüde önüne geçmiştir.⁷⁷

1906 yılında yürürlükte olan Eski Eserler Nizamnamesi’nde yeniden düzenlemeler yapılarak eksikler giderilmeye çalışılmıştır.⁷⁸ Osman Hamdi Bey Dönemi’nde yapılan 1906 tarihli Eski Eserler Nizamnamesi’nin diğer nizamnamelerden ayıran en önemli farkı, eski eser tanımının Türk ve İslam eserlerini de ihtiva edecek şekilde genişletilmesidir. Daha önceki dönemlerde Türk ve İslam eserleri nizamnamelerde yer almamış, Oryantalizmin artan etkisiyle yabancılar bu eserleri yurt dışına kaçırmaya başlamışlardı. Bu nizamname sayesinde Türk ve İslam eserleri koruma altına alındığı görülmektedir.⁷⁹

İlk yürürlüğe giren 1869 Nizamnamesi’nden 1906 yılına kadar geçen sürede yapılan düzenlemelerle eski eserlerin korunması hususunda önemli adımlar atılmıştır.

⁷⁵ Çal, “Osmanlı Devleti’nde Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeleri”, s. 391.

⁷⁶ Ogan, “Türk Müzeçiliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü”, s. 14.

⁷⁷ Karaduman, *Eski Eser Kaçakçılığı*, s. 24; Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, s. 151-153.

⁷⁸ Akçura, “Türkiye ve Eski Eserler”, s. 40.

⁷⁹ Akozan, *Türkiye’de Tarihî Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar*, s. 29; Muşmal-Gümüş, *Türkiye’de Eski Eser Kaçakçılığı*, s. 34.

Eski eserleri koruma çabası arkeolojik eserlerden Türk ve İslam eserlerine kadar genişletilmiştir. II. Abdülhamid döneminde yapılan bu düzenlemeler sayesinde eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasının önüne geçilmesine çalışılmıştır. Eski eserlerin buldukları vilayetlerde sergilenmesi için Anadolu'da müzeler açılmıştır.⁸⁰

⁸⁰ Akçura, "Türkiye ve Eski Eserler", s. 40.

İKİNCİ BÖLÜM

RUSLARIN ESKİ ESERLERE İLGİSİ VE RUS ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı topraklarındaki Bizans kalıntıları üzerinde ilk çalışmaları Avrupalı sanat tarihçiler ve arkeologların yaptığı bilinmektedir. Nitekim Osmanlı coğrafyasındaki Bizans eserlerini ilk kaydedenler İngiliz ve Fransız bilim adamları olmuştur. Bu bilim adamları arasında Charles Texier (1802-1871), Karl Krumbacher (1856-1909), Joseph Strzygowski (1862-1941), Charles Diehl (1859-1944) ve Sir William Ramsay (1851-1939) gibi isimler Bizans eserleri üzerine en kapsamlı çalışmaları yaptılar.⁸¹ Bunlardan Jean Ebersolt, Fransız Eğitim Bakanlığı ile kitabeler ve Edebiyat Akademisi tarafından ilmi araştırmalar ve incelemeler yapmak amacıyla 1907, 1908, 1910, 1912, 1913 ve 1920 yıllarında İstanbul'da görevlendirilmişti.⁸²

Avrupalı araştırmacılar için Antik Yunan daha fazla dikkat çekse de Bizans eserleri XIX. yüzyılın sonlarında daha ilgi çekici görünmeye başladı. Ne var ki Avrupa'nın Bizans arkeolojisine olan ilgisi siyasî ve dinî kaygılardan kaynaklanmaktaydı. Doğu sorunu bağlamında Bizans arkeolojisinin gelişimi, bilimsel merakın yanı sıra İstanbul'u Hristiyanlığın, dolayısıyla Avrupa medeniyetinin tarihsel bir parçası olarak tasvir etme düşüncesinden kaynaklanıyordu. Açıkçası Avrupa'nın Bizans eserlerine olan bu yoğun ilgisi, Osmanlı başkenti ve toprakları üzerindeki hak iddialarını meşrulaştırma amacını taşımaktaydı.⁸³ Bu çerçevede konunun anlaşılması açısından Rusların Bizans'la olan ilgilerine biraz daha mercek tutulması faydalı olacaktır.

2.1 Rusların Bizans ile Kurduğu Tarihî Bağ

Ortodoks Hristiyanlığın merkezi olan Bizans İmparatorluğu, Rus kültürünün ve kimliğinin teşekkülü üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Hristiyanlığı benimseyen ilk Kiev Knezi I. Vladimir'in 988'de Ortodoksluğa geçmesinden sonra, Bizans

⁸¹ Semavi Eyice, "Türkiye'de Bizans Mimarisi Hakkındaki Yabancı Araştırmaların Kısa Tarihçesi (İkinci Dünya Savaşına Kadar)" *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 6 (1976), s. 453-469.

⁸² Jean Ebersolt, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, (çev. İlhan Arda), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1996), s. 2.

⁸³ Ousterhout, "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi". s. 182.

İmparatorluğu ile karşılıklı etkileşimler Rus dini, kültürü ve siyasi gelişiminde belirleyici bir rol oynadı. Nitekim Kiril alfabesi dahi IX. yüzyılda Selanikli Rahip Konstantin Kirill tarafından Slavlar arasında Hristiyanlığı yaymak için icat edilmişti.⁸⁴ Bizans ve güney Slav devletlerinin yıkılmasından sonra Moskova Knezliği, “Moğol-Türk” hâkimiyetinden kurtularak, Ortodoks dünyasının merkezi olmaya başladı. Ayrıca Rus ülkelerinin birleştiricisi ve kurtarıcısı olarak görülen III. İvan’ın, 1472’de Despotes Thomas Palaiologos’un kızı ve son Bizans İmparatoru XI. Konstantin’in yeğeni Bizans Prensesi Sofya ile evlenmesi, Moskova knezlerinin hükümlerlik ideolojilerinde önemli bir değişime neden oldu. Hatta III. İvan, Bizans mirasının varisi ve hamisi olduğunu göstermek için Bizans’ın devlet arması olan “çift başlı kartal” armasını dahi benimsedi. Ayrıca Moskova’ya Bizans geleneklerini sokarak, daha önce Bizans’ın sahip olduğu, Hristiyan doğunun hamilik rolünü üstlendi. Nihayet XVI. yüzyılın başlarında Filofey adlı bir başrahip tarafından geliştirilen ve III. Vasili’ye yazılı olarak sunulan “Üçüncü Roma” teorisi, ilki pagan ve ikincisi Hristiyan olan iki Roma’nın çöküşünden sonra, Moskova’nın Roma İmparatorluğu’nun üçüncü ve son varisi olacağını öne sürüyordu. Bu teoriyle Ruslar kendilerini, Ortodoks dünyasında Bizans İmparatorluğu’nun çöküşünün yarattığı siyasî boşluğu doldurma hakkına sahip olarak gördüler. Böylece bu teoriye göre İstanbul’un Yeni Roma olması gibi, Moskova da ‘Üçüncü Roma’ oldu. Bizans İmparatorlarının kullandığı “Çar” veya “Sezar” unvanı, Moskova hükümdarları tarafından diplomatik yazışmalarda da benimsendi ve bu uygulama, Korkunç İvan’ın (IV. İvan) 1547’de taç giymesıyla resmileşen bir uygulama oldu. Neticede Bizans’ın Ortodoks mirası ve inancı, siyasî fikirleri ve ülkeleri yüzyıllar boyunca Rus devletinde yaşatılmaya devam etti. Ne var ki XVIII. yüzyıldan sonra Rus ve Osmanlı Devletleri arasındaki güç dengesinin Rusya’nın lehine değişmeye başlamasıyla, Rus çarları kendilerini Osmanlı yönetimi altında yaşayan Ortodoks halkların koruyucusu olarak gördüler. Sonuç olarak bu durum, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne yönelik yayılcı dış politikasını meşrulaştıran bir temeli de oluşturdu.⁸⁵

⁸⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye kadar*, TTK, Ankara 2023, s. 34-36.

⁸⁵ Kurat, *Rusya Tarihi*, 154-156; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2019, s. 527.

2.2 Rus Şarkiyatçılığının Doğuşu ve Şarkiyat Kütüphaneleri

Rus doğu biliminin kökenlerinin, Türk halkları üzerine yapılan araştırmalarla başladığı bilinmektedir. Tarih boyunca Ruslar ve Türk halkları, birbirine yakın coğrafyalarda ve çoğu zaman yan yana yaşamışlardır. Rus Devleti'nin sınırlarını genişletmesi, çoğunlukla Türk halklarının yaşadığı topraklar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu tarihsel ve coğrafi bağlamlar nedeniyle, Rus doğu bilimi içinde en eski ve en gelişmiş dallardan biri olan Türkoloji (Türk halkları üzerine çalışmalar) ortaya çıkmış ve bu disiplinin bir yan dalı olarak da Turkoloji (Anadolu Türkleri üzerine çalışmalar) bilimi gelişmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşlar ve coğrafi, ideolojik meseleler (Doğu Sorunu) ise, Rusya'daki Türkoloji çalışmalarına siyasal bir boyut eklemiştir.⁸⁶ 1713'ten 1917'ye kadar Rusya'da Osmanlı Devleti üzerine çeşitli konularda, akademik ve popüler eserlerden oluşan toplam 4789 kitap, kitap bölümü, dergi ve bülten makalesi gibi eserler yayımlanmıştır.⁸⁷

Rusların Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi XV. yüzyıldan itibaren giderek artmış ve bu ilgi çerçevesinde Osmanlı Devleti üzerine çeşitli kaynaklar, *Posolskiy Prikaz*'da⁸⁸ toplanmıştır. Rusya'da bilimsel çalışmaların temelleri, batılılaşma ve modernleşme çabalarının başladığı I. Petro (1672-1725) dönemine dayanmaktadır. Bu dönemde, Batı'ya yönelik köklü reformlar uygulanmış, Rusya'nın ilk halk kütüphanesi ve müzesi olan *Kunstkamera* açılmıştır. I. Petro, araştırma seferlerini destekleyerek Doğu'dan el yazmaları ve eski eserlerin toplanmasına yönelik çalışmalara öncülük etmiştir. 1716 yılında, Doğu ile ilgili uzmanlar yetiştirmek amacıyla *Posolskiy Prikaz*'a bağlı olarak Osmanlıca, Arapça ve Farsça dillerinde eğitim görmek üzere beş öğrencinin seçilmesi için talimat verilmiştir. Ayrıca, 1724 yılında Akademi'den dört öğrenci seçilerek Osmanlıca öğrenmeleri için İstanbul'a gönderilmiştir. Sabık Boğdan Voyvodası Dmitriy Kantemir (1673-1723), Osmanlı Devleti ile ilgili ilk sistematik bilgileri içeren *Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Düşüşü* adlı eserini 1716'da *Türk İmparatorluğu'nun Din ve Devlet Sistemi* adlı eserini ise 1720'de tamamlamıştır. Bunun yanı sıra,

⁸⁶ Rusçada Türk halkları ve Anadolu Türkleri ayrı kategoriler olarak kabul edilmekte ve bunlar için ayrı terimler kullanılmaktadır. (тюрки: Türk halkları) ve (турки: Anadolu Türkleri). bk.; Liaisan Şahin, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları", (çev. Emre Erşen), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. VIII/S. 15, (2010), s. 646.

⁸⁷ Şahin, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları", s. 677.

⁸⁸ *Posolskiy Prikaz* 1549-1720 yıllarında Rusya'da yabancı devletlerle ilişkilerden sorumlu olan kurumun adıdır.

Kantemir, I. Petro'nun emriyle 1722 yılında gerçekleştirilen İran seferi sırasında Arap harfleri ile bir basım evi kurmuştur. Bu basım evinde, Türk nüfusa yönelik propaganda amacıyla I. Petro'nun manifestosu Osmanlıca olarak basılmıştır.⁸⁹ 1722 İran Seferi sırasında, Doğu el yazması eserlerin toplatılması ve sınıflandırılmasında, Kantemir'in önemli rolü olmuştur.⁹⁰

I. Petro'dan sonra Rusya'da Doğu konularıyla ilgili bilimsel çalışmalarda yavaşlama söz konusu olmuştur. Bununla birlikte Rusya'da Osmanlı Devleti'ne yönelik ilgi, özellikle kamuoyu nezdinde sürekli artış göstermiştir. Bu ilginin bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti hakkında çok sayıda çeviri eser ve özgün çalışma yayımlanmıştır. İlk Rus gazetelerinden biri olan *Vedomosti*'de (Haberler) 1702 yılından itibaren, *Sankt-Peterburgskie vedomosti*'de 1727'den itibaren ve *Moskovskie vedomosti* ise 1756'dan itibaren Osmanlı Devleti'ni konu alan çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Bu yayınlar, Rus halkının Osmanlı Devleti hakkında bilgi edinmesine ve Osmanlı-Rus ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. İlk Osmanlıca gramer kitabı ise Fransızca orijinalinden tercüme edilerek 1776'da Moskova'da, 1777'de ise St. Petersburg'da yayımlanmıştır.⁹¹

Modern oryantalizmin doğuşunda önemli bir yere sahip olan Mısır'ın Fransız ihtilal orduları tarafından işgalinin hemen öncesinde, 1797 yılında Çar Pavel (1754-1801) Hariciye dahilinde Asya meseleleriyle ilgili çalışmalar yapacak bir birimin tesis edilmesi emrini verdi. Ancak Fransız ihtilâl savaşlarının yol açtığı küresel kaos bu talimatın hayata geçmesine engel oluşturdu. Bu talimat Çar Pavel'in selefi I. Aleksandr (1777-1825) döneminde hayata geçirilecekti. Nihayetinde Çarlık Rusya'da Hariciye bünyesinde Asya Dairesi'nin kurulması "Oryantal Rönesans" döneminin başlamasına vesile oldu. Böylece Avrupa'da romantizm döneminin yaşandığı senelerde Rusya'da 1820'li yıllarda itibaren oryantal rönesans dönemi kurumsallaşarak kozmopolit bir yapıya dönüştü. Ne var ki Rusya'da şark çalışmalarını başlatanlar Alman ve Fransız oryantalistlerdi. 1819 yılında Hariciye Nezareti Asya Dairesi'nin teşekkülünde, modern oryantalizminin öncülerinden Silvestre de Sacy'nin talebeleri Fransız J. F. Demange ve F. B. Charmois rol üstlenmişti. 1817'de Asya Müzesi'nin kuruluşunda

⁸⁹ Şahin, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları", s. 651-652.

⁹⁰ Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular", s. 212.

⁹¹ Şahin, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları", s. 653.

ise Alman Christian Fraehn rol aldı. Nihayet 1820'lerin sonundan itibaren Leh kökenli Osip İvanoviç Senkovskiy, 1840'larda ise Azerbaycan Türklerinden Mirza Kazembeg (Kâzım Bey)⁹² Rusya'daki oryantal rönesansın tamamlayıcıları oldular. I. Aleksandr ve I. Nikolay dönemlerinde Bilimler Akademisi ve Halk Maarif Nezaretini idare etmiş olan Sergey Semyonoviç Uvarov (1786-1855) Paris elçiliği görevini yaparken *Projet d'un Académie Asiatique (Asya Akademisi Projesi)* adlı kitabı yazdı. Nihayetinde Uvarov'un öncülüğünde Rusya, kendi "ulusal şarkiyatçılığı"nı kurarken Avrupa'dan ve Türk unsurlardan da beslendi.⁹³

Vasiliy Vladimiroviç Bartold'a göre tüm Rus oryantalistler iki isimden beslenmişti. Bartold onları şöyle tanımlıyordu: "*Senkovskiy ve Kâzım Bey, verdikleri derslerle Rus şarkiyat araştırmalarını yarattular. Sonraki nesillerin neredeyse tüm Rus oryantalistleri ya bu iki bilim adamından birinin öğrencisi ya da bunların öğrencilerinin öğrencisi olmuştur.*"⁹⁴ 1819'de kurulan St. Petersburg Üniversitesi'nde Senkovskiy'in başkanlığında Osmanlı Türkçesi Filolojisi Kürsüsü 1834 yılında kurulmuştur. Senkovskiy bu tarihten önce, 1822'de öğrencilerine Türkçe ders vermeye başlamıştı. Bu derslerde Senkovskiy kendi kitabı olan *Türk Seferlerine Katılan Rus Askerleri İçin Cep Kitabı* adlı eseri kullanmıştır. 1828 yılında St. Petersburg'da basılan bu kitap aynı zamanda Rusya'da yazılan ilk Rusça-Türkçe sözlük ve ilk Türkçe gramer kitabı olmuştur. Kazım Bey'in eserleri ise Rusya'da Osmanlı araştırmalarının ayrı bir dal olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur. 1839 yılında yazdığı *Türkçe-Tatarca Grameri* Rusça yazılan ikinci Türkçe gramer kitabı olmuştur. Aynı zamanda diğer Türk dilleri ile Osmanlıca'yı karşılaştıran ilk gramer kitabı olmuş ve XX. asrın başına kadar Rusya'da bulunan üniversitelerin tamamında ders kitabı olarak kullanılmıştır.⁹⁵

St. Petersburg'da bulunan İmparatorluk Kamu Kütüphanesi (*Publiçnaya Biblioteka*), 1795 yılında kurulmuştur. 11 Mart 1805'te Yazmanlar Birimi'nin (*Depo Manuskriptov*) kuruluşuyla birlikte, Rusya'ya getirilen doğu el yazmaları bu

⁹² Kâzım Bey için bk. Eray Akçay, "A. K. Kâzım Bey ve St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinin Teşekkülü (V. V. Bartold ve İ. Yu. Kraçkovskiy'e Ait Belgeler Işığında)", *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology*, 33/1 (2023), s. 359-381.

⁹³ Özhan Kapıcı, "19. Yüzyıl Rus Oryantalizminde Şarklı bir Müsteşrik: Konstantin M. Bazili'nin İstanbul İzlenimleri", *Osmanlı İstanbulu VI*, (ed. Feridun M. Emecen - Ali Akyıldız - Emrah Safa Gürkan), 29 Mayıs Üniversitesi Yay. İstanbul 2019, s. 323-324.

⁹⁴ Akçay, "A. K. Kâzım Bey ve St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinin Teşekkülü", s. 362-363.

⁹⁵ Şahin, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları", s. 656-658.

kütüphanede toplanmaya başlanmıştır. Bu birim daha sonra El Yazmaları Birimi (*Rukopisniy Otdel*) olarak adlandırılmıştır. Rusya'nın doğu el yazmalarını temin etme süreci, Fransa ve Avusturya'nın benimsediği yöntemlere benzer şekilde gerçekleşmiştir. El yazmaları, oryantalistlerin, diplomatların ve askerlerin iş birliği sayesinde toplanmıştır. Rusya'da şarkiyatçılığın kurulmasında öncü olan Sergey Semyonoviç Uvarov ve Alman Şarkiyatçı Christian Martin Fraehn (1782-1851), kültürel ve tarihî kaynakları şarkiyat kurumlarının kütüphanelerine kazandırmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Uvarov, geniş bir kütüphaneye sahip büyük bir şarkiyat kurumu oluşturma fikrini benimsemiş ve bu doğrultuda çalışmıştır. 1818 yılında İlimler Akademisi Başkanlığı döneminde çıkarttığı bir kararname ile Kunstkamera'nın ilk katında Asya Dairesi açılmış ve yine bu kararnameyle kurulan Asya Müzesi, Rusya İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün temelini oluşturmuştur. Uvarov, 1818-1855 yılları arasında İlimler Akademisi Başkanlığı ve 1833-1849 yılları arasında Halk Maarif Nazırlığı görevlerinde bulunarak Çarlık Rusya'da şarkiyatçılığın kurumsallaşmasında büyük rol oynamıştır.⁹⁶

1826-1829 yılları arasında Çarlık Rusya'nın Osmanlı ve İran ile yaptığı savaşlar sırasında, Ruslar Osmanlı ve İran şehirlerindeki yazma eserlerle yakından ilgilenmiştir. St. Petersburg'daki şarkiyat uzmanlarından biri olan Senkovskiy, bu eserlerin St. Petersburg'a getirilmesi amacıyla Genelkurmay Başkanlığı'na bir mektup yazmıştır. Mektubunda, İran şehirlerinin kütüphanelerinde Doğu'nun en değerli Arapça, Farsça ve Ermenice yazmalarının bulunduğunu ve bu yazmaların ele geçirilerek St. Petersburg'a getirilmesini talep etmiştir. Ayrıca, bu eserlerin İran'dan talep edilen savaş tazminatının bir kısmına karşılık sayılabileceğini de belirtmiştir. Senkovskiy, Rusya'daki doğu bilim çalışmaları için bu yazmaların Rusya İmparatorluğu Bilimler Akademisi'ne getirilmesini istemiştir. Ruslar, Erdebil şehrinde bulunan Şah İsmail Türbesi'ndeki kütüphaneden değerli el yazmalarını da toplamıştır. Bu eserler önce Tiflis Askeri Valiliği'ne, oradan da Moskova ve St. Petersburg'a götürülmüştür. Toplanan eserler arasında Erdebil Kütüphanesi'nden seçilmiş Kuran ve bazı dini el yazmaları dışında, 166 cilt el yazması,⁹⁷ yedi adet top, birkaç tüfek, Abbas Mirza'nın çadırı ve Abbas Mirza'nın Ucan'daki yazlık sarayından ele geçirilen iki

⁹⁶ Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular", s. 216-221.

⁹⁷ Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular", s. 214.

tablo bulunmaktaydı. Abbas Mirza'nın Tebriz'de ele geçirilen tahtı ise Moskova'ya götürülmüştür. Ayrıca, Rusya'nın Tahran Büyükelçisi A. S. Griboyedov'un 1829 yılında bir isyan sırasında öldürülmesinin ardından, Feth Ali Şah iki ülke arasındaki gerginliği azaltmak amacıyla St. Petersburg'a bir heyet göndererek 18 adet değerli yazmayı Rusya'ya hediye etmiştir.⁹⁸

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Ruslar Doğu Anadolu'da işgal ettikleri Türk şehirlerinden, edebiyat, tarih, coğrafya ve din bilimleri alanlarına dair pek çok değerli eseri topladı. Bu eserler arasında divanlar ve sözlükler de bulunuyordu ve toplamda 45 kitap St. Petersburg'a götürüldü. Bu yazmaların sekizi Bayezid Kütüphanesi'nden, biri ise Ahıska'dan elde edilmiştir. Geriye kalan 36 adet yazma ise Dağıstan ve Erzurum'dan satın alınarak toplanmıştır. Toplanan 45 yazmanın incelenmesi, tasnifi ve kütüphane kataloglarına kaydedilmesi için şarkiyat uzmanları Christian Fraehn ve Senkovskiy görevlendirilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı, 1818'de kurulan ve Rusya'da Doğu halkları üzerine bilimsel çalışmalar yapan ilk kurum olan Rusya İmparatorluğu Bilimler Akademisi Asya Müzesi'ne konulmuştur. Müzede yazmaların dışında, etnografik eserler, madeni paralar ve farklı medeniyetlere ait değerli eşyalar da bulunmaktadır. Müzede toplanan yazmalar ve diğer eserler arasında Erzurum ve Bayezid'den getirilenler de önemli bir yer tutmaktadır.⁹⁹

1829'da Bayezid ve Erzurum'dan toplanan eserlerle ilgili bilgiler Tiflis Askeri Valiliği'nin yayınladığı Tifliskiye Vedomosti gazetesinin 46. sayısında "Bilimsel Bildiriler" başlığıyla şöyle yer almıştır:¹⁰⁰

"Askerlerimizin İran ve Türkiye'deki varlığı yalnızca zaferlerle anılmamaktadır. Aydınlanma alanında da bu seferlerle önemli kazanımlar elde edilmiştir. Erdebil ve Ahıska kütüphanelerinin karanlıkta kalmış hazineleri, doğu aklının ve aydınlanmasının önemli bir bölümünü barındıran bu hazineler, Rusya'nın başkentine taşınmış ve uzmanların incelemesine sunulmuştur. Bu yılki Türkiye seferi de kitap zenginliğimizi aynı oranda artırmıştır. Başkomutanın emriyle Erzurum'da iki kitap ve

⁹⁸ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "1826-1829'da Erdebil, Ahıska, Bayezid ve Erzurum'da Bulunan Bazı Yazma Eserlerin St. Petersburg'a Nakli", *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, S.72 (2020/2), s. 173-177.

⁹⁹ Çaycıoğlu, "1826-1829'da Erdebil, Ahıska, Bayezid ve Erzurum'da Bulunan Bazı Yazma Eserlerin St. Petersburg'a Nakli", s. 179-181.

¹⁰⁰ Tifliskiye Vedomosti, Pyatnitsa, Noyabrya 15-go dnya 1829 goda, No: 46 (15 Kasım 1829 Cuma).

otuz dört doğu el yazması satın alınarak toplanmıştır. Ayrıca dokuz el yazması da Bayezid Kütüphanesi'nden elde edilmiştir. Bu 45 kitap ve el yazması, doğu dillerinde uzman olanlara göre, içerik olarak oldukça nadir ve dikkate değerdir. Kısa süre içinde St. Petersburg'a gönderilecektir. Abbas Kulu Ağa tarafından Rusça olarak hazırlanan bu eserlerin listesini sunuyoruz. Erzurum ve Bayezid'de 1829 yılında elde edilen doğu kitapları ve el yazmalarının listesi:¹⁰¹

KUTSAL KİTAPLAR

1. Arapça eski bir İncil.

DİLBİLGİSİ

2. “Şerh-i Kâmeriyye” Cebelî'nin “Tasrif” kitabına dair açıklamaları (kelime türetimi üzerine).

BELAGAT

3. Sadeddin'in “Mutavval” üzerine açıklaması.
4. “Şemsiyye” üzerine belagat hakkında açıklamalar.
5. Sözcük türetme, sözcük birleşimi ve retorik üzerine beş kitaptan oluşan derleme.

SÖZLÜKLER

6. Çağatayca sözlük. Yazarın adı ve zamanı belirtilmemiştir.
7. Farsça'nın tam sözlüğü olan “Farhang” adlı eserin birinci bölümü, Sultan Mahmud zamanında Hicri 1155 yılında İstanbul'da basılmıştır.
8. Aynı kitabın ikinci bölümü, yine basılı bir nüsha.
9. “Hayru'l-Mantık” Arapça sözlük.
10. “Kenzü'l-Lügat” Muhammed bin Abdülhalik Maaruf'un eseri. Arapça sözlük.

TARİH

11. Kadı Ahmed bin Helkan tarafından Arapça yazılmış “Pers ve Arap Tarihi”nin birinci ve ikinci bölümleri. (Kitap oldukça nadirdir.)
12. “Hulâsatü'l-Ahbâr” Muhammed Havend Şah tarafından yazılmıştır. Hicri IX. yüzyılda yazılmış ve Emir Ali Şir Nevâî'ye ithaf edilmiştir.

¹⁰¹ Tifliskiye Vedomosti, Pyatnitsa, Noyabrya 15-go dnya 1829 goda, No: 46 (15 Kasım 1829 Cuma).

13. “Tarih-i Mülük” Pers hükümdarlarının tarihi. Başlangıçtan Hz. Muhammed’in gelişine kadar. Emir Ali Şir Nevâî tarafından yazılmıştır.

14. “Vâkidî Tarihi”nin birinci ve ikinci bölümleri. Arabistan’ın fethi ve İslamiyet’in yayılması hakkında. Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir. Bu kitabın yazılma ve çeviri zamanı belirtilmemiştir.

15. Aynı kitabın üçüncü ve dördüncü bölümleri.

16. “Derbendnâme” Derbend hakkında bir anlatı. Eski bir Tatarca el yazması. Hicri 1099 yılında kopyalanmıştır.

17. Aynı kitabın başka bir nüshası. Yeni bir el yazması.

18. “Derbendnâme” birçok eksiklik ve hata ile Farsça çevrisi.

19. Şah Nadir’in tarihi, Mirza Mehdi Han tarafından yazılmıştır.

20. “Vassaf” Abdullah bin Feyzullah’ın eseri. Cengiz Han soyundan gelen İran hükümdarları ve diğerlerinin tarihini anlatır.

21. “Nigaristan” Abbasi halifeleri ve diğerleri hakkında.

22. Timurlenk’in tarihi. Hicri 1142 yılında İstanbul’da basılmıştır. Nazmi Zade tarafından yazılmıştır.

23. “Cihan-Ârâ” İskender Münşi tarafından yazılmış, Şah Abbas’ın torunu Şah Safi’nin tarihi.

24. “Türk Tarihi” Sami, Şakir ve Suphi tarafından yazılmıştır. Hicri 1198 yılında İstanbul’da basılmıştır.

25. “Tarih-i Peçevî” Osmanlı Devleti’nin tarihi. Yazarın adı belirtilmemiştir.

26. “Nuhbetü’t-Tevarih” Mehmed bin Mehmed tarafından yazılmış. Hz. Muhammed’in, halifelerinin ve Abbasi halifelerinin tarihi.

COĞRAFYA

27. “Ceridetü’l Acâib”(Haridatü’l-Acâib ve Ferîdetü’l-Garâib) Ömer bin Verdî tarafından yazılmış, eski bir coğrafya eseri.

DOĞA TARİHİ

28. “Acayibü'l-Mahlukat” Zekeriya bin Muhammed Kazvinî tarafından yazılmış bir doğa tarihi.

ŞİİR

29. “Bostan” Sâdî-i Şirâzî’nin eseri, H. VII. yüzyılda yazılmıştır.

30. “Bostan”ın şerhi.

31. “Gülistan” Sâdî-i Şîrâzî. Hicri 656 yılında yazılmıştır.
32. Aynı kitabın başka bir nüshası.
33. Ünlü İran şairi Hafız’ın şiirleri koleksiyonu.
34. Aynı kitabın başka bir nüshası.
35. Aynı kitabın üçüncü nüshası.
36. Camî’nin şiirleri koleksiyonu.
37. Aynı kitabın başka bir nüshası.
38. Şah Riyâzî’nin şiirleri koleksiyonu.
39. Feyza’nın şiirleri koleksiyonu.
40. “Pend-i Attar” (ahlaki öğütler) Şeyh Attar’ın eseri.
41. Aynı kitabın başka bir nüshası.
42. “Envâr-ı Süheylî” Vaiz Kaşîfî’nin ahlaki hikayeleri.
43. “İskendernâme” Büyük İskender’in tarihi. Nizamî tarafından şiir şeklinde yazılmıştır.
44. “Kitâb-ı Hâkânî” Gülistan’ın Arapça açıklaması.

ARİTMETİK

45. “Miftahü'l-Hisab” Cemşid bin Mesud Kaşî’nin eseri.

Ruslarla yapılan savaşlar sırasında işgal edilen Edirne’deki Eski Saray’da bulunan el yazmaları da Rusya’ya götürülmüştür. Ruslar, Edirne’ye girdikten sonra Sarayı’nda, harem dairelerinin yanında bir ordugâh kurmuşlar ve burada bazı kıymetli eşyalarla birlikte duvarlardaki çinileri ve bir kısmı Kuran nüshalarından oluşan 66 adet el yazmasını da yanlarına almışlardır. XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılan savaşlarda, Ruslar İran ve Osmanlı kütüphanelerinden ele geçirilen el yazmalarını savaş ganimeti olarak, savaş tazminatı yerine ya da diplomatik müzakerelerde hediye olarak Rusya’ya götürmüştür. Bu şekilde elde edilen el yazmaları arasında birçok değerli eser bulunmakta olup, bu eserler Rusya’daki çeşitli kütüphanelere ve müzelere kazandırılmıştır.¹⁰²

Asya Müzesi ilk kurulduğunda, koleksiyonunda yaklaşık olarak 105 el yazması bulunmaktaydı. 1819-1828 yılları arasında, Osmanlı Devleti, İran ve Orta Asya

¹⁰² Kapıcı, “Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular”, s. 215.

bölgelerinden toplatılan veya satın alınan 746 doğu el yazması ve basılı kitap, Kunstkamera ve İlimler Akademisi Kütüphanesi'nden Asya Müzesi'ne getirilmiştir. Ancak bu el yazmaları, Asya Müzesi'nin çalışmalarına yönelik ihtiyaçları karşılamadığı için Sergey Uvarov, yeni koleksiyonların edinilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Fransız diplomat ve oryantalist Joseph Rousseau, Osmanlı idaresindeki Arap coğrafyasında görev yaparken Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere yaklaşık 500 el yazmasından oluşan değerli bir koleksiyon oluşturmuştur. Bu koleksiyon, ünlü oryantalist Silvestre de Sacy'nin arabuluculuğuyla 36 bin frank karşılığında Rusya İlimler Akademisi için satın alınmıştır. Daha sonra Joseph Rousseau, yeniden topladığı ve oluşturduğu 200 değerli yazma eserden oluşan bir koleksiyonu da 15 bin frank karşılığında İlimler Akademisi'ne satmıştır. 1830 yılında Asya Müzesi'nde bulunan Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmalarının sayısı 856 iken, 1862 yılında bu sayı 1204'e yükselmiştir. XIX. yüzyılın sonunda, Asya Müzesi, dünya üzerindeki en zengin doğu el yazması kütüphanelerinden birine sahip olmuştur.¹⁰³

1823-1824 yılları arasında, Hariciye Nezareti'nin Asya Departmanı Kütüphanesi için 1943 ruble ödenerek 63 el yazması ve matbu kitap satın alınmıştır. Bu edinim, dönemin bilimsel ve kültürel zenginliklerine dair bir kaynak oluşturmuştur. 1897 yılında, sadece Dışişleri Bakanlığı Şark Dilleri Enstitüsü'nde, Osmanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Kaşgar Türkçesi'nden oluşan 193 adet Türkçe el yazması eser bulunmaktaydı. Bu nadir eserler, Rus diplomatlar ve bilim adamları tarafından Türklerin yaşadıkları bölgelerden toplanmış ve bakanlığın Şark Dilleri Mektebi'nin kütüphanesi için bir koleksiyon oluşturulmuştur. Bu zengin kaynaklar, Asya Departmanı'nda kurulan Şark Dilleri Mektebi'nin eğitim programlarında kullanılmıştır. St. Petersburg Üniversitesi Şark Dilleri Bölümü Kütüphanesi için 1830 yılında Alman kökenli Rus diplomat ve koleksiyoner Baron Pavel Livoviç Schelling von Kanstadt'ın (1786-1837) 60 bin ruble karşılığında edinilen Doğu el yazması koleksiyonu, 2333 parçadan oluşmaktadır. Bu değerli koleksiyon daha sonra İlimler Akademisi koleksiyonu ile birleştirilmiştir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Rusya'nın Yakın Doğu ve Orta Asya'ya gönderdiği misyonlarda el yazması ve nadir kitap toplama talimatları verilmeye başlanmıştır. Bu süreç sonucunda, Ruslar

¹⁰³ Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular", s. 221-223.

tarafından toplanan ve satın alınan el yazmaları, Asya Müzesi, Milli Kütüphane, St. Petersburg Üniversitesi Kütüphanesi, Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü Kütüphanesi, Hariciye Nezareti'nin Asya Departmanı Kütüphanesi gibi önemli şarkiyat kurumlarında korunmuş ve zengin koleksiyonlar oluşturulmuştur.¹⁰⁴ Çarlık Rusya döneminde, şarkiyat çalışmaları otokratik yönetim tarafından sürekli desteklenmiştir, bu da bilimsel ve kültürel alandaki gelişmelere büyük katkı sağlamıştır.¹⁰⁵

2.3 Rusların Osmanlı Topraklarındaki İlk Düzensiz Keşif Gezileri

Osmanlı Devleti'nin eski eserlerle ilgili yasal düzenlemeleri olgunlaştırmaya çalıştığı dönemde, Rusların Osmanlı topraklarındaki keşif ve araştırma faaliyetleri, münferit seferler halinde çoktan başlamıştı. Erken dönemden itibaren Ruslar Athos Dağı'na (Aynozor), Kudüs ve Kutsal Topraklara yolculuk yapmışlardı. Nitekim Konstantin Mihailoviç Bazili 1835'te İstanbul'u konu alan genel bir araştırma yayımladı. Aynı yıl Ayasofya'yı gezen mimar Nikolay Efimov da çizimlerle yapıyı tasvir etti.¹⁰⁶ Antonin Kapustin, 1845 yılında Kudüs'teki kütüphaneler ve manastırlarda el yazmaları üzerinde çalışmalar yaptı. 1847 yılında kurulan Kudüs Rus Ruhani Misyonu Filistin ve Suriye'de çalışmalar yapmaya başladı.¹⁰⁷ Kırım Savaşı'nın çıkması Rus araştırmacılara sınırlama getirse de 1859 yılında Rus Büyükelçiliği'nin Kilisesi'ne atanan Antonin Kapustin, Büyükada ve Marmara Denizi civarında araştırmalar yürüttü. Birçok araştırmacı tarafından sanat tarihinin babası olarak kabul edilen Nikodim Pavloviç Kondakov 1880 ve 1884 yıllarında İstanbul'a yaptığı ziyaretlerde buradaki anıtlara büyük bir alaka gösterdi. İstanbul'u ilk ziyaretinde Kariye Camisi'ndeki mozaikleri inceleyen Kondakov, ikinci ziyaretinin ardından da İstanbul'daki Bizans anıtları ile ilgili kitabını yayımladı. Kondakov ve öğrencileri dünyanın dört bir tarafına seyahatler düzenledi. Onların yaptıkları araştırmalar Rus arkeolojisinin temelini oluşturdu.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Kapıcı, "Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular", s. 224-225.

¹⁰⁵ Tülün Malkoç, "Rus Beşleri'nin Oryantalizme Etkisi ve M. Balakirev'in "Selim'in Şarkısı"nın İncelenmesi" *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14/33 (2021), s. 335.

¹⁰⁶ Ousterhout, "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi", s. 197

¹⁰⁷ Melikşah Arslan, "Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847- 1914)" (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019, s. 199-200.

¹⁰⁸ Ousterhout, "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi", s. 198.

Rusya'nın Osmanlı topraklarında düzensiz münferit seferleri olsa da bu seferler esas olarak 1880'lerin sonlarında diplomatlar tarafından yürütülmeye başlandı. Bu faaliyetler Osmanlı yetkilileri tarafından sıklıkla padişaha bildiriliyordu. 1889'da Edirne'deki Rus konsolosunun arkeolojik araştırmalar yaptığı ve konsolosun yanında bir Osmanlı yetkilisinin bulunmadığı Sultan II. Abdülhamid'e bildirilmişti.¹⁰⁹ Yine 1893'de Rus Büyükelçi A. I. Nelidov'un Çanakkale'deki ören yerlerini ziyareti de II. Abdülhamid'e bildirildi.¹¹⁰ Ne var ki bu yıllarda Grandük Sergey Aleksandroviç'in girişimiyle 1882'de kurulan İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti, 1891'de Suriye, Filistin ve Sina Dağı'ndaki Hristiyan ve Bizans anıtları hakkında arkeolojik araştırmalar yapmak istemiş bunun üzerine Osmanlı hükümeti, kazı ekibinin Osmanlı kanunlarına uygun hareket etmesi ve yetkililerin onlara eşlik etmesi şartıyla izin vermişti.¹¹¹

2.4 Rusların Filistin Bölgesindeki Çalışmaları ve İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti

Filistin, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren farklı cemaatlerin ve devletlerin himayesindeki rekabete sahne olmuş, bu durum sadece siyasi değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve bilimsel alanlarda da etkili olmuştur. Çarlık Rusya da bu rekabetin içinde yer alarak XIX. yüzyılda Filistin'de aktif bir varlık göstermiştir.¹¹² Özellikle 1847 yılında kurulan Kudüs Rus Ruhanî Misyonu, bu dönemde Suriye ve Filistin'de Rus şarkiyat çalışmalarının merkezi haline gelmiştir. Misyon, bütün müdürlerinin potansiyel şarkiyatçılar olduğu bir yapıya sahipti ve Rus İlahiyat Akademileri'nin mezunu olan yöneticileri aracılığıyla Kutsal Topraklar üzerinde önemli bilimsel faaliyetler yürütmüştür. 1847 ile 1917 yılları arasında Kudüs Rus Ruhanî Misyonu'nun yedi müdüründen beşi Rus İlahiyat Akademileri mezunuydu ve bu yöneticiler, bilimsel seyahatler, arkeolojik kazılar ve nadir el yazmaları üzerine çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Porfiriy Uspenski ve Antonin Kapustin gibi isimler, Suriye ve Filistin'de yaptıkları çalışmalarla öne çıkmıştır. Porfiriy Uspenski, misyonu

¹⁰⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.)*, 56/20, (13 Zilkade 1306 / 11 Temmuz 1889).

¹¹⁰ BOA, *Y. PRK. ASK.*, 91/105, (09 Zilhicce 1310 / 24 Haziran 1893).

¹¹¹ BOA, *Meclis-i Vükelâ (MV.)*, 66/65, (30 Zilhicce 1308 /06 Ağustos 1891).

¹¹² Pınar Üre, "İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti ve 1882-1914 Yıllarında Filistin ve Suriye'de Rus Şarkiyatçılar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.30, s. 80.

kurduktan sonra antik el yazmaları, madenî sikkeler ve tarihi eserlerin Rusya'daki müze ve kütüphanelerde toplanmasının geleneğini başlatmış ve bu gelenek, onun halefleri tarafından sürdürülmüştür. Porfiriy Uspenski, topladığı nadir eserler için ünlü bir söz bırakmış ve bu söz, ondan sonra gelenler tarafından da kullanılmıştır: “*Neden bu kadar uzun zamandır geziniyorum? Bir arı gibi kovanıma güzel bal getirmek için, Ben Tanrı'nın arısıyım ve Rusya benim kovanım.*”¹¹³

Antonin Kapustin, Kudüs Rus Ruhanî Misyonu'nun müdürü olmadan önce 1845 yılında Filistin'e bilimsel çalışmalar yapmak üzere ziyarette bulunmuştur. Bu dönemde, Kudüs'teki kütüphaneler ve manastırlarda el yazmaları ve tarihi anıtlar üzerinde araştırmalar yaparak kataloglar oluşturmuştur. Misyonun başına geçtikten sonra ise Kutsal Topraklar'da bilimsel ve arkeolojik çalışmalar yapmak amacıyla birçok arazi satın almış ve bu alanlarda önemli keşifler yapmıştır. Antonin Kapustin, Kudüs Rus Ruhanî Misyonu'nun müdürü olarak görev yaparken, satın aldığı arazilerde kaçak arkeolojik kazılar yapılmış ve son derece değerli arkeolojik buluntular ortaya çıkarılmıştır. Özellikle Zeytin Dağı'ndan Yükseliş Şapeli'nin yanında satın aldığı arazide 1871 yılında başlattığı arkeolojik kazılarda, Roma İmparatorluğu'nun Yahudiye eyaletinin Kralı I. Herodes'in (Hadrian) büstünü keşfetmiş ve bu eser Ermitaj Müzesi'ne gönderilmiştir.¹¹⁴

1882 yılında kurulan İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti (*İPPO – İmparatorskoe Pravoslavnoe Palestinskoe Obşestvo*), Rusya'dan kutsal topraklara giden hacıları korumak, yerli Hristiyan nüfusun dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak, ayrıca bölgenin tarihi ve kültürel mirası üzerine bilimsel çalışmaları desteklemek amacıyla kurulmuştur. Bu cemiyet, arkeoloji odaklı olmasa da ilk bilimsel faaliyetlerinden biri, Kudüs'teki arkeolojik bir kazı olmuştur. Bu kazılar, Rus Ruhani Misyonu'nun başında bulunan Antonin Kapustin tarafından yönetilmiş ve 1883 yılında başlatılmıştır. Antonin Kapustin ve Alman arkeolog Konrad Schick'in liderliğinde gerçekleştirilen kazılar, Kudüs'te bulunan bir arazide başlamıştır. Bu arazi, 1858 yılında konsolosluk binası yapılması için satın alınmış ancak inşaat sırasında keşfedilen eski eserler nedeniyle projeden vazgeçilmiştir. Grandük Sergey Aleksandroviç'in Kudüs'ü ziyaretiyle birlikte İmparatorluk Filistin Cemiyeti'nin

¹¹³ Arslan, “Suriye ve Filistin’de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847- 1914)”, s. 199-200.

¹¹⁴ Arslan, “Suriye ve Filistin’de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847- 1914)”, s. 200-201.

kuruluşunda aktif rol alarak başkanlığı üstlenmiştir.¹¹⁵ Filistin Cemiyeti'nin ilk arkeolojik kazısının başında, Kudüs Rus Ruhanî Misyonu'nun Müdürü Antonin Kapustin ve onun yardımcısı Alman Arkeolog Konrad Schick bulunmuştur. Ayrıca Grandük Sergey, bilimsel araştırma ve kazı çalışmalarına destek olmak amacıyla 1.000 ruble bağışta bulunmuştur. Bu kazılar sırasında, Kudüs'ün antik şehir duvarlarının bir parçası olan kuzey kapısı ve MS IV. yüzyılda Roma İmparatoru I. Konstantin tarafından yaptırılan Konstantin Bazilikası'nın kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu keşifler, Kudüs'ün antik şehir duvarları ve Kutsal Kabir Kilisesi'nin konumuna dair İncil'deki tartışmaları önemli ölçüde etkilemiştir. İncil'de Mesih'in çarmıha gerildiği ve defnedildiği yerin Kudüs şehir duvarlarının dışında olduğu belirtilmesine rağmen, Kutsal Kabir Kilisesi şehir duvarlarının içinde yer almaktaydı. Bu durum, Antonin Kapustin ve Konrad Schick'in yürüttüğü kazıların sonuçlarıyla açığa çıkmış ve Kutsal Kabir Kilisesi'nin aslında şehir duvarının dışında olduğunu göstermiştir. Bu keşifler, Antonin Kapustin'in adını Rus İncil Arkeolojisi tarihine altın harflerle yazdırmıştır.¹¹⁶

Hristiyanlık tarihi açısından büyük önem taşıyan bu alanda gerçekleştirilen kazıların ardından bir Rus kilisesi inşa edilmiştir. Bu kazılar, aynı zamanda Rusya'yı Hristiyanlığın kutsal mekânlarının sahibi ve koruyucusu olarak yükseltmesi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu durum, Rusların Bizans İmparatorluğu'nun koruyucusu ve mirasçısı oldukları iddiasını desteklemiştir. Filistin Cemiyeti, 1894 yılında İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün ardından arkeolojik faaliyetlerini sonlandırmış ve İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne maddi destek vermeye başlamıştır. 1894 yılından sonra Filistin Cemiyeti'nin faaliyetleri, kutsal topraklarda araştırma yapan Rus bilim insanlarına destek sağlamak, akademik makaleler ve birincil kaynakları içeren yayınlarda bulunmak şeklinde devam etmiştir. 1917 yılına kadar Filistin Cemiyeti'nin yürüttüğü bilimsel çalışmalar, "*Pravoslavniy Palestinskiy Sbornik*" (Ortodoks Filistin Koleksiyonu) ve "*Soobşçeniya Imperatorskogo Pravoslavnogo Palestinskogo Obşçestva*" (İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti'nin Tebliği) adlı iki süreli dergide yayımlanmıştır.¹¹⁷

¹¹⁵ Üre, "İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti", s. 85.

¹¹⁶ Arslan, "Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847- 1914)", s. 206-207.

¹¹⁷ Üre, "İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti", s. 85-86.

2.5 İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Kuruluşu ve İlk Çalışmaları

İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü, Makedonya krizinin ve Şark meselesinin gündemde olduğu bir dönemde kurulmuştu. Enstitü müdürü Fyodor Uspenski'ye göre, Rusya'yla Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ortodoks halklar arasında güçlü bir bağ kurmak için Bizans çalışmaları sadece akademik bir ilginin değil, siyasi hassasiyetlerin de gereği idi. Bu bağ Rus bilim insanlarına Bizans ve Ortodoksluk tarihini öğrenme sorumluluğu yüklemekteydi. Zira geçmişi bilmeden Rusya'nın Slav ve Ortodoks kardeşleriyle bağlarını güçlendirmesi imkânsızdı. Enstitünün kuruluş fikrinin İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nde doğması, amaçlarının dış politikayla doğrudan bağlantılı olduğunun da bir göstergesiydi. Zira bu fikri ortaya ilk atan kişi, Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nde görev yapan Pavel Mansurov, Rusya'nın Balkanlar'da Avrupa devletleri ile rekabetten kaçamayacağını söylüyordu. Ayrıca Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan gibi bağımsızlığını yeni kazanan Balkan uluslarının kısa süre içerisinde Rusya'ya sırtını dönmesinden de endişeliydi. Bu nedenle Rusya'nın dış politikada sadece askerî gücüne güvenmemesi gerektiğini, kültürel iş birliğinin geliştirilmesinin elzem olduğunu, aksi durumda Avrupa ülkelerinin bu boşluğu dolduracağını söylüyordu. Ayrıca enstitü kurma projesinin en güçlü savunucusu, dönemin İstanbul Büyükelçisi Aleksandr İvanoviç Nelidov 1895 yıllarında Rusya'nın İstanbul Boğazı'nı ele geçirmesini savunan bir diplomatı.¹¹⁸

İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü, Rusya'nın yurtdışındaki ilk ilmi kuruluşu, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki ilk yabancı arkeoloji enstitüsüydü.¹¹⁹ Sultan II. Abdülhamid ve Bâbîâli bürokratları, Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kuruluşuna ilk başta kuşkuyla yaklaştılar. 1894'te Rus Büyükelçisi Nelidov, İstanbul'da Rus Büyükelçiliği idaresi altında olması planlanan bir arkeoloji okulu kurma arzusunu iletince Bâbîâli, Rus Büyükelçiliği'ni caydırmaya çalışan resmi bir yazıyla karşılık verdi.¹²⁰ Ancak elçi Nelidov planında ısrar etti ve sonunda Rus Arkeoloji Enstitüsü, 26 Şubat 1895 tarihinde İstanbul'da Beyoğlu Sakızağacı Mahallesiindeki bir evde bürolarını açtı.¹²¹ Osmanlı Devleti, Rusya ile bu tarihlerde siyasi bir kriz yaşamak istemiyordu. Çünkü

¹¹⁸ Pınar Üre, "İstanbul'da Rus Arkeoloji Enstitüsü", *Toplumsal Tarih*, S. 254, (2015), s. 17-18.

¹¹⁹ Semavi Eyice, "Arkeoloji Enstitüleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1959, s.1021.

¹²⁰ BOA, *Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS.)*, 307/84, (27 Safer 1312 /30 Ağustos 1894).

¹²¹ Hâmit Zübeyr Koşay- M. E. Zarif Orgun- Sadi Bayram- Erdoğan Tan, "*Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*", TTK, C. 1, Ankara 2013, s. 223.

Rusya bir taraftan Boğazlar üzerinde ciddi bir tehdit unsuru oluyor, diğer taraftan Ermenileri himaye politikasıyla Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı oluşturuyordu. Osmanlı hükümetinin bu duruma sıcak bakmasa da siyasi şartlardan dolayı enstitünün açılmasına razı olduğu anlaşılmaktadır.¹²² Ne var ki 1895 Nisan'ında Osmanlı Müzesi Müdürü Osman Hamdi Bey, destek jesti olarak Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne eski eser koleksiyonunun olduğu fotoğraf albümünü hediye olarak gönderdi. Buna karşılık Rus Arkeoloji Enstitüsü de bronz heykellerden dört parçayı Osmanlı Müzesi'ne gönderdi.¹²³ Nihayet Eylül 1897'de Rus Arkeoloji Enstitüsü bilimsel araştırma, yüzey araştırması ve kazı yapma yetkisini resmen aldı.¹²⁴

II. Abdülhamid'in verdiği iradeye göre, Rus Arkeoloji Enstitüsü mensupları, mevcut Osmanlı eski eser yönetmeliğine uygun hareket etmek şartıyla, Osmanlı Devleti'nde arkeolojik çalışmalar yapabileceklerdi. Yalnız keşif gezilerinden önce idarî makamları resmî olarak bilgilendirmeleri ve uygun izinler olmadan araştırma yapmamaları şartı konulmuştu. Ayrıca Ruslardan buldukları eserlerin yarısını Osmanlı Müzesi'ne vermesi bekleniyordu. Osmanlı Maarif Nezareti yetkilileri, bulunan eski eserlerin hangilerinin Rus ve Osmanlı taraflarında kalacağına karar vermekten sorumluydu. Aynı zamanda, Rus arkeologlar bazı ayrıcalıklardan yararlanabilecekti. Rusya'dan getirdikleri kitaplar ve broşürler gümrük vergisinden muaf olacak ve gümrükte sadece usulen incelemeye tabi tutulacaktı.¹²⁵

Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne yetki verilmesinden kısa bir süre sonra, Sultan II. Abdülhamid tarafından Fyodor Uspenski'ye Devlet Nişanı verildi.¹²⁶ 1898'de Osmanlı Müzesi Müdürü Osman Hamdi Bey, Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün fahri üyesi oldu. Böylece Osmanlı ve Rus arkeologları arasında bilimsel iş birliğinin zemini oluşturulmuş oldu. Yine de Uspenski, Osman Hamdi Bey'in Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün faaliyetlerine ilgisizliğinden şikâyet ediyordu. Uspenski, Osman Hamdi Bey'le sıcak ilişkiler kurmaya çalışmasına, hatta iki kez evine uğramasına ve Osman

¹²² Fatih Ünal, *Ruslar Bizansın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 29.

¹²³ Pınar Üre, "Byzantine Heritage, Archaeology, and Politics Between Russia and the Ottoman Empire: Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)", (London School of Economic and Political Science, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Londra 2014, s. 171.

¹²⁴ BOA, *Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO.)*, 1006/75417, (09 Rebiülahir 1315 /07 Eylül 1897).

¹²⁵ BOA, *İrade, Hususi (İ. HUS.)*, 57/1315-Ca-004, (01 Cemâziyelevvel 1315 / 28 Eylül 1897).

¹²⁶ BOA, *İrade, Taltifat (İ. TAL.)*, 121/66, (19 Cemâziyelevvel 1315 /16 Ekim 1897).

Hamdi'nin resimlerini bir sergi için St. Petersburg'a götürmeyi teklif etmesine rağmen bu jestlere verilen yanıt, beklenildiği gibi olmadı. Uspenski, Osman Hamdi Bey için "Müdürün arkadaşımız olup olmadığını söylemek zor" diyordu.¹²⁷ Uspenski'nin Osman Hamdi Bey'den beklediği arkadaşlık eserlerin paylaşımından ileri geliyordu.

Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından Bizans döneminden kalan tarihi eserleri tanımak için 1895 ile 1914 yılları arasında çok sayıda keşif gezisi organize edildi. Enstitünün tüzüğü, Hristiyanlık öncesi Helenistik antik eserlerin incelenmesini kapsıyor olsa da Uspenski ve meslektaşları dikkatlerini öncelikle Bizans tarihi, teolojisi, sanatı ve eski Slav tarihi çalışmalarına yönelttiler. Nitekim özellikle Bizans'ın siyasi veya kültürel etkisi altındaki bölgeler olan Makedonya, Athos Dağı, Bulgaristan, Sırbistan, Anadolu, Yunanistan, Suriye ve Filistin'e keşif gezileri düzenlediler. Bu keşif gezilerinde Rus arkeologlar manastırlardan pek çok el yazması topladılar, karşılaştıkları anıtların eskizlerini yaptılar ve fotoğraflarını çektiler. Ayrıca bu bölgelerde kazılar yaptılar ve bir kısmı Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kapatılmasından sonra Rusya'ya götürülen çok sayıda değerli eseri topladılar. Bütün bu çalışmaların sonucunda enstitü bilimsel çalışmaları için zengin bir malzeme temeli de elde etti.¹²⁸

2.5.1 Sarımsaklı İncil'in Rusya'ya Götürülmesi

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Rusya'ya götürdüğü en değerli el yazmalarından biri de *Purpurniy kodeks* veya *Sarmisahliyskoe evangelie* olarak da bilinen *Codex Purpureus Petropolitanus*'di. Kodeks, 1896 yılında Anadolu'da, Kayseri yakınlarındaki Sarımsaklı köyünde bulundu.¹²⁹ Ruslar Sarımsaklı'ya varmadan önce Amerikalılar ve İngilizler, VI. yüzyıla tarihlenen bu eski İncil'i elde etmek için köylülerle pazarlık yaptılar. Rus arkeolog İ. Smirnov, Anadolu gezisinde tesadüfen bu el yazmasını öğrenmiş ve Uspenski'ye haber vermişti. Uspenski, Rus Büyükelçisi Nelidov'tan Sarımsaklı Yazması'nı satın almanın yolunu bulmasını istedi. Bunun üzerine Çar II. Nikolay kişisel bağış yoluyla İncil'in alınması için 10.000 ruble gönderdi. Nitekim Kayseri'nin Sarımsaklı köyüne giden Konya Rus Konsolosu A. D.

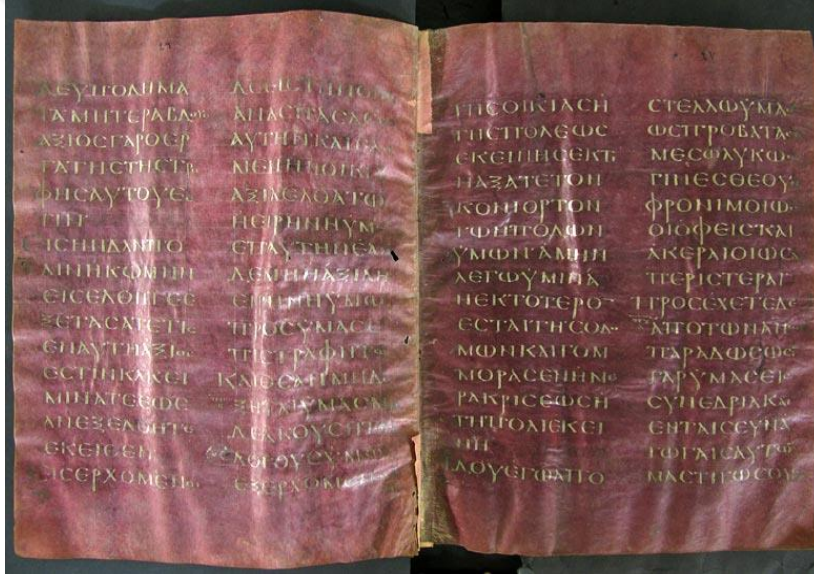
¹²⁷ Üre, *Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)*, s. 173.

¹²⁸ Üre, *Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)*, s. 174.

¹²⁹ "Vnov Naidenniy Purpurovıy Kodeks Evangelıya," *İRAlK*, I, Odessa 1896, s. 138-139.

Levitski tarihî İncil'i köylülerden 10.000 rubleye satın alarak İstanbul'a getirdi. Nihayetinde söz konusu İncil Mayıs 1896'da Rusya'ya kaçırılarak Çar II. Nikolay'a takdim edildi. Parşömeninin renginden dolayı "Mor (Erguvani) Kodeks" olarak adlandırılan bu antik el yazması St. Petersburg'daki İmparatorluk Halk Kütüphanesi'ne konuldu. Enstitü çalışanları, bu değerli el yazmasını incelemeye başladılar ve ilk yazıldığı zamanki hacminin 490 sayfa olduğunu tespit ettiler. Ruslar Sarmısaklı İncilini aldıklarında sayfalarının neredeyse yarısı eksikti.¹³⁰ Günümüzde bu İncil, Rusya Ulusal Kütüphanesi'nin el yazması bölümü, 537 envanter numarası ile listelenmiş bulunmaktadır.¹³¹ El yazması Sarmısaklı İncil'in günümüze ulaşan 231 yaprağı bulunmaktadır.¹³²

Şekil-2: Sarmısaklı İncil'i

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Codex_Petropolitanus_Purpureus (E.T.06.05.2023).

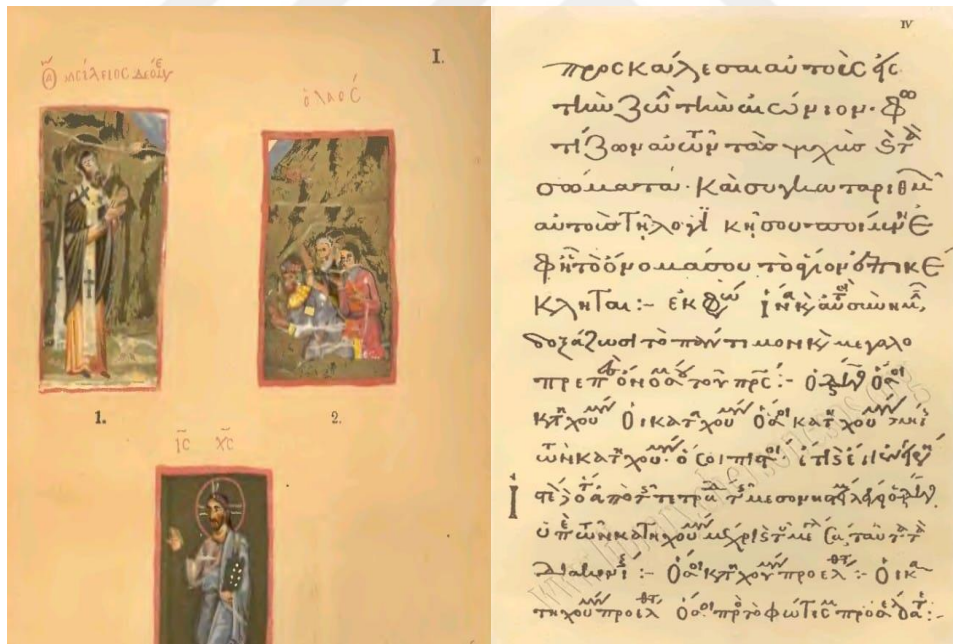
¹³⁰ "Otchet O Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole za 1897-m godu" *İRAİK*, III, Sofya 1898, s. 197; Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole", *Bogoslovskie Trudi*, Vpusk 27, Moskva 1986, s. 269-270.

¹³¹ V.S. Şandrovskaya, "Predislovie," *Kolleksiya Muzeya RAİK v Ermitaje Katalog Vıstavki* (1994), s. 7-19, <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-0.htm> (E.T. 06.05.2023)

¹³² Petersburg'daki Rusya Ulusal Kütüphanesi'nde 182 yaprak, Yunanistan'ın Patmos Adası'ndaki İlahiyatçı Aziz Yuhanna Manastırı Kütüphanesi'ndeki 33 yaprak, Vatikan'daki Vatikan Kütüphanesi'nde 6 yaprak, Londra'da İngiliz Kütüphanesinde 4 yaprak, Viyana'daki Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde 2 yaprak, New York'taki Morgan Kütüphanesinde 1 yaprak, Atina'daki Bizans Müzesi'nde 1 yaprak, Selanik'teki Bizans Kültürü Müzesi'nde 1 yaprak, Marquis A'nın özel koleksiyonunda 1 yaprak, İtalya Lerma'da 1 yaprak. "Codex Petropolitanus Purpureus" *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Codex_Petropolitanus_Purpureus (E.T. 06.05.2023)

Rus Arkeoloji Enstitü'nün antik eserler bölümü, Grekçe, Slavca ve diğer dillerde yazılmış el yazmaları ile zenginleşiyordu. 1898 yazında F. I. Uspenski ve enstitünün bilimsel sekreteri B. V. Farmakovski, İstanbul'un Büyük Pazar'ında antik eser satıcılarından antik bir parşömen rulo satın aldılar. El yazması ne başlangıcı ne de sonu olan bir metne sahipti. Rulonun her iki tarafına da yazılar yazılmıştı. Bir tarafında diz çökme dualarıyla Hristiyanlığın en önemli bayramlarından biri olan Pentekost (Ellinci Gün) günü akşam ayini, diğer tarafında ise Pentekost akşam ayininin devamı ve "Önceden Takdis Edilmiş Sunular Litürjisi" ayin düzeni bulunuyordu. Bu antik el yazması, Pentekost akşam ayini düzenini içeren ve lüks minyatürlerle süslenmiş bir rulo olarak nadir bir örnekti. Bu rulonun XIII. yüzyılında yazıldığı ve Konstantinopolis kökenli olduğu incelemelerin sonucunda ortaya çıktı. Ayrıca el yazması rulonun analizi, XI. ve XII. yüzyıllarda Bizans Kilisesi'nin ibadet hayatı hakkında birçok yeni bilgi sağladı.¹³³

Şekil-3: Minyatürlü Bizans Parşömen El Yazması

Kaynak: İRAİK, VI, 1900. (E.T.06.05.2023)

¹³³ B. V. Farmakovski, "Vizantiyskiy pergamenny rukopisniy svitok s miniatyurami, prindlezhashchiy Russkomu Arkheologicheskomu Institutu v Konstantinopole", İRAİK, VI, Vıpusk 2-3, Sofya 1900, s. 253-254; Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy İstitut v Konstantinopole", s. 270.

2.5.2 Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde Yaptığı Çalışma.

Rus Arkeoloji Enstitüsü faaliyette olduğu dönemlerde özellikle değerli el yazmalarını araştırmak ve ele geçirmek için büyük çaba sarf etti. Nitekim bilimsel çalışmaların çoğundan sorumlu olan Uspenski, enstitü tarafından yürütülen keşif gezilerinin hemen hepsine katıldı. Böylece enstitünün çalışmalarına yer verilen *İzvestiya Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole (İRAİK)* adıyla 16 cilt olarak düzenli bir dergi de yayımladı. Sofya'da basılan dergi de çok dilli makalelere yer verildi. Uspenski, ayrıca Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde Bizans dönemine ait kitapların olduğunu düşünerek buradaki el yazmalarını incelemek istediler. Rus elçisinin girişimiyle saray kütüphanesinde araştırma yapmak için Osmanlı hükümetinden 1902'de izin aldılar. Saray kütüphanesinde yapılan çalışmalarda Komnenos Hanedanlığı kütüphanesinden bir el yazması eser ortaya çıkarıldı. Bu eser İmparator Aleksios Komnenos'un oğlu Isaak'ın önsözünün de bulunduğu İncil'in ilk kitaplarının yorumlarıydı. Komnenos döneminden kalma bu Grekçe el yazma eser *Oktatevh (Vosmiknijiya)* XI. ve XII. yüzyıllara ait 450 adet mükemmel minyatürleri de içinde barındırıyordu. Bu eserden iki nüsha Vatikan'da, birer nüsha Afon ve İzmir'de olmak üzere dünyada buna benzer dört nüsha daha bulunuyordu. Üstelik bu el yazmasının imparatorluk kütüphanesinden gelmesi ve önsözünün Komnenos'un oğlu İsaak tarafından yazılmış olması, onu diğer nüshalardan daha değerli kılıyordu. Neticede minyatürlerin tasvirleri hazırlanıp fotoğraflandı ve el yazmasıyla ilgili Uspenski'nin hazırladığı çalışma *İzvestiya* dergisinde yayımlandı. Derginin 12. sayısının tamamı Uspenski'nin *Sekiz Kitaplık Konstantinapol Seral Kodeksi*¹³⁴ çalışmasından oluşturuldu. Nitekim bu çalışmasından dolayı Uspenski Rus Arkeoloji Cemiyeti tarafından büyük altın madalya ile ödüllendirildi.¹³⁵

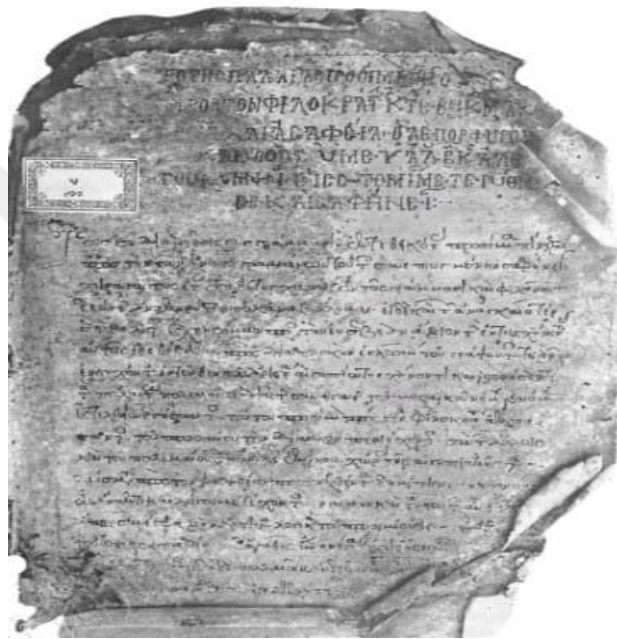
¹³⁴ F. İ. Uspenski, "Konstantinopolskiy Seralskiy Kodeks Vosmiknijiya", *İRAİK*, XII, Sofya 1907.

¹³⁵ Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole", s. 270-271.

Şekil-4: Topkapı Sarayı'nda Bulunan Bizans Dönemi'nden Kalma El Yazma Eser (Seralskiy Kodeks)

Серальский кодекс.

Kaynak: İRAİK, XII, 1907.

2.5.4 Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Makedonya Çalışması

Rus Arkeoloji Enstitüsü ilk kez 1898 yılının sonbaharında Osmanlı Makedonya'sında arkeolojik kazı çalışması yaptı. Ancak bu kazı çalışmalarının öncesinde bölgeye keşif seferleri düzenlediler. Bu seferler sırasında Pateli köyü yakınlarında arkeolojik materyaller buldular ve bir nekropol tespit ettiler.¹³⁶ Bunun üzerine Uspenski, burada çalışma yapmak için Osmanlı makamlarından kazı izni istedi. Çok geçmeden Uspenski'ye Selanik ve Manastır şimendifer hattının 153. ve 154. kilometreleri arasında kazı yapma müsaadesi verildi. Ancak kazılar Osmanlı

¹³⁶ "Otchet O Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole za 1898 g." İRAİK, IV, Vipusk 3, Sofya 1899, s. 149-150

hükümetinin temsilcileri tarafından sıkı bir şekilde denetleniyordu.¹³⁷ B. V. Farmakovski, kazılar hakkında ailesine yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: “Hiçbir zorluk yaşamıyoruz. Türk yetkililer çok nazik davrandılar ve şimdi, bizim halkı ayaklandırmadığımızı ve altın aramadığımızı görünce, bizi rahat bıraktılar ve tam bir hareket özgürlüğü verdiler.”¹³⁸

Mevsim şartlarından dolayı kazı çalışmasına ara verilerek kazıda elde edilen arkeolojik buluntular sandıklarda toplandı. Ancak Rusların, Pateli’de yaptığı kazıdan Osmanlı Müzesi henüz herhangi bir nesne almamıştı. Ne var ki 16 sandık dolusu olduğu bildirilen nesnelerin İstanbul’daki Rus Büyükelçiliği’ne getirildiği bildirildi. Bunun üzerine Osmanlı yetkilileri, Pateli’deki kazılarda elde edilen nesnelerin nizamname gereğince Osmanlı Müzesi ile paylaşılması hususunda Rus Büyükelçiliği aracılığıyla Rus Arkeoloji Enstitüsü’nü uyardı.¹³⁹ Enstitü, 16 sandıkla ilgili savunmasında mevsim şartlarının kötüleşmesinden dolayı geçen süre zarfında kazı çalışmasının yalnız başlangıcını yapabildiklerini ayrıca eski bir mezarlıkta kazı yaptıklarını, dolayısıyla burada çıkan insan kemiklerinin müzeler için bir faydasının olmayacağını düşünerek Osmanlı Müzesi’ne teslim etme ihtiyacı hissetmediklerini belirtti. Söz konusu kemiklerin yedi sandık olup henüz açılmadığını ve sadece üç sandığın içinde eski eser olduğunu, bunların da ikisinin çömlüklerden birinin ise demir ve tunçtan eşyalardan, geri kalan sandıkların ise kazı için götürülen aletlerden oluştuğunu söylüyordu. Söz konusu eşyaların enstitü tarafından incelendikten sonra Osmanlı Müzesi idaresi ile yapılacak anlaşmayla taksim edilmesi gerektiğini de belirttiler.¹⁴⁰ Bu noktada Rus Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Uspenski bilimi bahane ederek Osmanlı Devleti’nin bilime değer vermeyen bir konuma düşmek istemeyeceğini ve Pateli’deki kazıların ticari amaçlar için yapılmadığını, yalnızca arkeolojik ve “saf bilimsel amaçlar” uğruna yapıldığını söylüyordu. Ayrıca “*Aydın ve kültürlü Osmanlı hükümetinin, eşyaların yarısını enstitü tarafından araştırılıp yayımlanmadan önce kendilerine teslim edilmesinde ısrar etmeyi onurlarına aykırı*

¹³⁷ BOA, *İ. HUS*, 67/1316-R-103, (27 Rebiülahir 1316 / 14 Eylül 1898); BOA, *Dahiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT)*, 2147/110, (29 Recep 1316 / 13 Aralık 1898).

¹³⁸ E. Yu. Basargina, “A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole”, *Rossiyskie Uçenie v Emigratsii*, Red. V. P. Borisov, (1993), s. 131.

¹³⁹ BOA, *DH. MKT*, 2210/21, (3 Safer 1317 /13 Temmuz 1899); BOA, *DH.MKT*, 2191/63, (06 Zilhicce 1316 /17 Nisan 1899).

¹⁴⁰ BOA, *DH. MKT*, 2264/88, (27 Cemaziyelahir 1317 / 02 Kasım 1899).

bulacağını umuyorum.” diyerek söz konusu eşyaların enstitü tarafından incelendikten sonra Osmanlı Müzesi idaresi ile yapılacak anlaşmayla taksim edilmesi gerektiği konusunda ısrar etti.¹⁴¹

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün 1899 yılında yayımlanan bilimsel dergisinde bu kazıyla ilgili raporlar yer almıştır. Bu rapora göre, P. N. Milyukov ve B. V. Farmakovski tarafından 14 Ekim-14 Kasım 1898 tarihleri arasında 154 mezarda kazı çalışması yapıldı. Bu çalışmalarda Hallstatt¹⁴² kültürüne ait kafatasları ve insan kemikleri ile birlikte altın, bronz, demir, keramik, taş ve kilden imal edilmiş 593 tane çeşitli arkeolojik obje bulundu. Raporda bu objeler şöyle listelenmiştir:¹⁴³

Bronzdan yapılmış eşyalar:

- 1) Spiral fibulalar (parçalarıyla birlikte toplam 74 adet)
- 2) Boncuklar ve kolyeler (72 adet)
- 3) Yüzükler (24 adet)
- 4) Bilezikler (11 adet)
- 5) Düğmeler ve diğer küçük süs eşyaları (30 adet)
- 6) İğneler (5 adet)
- 7) Kaplar (5 adet)
- 8) Delikli disk (1 adet).

Demirden yapılmış eşyalar:

- 1) Bilezikler (5 adet)
- 2) İğneler ve çubuklar (17 adet)
- 3) Cımbız vb. (20 adet)
- 4) Kılıçlar (3 adet)
- 5) Bıçaklar (33 adet)
- 6) Ok uçları (4 adet)
- 7) Mızrak uçları (13 adet)

Diğer çeşitli malzemelerden yapılmış eşyalar:

- 1) Altın küpeler (2 adet)

¹⁴¹ Üre, *Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)*, s. 183.

¹⁴² Hallstatt kültürü: MÖ 8. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında Orta Avrupa'da (Avrupa'nın erken Demir Çağı) etkili olmuş olan döneme verilen ad.

¹⁴³ “Otchet O Deyatelnosti Russkago Arheologiçeskago İnstituta v Konstantinopole za 1898 g.”, *IRAIK IV*, Vipusk 3, (1899), s. 150-152.

- 2) Bronz ve kurşun alaşımından boncuk (1 adet)
- 3) Kilden boncuklar (7 adet)
- 4) Kehribar ve taştan boncuklar (11 adet)
- 5) Bileği taşı (1 adet)
- 6) Bronz düğmelere tutturulmak için taş halkalar (2 adet)
- 7) Kilden kaplar (252 adet)

Bu objelerin içinde en büyük değeri, tarih öncesi kafatasları taşıyordu. Bunlar kutulara yerleştirildi ve Moskova'ya, araştırma yapılmak üzere D. N. Anuçin'e gönderildi. Ancak bu kutular yol sırasında kayboldu ve kafatasları hakkında tek kanıt, ağır şekilde hasar görmüş kafataslarının fotoğrafları olarak kaldı. Kazılara ait tüm materyaller, bilimsel raporu hazırlamak üzere P. N. Milyukov'a teslim edildi. P. N. Milyukov, enstitünün Makedonya'daki çalışma sonuçlarını Kiev'deki Arkeolojik Kongre'de rapor etti. Kazıların bir sonraki yıl devam etmesine de karar verildi.¹⁴⁴

Enstitü, ertesi yıl aynı yerde kazı yapmak için tekrar izin aldı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Manastır'daki yerel yetkilileri, Rus arkeologların Osmanlı yasaları çerçevesinde hareket etmelerini sağlama konusunda uyardı.¹⁴⁵ Ayrıca kazıyı denetlemek üzere Hariciye Nezareti yetkilisi ve eski eserler uzmanı Tevhid Bey'i Manastır'a gönderdiği gibi Rus Büyükelçiliği'ne Osmanlı Müzesi'nin alacağı payını belirten bir not göndermişti.¹⁴⁶ Farmakovski, kazılar hakkında ailesine yazdığı bir mektupta şunları belirtmiştir: "İşler çok yoğun. Güneşin doğuşuyla birlikte araziye gelip kazı yapıyoruz. Güneşin batışıyla eve dönüyoruz ve envanteri Fransızca olarak yazıyoruz." Farmakovski ayrıca Rus bilim insanlarının, Türk yetkilisinin gözetimi altında çalıştığını da belirtmiştir.¹⁴⁷ B. V. Farmakovski ve A. A. Vasilev başkanlığında yapılan bu kazıda 222 mezar kazısı yapıldı ve 1206 objeye ulaşıldı. Enstitünün raporunda bu objeler şöyle listelenmiştir:¹⁴⁸

Bronzdan yapılmış eşyalar:

- 1) Çeşitli formlarda fibulalar, parçalarıyla birlikte (106 adet)

¹⁴⁴ Basargina, "A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole", s. 131.

¹⁴⁵ BOA, DH, MKT, 2288/87, (21 Şaban 1317 / 25 Aralık 1899).

¹⁴⁶ BOA, DH, MKT, 2273/76, (16 Recep 1317 / 20 Kasım 1899).

¹⁴⁷ Basargina, "A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole", s. 131.

¹⁴⁸ "Otchet O Deyatelnosti Russkago Arheologičeskago İnstituta v Konstantinopole za 1899 g.", *IRAIK* VI, Vipusk 2-3, (1901), s. 476-477.

- 2) Boncuklar, kolyeler ve spiraller (183 adet)
- 3) Yüzükler (51 adet)
- 4) Bilezikler (35 adet)
- 5) Çeşitli boyutlarda düğmeler (155 adet)
- 6) İğneler (22 adet)
- 7) Küpeler (8 adet)
- 8) Kaplar (15 adet)
- 9) Diğer çeşitli eşyalar ve parçalar (68 adet)

Demirden yapılmış eşyalar:

- 1) Mızrak uçları, hançerler vb. (39 adet)
- 2) Çubuklar ve dökme iğneler (12 adet)
- 3) Bıçaklar (8 adet)
- 4) Bilezikler (4 adet)
- 5) Cımbızlar (5 adet)
- 6) Kılıçlar (6 adet)
- 7) Diğer çeşitli eşyalar ve parçalar (38 adet)

Diğer çeşitli malzemelerden yapılmış eşyalar:

- 1) Altın süs eşyaları (4 adet)
- 2) Taş ve kemikten yapılmış eşyalar (15 adet)
- 3) Ahşap eşyalar (8 adet)
- 4) Kil ve taştan yapılmış küçük eşyalar (59 adet)
- 5) Kil kaplar (362 adet)

Osmanlı hükümeti ile yapılan anlaşmaya göre, buluntuların yarısı Osmanlı Müzesi'ne teslim edildi. Kazılara ilişkin tüm materyaller, fotoğraflar ve günlükler P. N. Milyukov'a devredildi. Ancak, P. N. Milyukov kazı raporunu zamanında hazırlayamadı ve 1917'den sonra arşivi Bolşevikler tarafından ele geçirildi. Günlük, plan ve kazı fotoğraflarını geri elde etme çabaları sonuçsuz kaldı. Sonuç olarak, Makedonya halkının kökeni hakkında çalışmalara başlangıç yapan kazılarla ilgili materyaller bilimsel kullanıma sunulamadı. Bununla ilgili sadece Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün bildirimlerinde kısa bir rapor ve buluntuların envanter listesi mevcuttur.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Basargina, "A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole", s. 132.

1898-1899 Makedonya seferi, Osmanlı hükümetinin kendi sınırları içindeki Rus arkeologlara karşı yetkisini kullanma konusundaki hassasiyetini göstermesi açısından önemliydi. Zira Osmanlı hükümeti, zaman zaman kurumları aracılığıyla yabancı arkeologlara egemenlik haklarını hatırlatıyordu. Bu olay, Osmanlı hükümetinin eski eserler üzerindeki mülkiyet haklarıyla yalnızca onlara yüklenen sembolik anlam nedeniyle ilgilenmediğini, yabancı arkeologları izleme ve onları Osmanlı yasalarına uymaya zorlama eyleminin başlı başına siyasi bir mesaj olduğunu gösterdi¹⁵⁰

2.5.5 Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Suriye Seferi ve Palmira Tarifeleri

Rusların Osmanlı topraklarında yaptığı önemli keşif seferlerinden birinde, Palmira Gümrük Tarifeleri keşfedildi. 1882'de Rus arkeolog Prens Abamelek Lazarev tarafından keşfedilen MS. 137'den kalma Palmira Gümrük Tarifeleri, eski bir vergi kanununun ana hatlarını çiziyordu. Tarifelerin üzerindeki yazılar Aramice ve Grekçe olarak yazılmıştı. 1884'de Abamelek Lazarev bu anıtın önemi hakkında "*Palmira*"¹⁵¹ başlıklı bir makale yayımladı. Bu yayımdan sonra, Rus uzmanlar arasında anıtın bir Rus müzesi için satın alınması fikri doğdu. Kısa bir süre sonra İmparatorluk Akademisi Başkanı Büyük Prens Konstantin Konstantinoviç, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi İvan Zinovjev'e bir mektup yazarak Palmira Tarifeleri'nin Rusya'ya getirilmesi işini halletmesini istedi. Zinovjev bu konuyla yakından ilgilendi ve Tarifeleri almak için Sultan II. Abdülhamid ile bizzat görüştü. Nihayet 13 Ekim 1900 tarihinde Sultan II. Abdülhamid, Palmira Gümrük Tarifeleri'ni Rusya'ya hediye etti.¹⁵²

Rus Arkeoloji Enstitüsü bu eserlerin Rusya'ya götürülmesi ile ilgili sorumluluğu üstlendi. 1901'de Uspenski ve Kudüs'teki Rus konsolosluk tercümanı Ya. İ. Huri anıtın Rusya'ya gönderilme işlemleri için Suriye'ye gitti. Huri, Palmira Gümrük Tarifeleri'nin çıkarılması, paketlenmesi ve yükleme işlemlerinin raporunu ayrıntılı olarak tuttu. Taş levhalar sandıklara konulduktan sonra katırlarla Şam'a, ardından demiryolu ile Beyrut'a getirildi. Beyrut'tan Odessa'ya ve son olarak da St. Petersburg'daki İmparatorluk Ermitaj Müzesi'ne gönderildi.¹⁵³

¹⁵⁰ Üre, *Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)*, s. 184-185.

¹⁵¹ Abamelek Lazarev, "Palmira" *Arheologičeskoje İzsledovanie*, (S. Peterburg 1884).

¹⁵² Uspenski, "O Perevozke iz Palmiri v S. Peterburg Pliti s Nadpisyu" *İRĀİK*, XIII, Sofya 1908, s. 363-371; Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole", s. 282-283.

¹⁵³ Uspenski, "O Perevozke iz Palmiri v S. Peterburg Pliti s Nadpisyu", s. 369-370; BOA. *BEÖ*, 1731/129825, (27 Cemaziyelahir 1319 /11 Ekim 1901).

Şekil-5: Palmira Gümrük Tarifeleri Yerinden Çıkarılırken

Kaynak: <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-add.htm> (E.T. 06.05.2023)

2.5.6 Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Karadeniz Kıyılarındaki Çalışmaları

Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün Karadeniz kıyılarındaki çalışmaları da önemliydi. Ruslar, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü bölgelerde araştırma yapmak istediler. Osmanlı Dâhiliye Nezareti tarafından Mayıs 1895'te Uspenski'ye Karadeniz kıyılarında, Trabzon, Sinop ve Samsun şehirleri çevresinde araştırma gezisi için izni verildi.¹⁵⁴ Bölgedeki yetkililerden Uspenski ve meslektaşlarına gerekli yardımı yapmalarını istenirken, bir yandan da davranışlarını izlemeleri istendi. Ayrıca eski eserlerin tahrip edilmesi veya aykırı hareketlerinin görülmesi durumunda derhal telgrafla bilgi verilmesi gerektiği belirtiliyordu.¹⁵⁵ 1895'teki ilk Karadeniz seferi sırasında enstitü üyelerinden oluşan heyet, Hristiyan sanatına ait materyaller topladılar. Uspenski enstitünün bilimsel faaliyet toplantısında "Trabzon Tarihi İçin Yeni Materyallere Dair" adıyla sunduğu raporunda gözlemlerini şöyle dile getirdi:

"El yazması eserler arasında en önemli olanları, özellikle Hristiyan dönemine ait eserler Trabzon'da bulunuyor. Trabzon'un özelliği, Hristiyan dönemine kıyasla öncesindeki dönemin tamamen arka plana itilmesidir. Bu durum, özellikle Sinop ile karşılaştırıldığında hemen göze çarpıyor. Çünkü Sinop'ta dikkat çekici olan şeyler genellikle Hristiyan öncesi anıtlardır. Trabzon'da özellikle XIII. ve XIV. yüzyıldan kalma 20'ye yakın Hristiyan kilisesi korunmuş ve bunların çoğu camiye

¹⁵⁴ BOA. BEO, 628/47089, (29 Zilkade 1312 /24 Mayıs 1895).

¹⁵⁵ BOA. DH. MKT, 379/80, (04 Zilhicce 1312 /29 Mayıs 1895).

dönüştürülmüştür. Küçük olanlar kapatılmış veya Rum din adamlarının mülkiyetinde bırakılmıştır.”

Uspenski, raporun devamında Trabzon'daki kiliseler hakkında ayrıntılı bilgiler vermeye devam ediyor. Daha sonraki yıllarda daha sistemli çalışmalar yapacakları Trabzon'daki Sümela, Vazelon ve Perister manastırlarında da araştırmalar yapan Uspenski, el yazmaları hakkında da şunları söylüyordu:

“Trabzon ve çevresinde toplamda 300 el yazması hesapladık, bunların 60'ı Vazelon Manastırı'nda bulunuyor, ancak buradaki şartlar ve manastır kardeşlerinin acımasız davranışları ayrıca nem ve kötü muamele nedeniyle birçoğu zarar görmüştür. Manastır hazinelerinde, XIV. yüzyıla kadar uzanan dini kıyafetler, değerli haçlar ve altın kaplamalı kitapların birçoğu bulunmaktadır.”

Aynı raporda Uspenski Samsun ve Sinop'la ilgili gözlemlerini ise şu şekilde açıklıyordu:

“Karadeniz kıyısındaki Türk şehirleri arasında arkeolojik açıdan dikkate değer olanlar Samsun ve Sinop'tur. Her iki şehir de Trabzon'dan önemli ölçüde farklıdır. Çünkü Bizans kültürü kalıntıları neredeyse hiç göze çarpmaz. Ancak yerel halkın bildiği ve zaman zaman çok değerli arkeolojik eserlerin (paralar, heykeller, bronz ve altın ürünler) elde edildiği bir kaynak vardır.”

Uspenski, köylüler tarafından ele geçirilen eski eserleri, köylülerin yüksek fiyatlarla sattığına da raporunda işaret etmiştir:

“Bazı zamanlarda burada el yazmaları da bulunur, bronz heykel parçaları gibi diğer objeler çok yüksek fiyatlarla satılır (14. yüzyıla ait İncil 25 lira; bronz el 25 lira). Bu, antikaların talep gördüğü anlamına gelir ve köylülerin dahi alıcıları olduğunu gösterir. Samsun'da, şehrin dışında eski Amisos'un bulunduğu yerde gizli kazılar yapılıyor. Sinop ise arkeolojik açıdan daha da ilginçtir. Günümüz Sinop halkı bu şehrin antik önemi hakkında hiçbir fikre sahip olmasa da yerel isimlerde hala eski Sinop'un yerinin izleri bulunmaktadır.”¹⁵⁶

Rusların Karadeniz kıyılarında yaptıkları ilk geziler sistematik değildi. Rus arkeologları Osmanlı Devleti'ndeki Bizans antik dönemleriyle tanıştırmayı amaçlıyordu. Gelecekte daha sistematik arkeolojik çalışmaların zeminini hazırlıyordu.

¹⁵⁶ “Отчет О Дѣятельности Русскаго Археологическаго Института в Константинополе за 1985 г.” *İRAİK*, I, Odesa 1896, s. 25-29.

Hem Karadeniz kıyısı hem de İstanbul, Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün önümüzdeki yıllarda araştırma yapmak için gözde noktaları olacaktı.¹⁵⁷

Samsun'daki Rus diplomatik temsilciler ile Uspenski arasındaki görüşmeler, yasadışı eski eser ticaretine karışma ihtimalini gösteriyordu. Kasım 1902'de Samsun'daki Rus konsolos yardımcısı Viktor Fedoroviç Kal, günümüz Samsun yakınlarındaki Amisos antik kentinden Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne kitabeler gönderdi ve bu antik nesnelere için Uspenski'den bir fiyat belirlemesini istedi. Bir ay sonra Kal'dan Uspenski'ye yazılan benzer bir mektup bu ağı biraz daha aydınlattı. Aralık 1902'de Kal, yerel bir sakinden bizzat satın aldığı eserleri Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne hediye olarak gönderdi. Bu eserler arasında gümüş ve bronz nesnelere, kolyelere, küpelere, yüzükler ve bir Apollo heykelinden parçalar vardı. Bu mektupta Kal, Samsun'da arkeoloji ile ilgilenen tek kişi olarak tanımladığı Uzun Mihail adlı kişinin, Amisos çevresinde, özellikle Roma döneminden kalma antik nekropolde gizli kazılar yaptığını ve yakındaki tiyatro ve tapınaktan umut verici sonuçlar çıkabileceğinden bahsetmekteydi. Kal, 1903 yılı boyunca Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne antik objeler göndermeye devam etti. Şubat 1903'te Karadeniz kıyısında, Ordu yakınlarında bulunan üç bronz Bizans haçını gönderdi. Kal, bu nesnelere çok ucuza aldığını yazıyordu. Ayrıca, Samsun çevresinde gizli kazılar yapılırsa Uspenski'ye haber vereceğine dair söz verdi. Haziran 1903'te iki paket dolusu ürün daha gönderdi.¹⁵⁸

Rus Arkeoloji Enstitüsü, 1904'te enstitü üyesi R. H. Leper'i Samsun başta olmak üzere Sinop, Ordu, Giresun ve İnebolu'da ön araştırma yapması için bölgeye göndermek istiyordu. Bunun için Osmanlı hükümetinden izin talep edildi. Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne bu araştırma gezisi için eski eserlerin yalnızca resimlerini yapmak ve fotoğraflarını çekmek şartıyla izin verildi. Leper, bu gezisinde Samsun'un yanı sıra Türkiye'nin Karadeniz kıyısındaki Sinop, Giresun, İnebolu ve Ordu'yu da ziyaret etti. Ayrıca Türkiye'nin Karadeniz kıyısı ile Rusya'nın güneyi arasındaki genel bağlantıyı araştırdı.¹⁵⁹

Haziran 1904'te Uspenski, Büyükelçi Zinovyev'den 1904 sonbaharında Samsun'da kazı yapmak için izin almasına yardım etmesini istedi. Enstitü, Pateli'den

¹⁵⁷ Üre, *Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)*, s. 175.

¹⁵⁸ Üre, *Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)*, s. 197.

¹⁵⁹ BOA. DH. MKT, 848/8. (18 Safer 1322 / 4 Mayıs 1904)

sonra ikinci kez Osmanlı Müzesi'nin yetki alanında kazı yapmak istedi. Ne var ki Osmanlı hükümeti Rusların Samsun'da kazı yapmasına izin vermedi. Uspenski, Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kalıcı bir statüsü ve 1897'de Padişah'tan alınan kalıcı ve geçerli bir izni olduğunu belirterek Zinovyev'den konuyu tekrar Babiâli'nin dikkatine sunmasını istedi. Osmanlı Dâhiliye Nezareti, Uspenski'nin itirazını inceledikten sonra, Osmanlı topraklarında kazı yapma hakkının sadece Osmanlı Müzesi'ne ait olduğunu, bu nedenle yabancı bilimsel toplulukların ve yabancı araştırmacıların kazı yapma yetkisinin olmadığı bildirdi. Uspenski, sonunda Samsun'da yapılması planlanan kazı için izin alamadı.¹⁶⁰

2.6 Rusların İşgal Yıllarında Trabzon'da Yaptığı Çalışmalar ve Rusya'ya Götürülen Eserler.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında işgal edilen Karadeniz kıyılarında eski eserlerin tespiti için Rus İmparatorluk Arkeoloji Derneği'nin 6 Nisan 1916 tarihinde bir toplantı yaptı. Bu toplantı sonucunda Rus Bilimler Akademisi'yle birlikte bölgede çalışma yapmak için bir komisyon kuruldu. Bunun için Kafkasya Genel Valisi Büyük Dük Nikolayeviç'ten izin alındı. Giderler İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından karşılanacaktı. Trabzon'a gönderilecek heyetin başkanlığına İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğü yapmış olan F. İ. Uspenski getirildi. F. İ. Uspenski, F. İ. Şmit ve Ressam N. K. Kluge'den oluşan heyet, 13 Mayıs 1916'da Trabzon'a geldi.¹⁶¹ Heyetin amacı, Trabzon ve çevresindeki eski eserleri, özellikle kilise ve camilerle içindeki eşyaları tespit etmek ve koruma altına almaktı.¹⁶²

Uspenski ve arkadaşları Trabzon'a geldiğinde Türklerin yaşadığı yerleri terk edilmiş ve yağmalanmış olarak buldular. Zira işgalden sonra şehri terk etmek zorunda kalan Türklerin mülkleri yağmalanmıştı. Aynı zamanda şehirdeki camiler de yağmalanmış ve süslemeleri yerinden sökülmüştü. Bu hadiseyi yapanlar şehirde kalan Rumlar ve şehri işgal eden Rus askerleriydi. Bunun üzerine Uspenski, yağmayı durdurmak ve camilerde kalan eserleri kurtarmak için Trabzon'daki askeri

¹⁶⁰ Üre, *Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894- 1914)*, s. 199-201.

¹⁶¹ Halit Dünder Akarca, "The Russian Administration of the Occupied Ottoman Territories During the First World War 1915-1917" (The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 105-106

¹⁶² F. İ. Uspenski, "Soobşeniya i otčet akademika F. İ. Uspenskogo o komandirovke v Trapezunte" *İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk*, VI, Tom 10, Vipusk 16, (1916), s. 1467

yetkililerden, camilerin korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasını istedi. Daha sonra heyet Ayasofya, Yeni Cuma ve Ortahisar camilerinde çalışma yaptı.¹⁶³ Ayrıca Trabzon'da Bizans İmparatorları'nın defnedildiği Altınbaşlı Meryem Ana Kilisesi, fetihten sonra Ortahisar Camisi'nin bahçesinde fetih sırasında şehit olduğuna inanılan Hoşoğlan'a atfedilen türbede Uspenski tarafından bir kazı çalışması yapıldı. Uspenski'nin iddiasına göre bir Bizans İmparatoru'na ait olan bu mezardan iki cesede ait kemikler çıkarıldı. Cesetlerden birinin başı kesilmiş durumdaki bir Müslüman'a ait olduğu, diğerinin ise bir lahit içerisinde olduğunu tespit ettiler. Nitekim Uspenski tarafından 1923 yılında yayımlanan "*Çar IV. Aleksios'un Trabzon'daki Mezarı*"¹⁶⁴ adlı makalede lahdin Trabzon İmparatoru IV. Aleksios'a ait olduğu iddia edildi. Nihayetinde Trabzon İmparatoru'na ait olduğunu düşündükleri kemikleri Trabzon Rum Başpiskoposu'na teslim ettiler.¹⁶⁵

Ortahisar Camisi Trabzon'dan toplanan eski eserlerin, kitapların, belgelerin ve çeşitli eserlerin depolanması için düzenlendi. Böylece değerli el yazmaları ve belgeler Ortahisar Camisi'nde toplanarak bir araya getirildi. Heyet üyeleri arasında Prof. Şmit ve Ressam Kluge de bulunuyordu. Uspenski, değerli el yazmaları ve evrakları dört büyük sandığa yerleştirdi. İçlerinden en değerli olarak görülen 17 el yazması eseri birinci sandığa yerleştirerek Rus Bilimler Akademisi'ne teslim edilmek amacıyla St. Petersburg'a gönderdi. İkinci sandıkta 20 el yazması ve 66 dosya içinde defter, üçüncü sandıkta 187 el yazması, dördüncü sandıkta 91'i ciltlenmiş olan 200 el yazması, 65 defter, 23 sayfa ve 12 çanta içinde el yazması bulunuyordu. Bu üç sandıkta toplanmış eserlerin de St. Petersburg'a gönderilmesini isteyen Uspenski Trabzon'daki çalışmalarını tamamlamasının ardından birçok eski eseri depoladığı Ortahisar Camisi'nin anahtarını işgal kuvvetlerinin komutanına vererek bir sonraki yıl tekrar dönmek üzere Rusya'ya gitti.¹⁶⁶

1917 yılının yazında Trabzon'da daha kapsamlı çalışmalar yapmak için arkeolojik araştırma heyeti kurulması kararlaştırıldı. Bu heyetin başkanlığına Uspenski

¹⁶³ F. İ. Uspenski, "Doklad Uspenskogo" *İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk*, VI, Tom 10, Vipusk 16, (1916), s. 1490

¹⁶⁴ F. İ. Uspenski, "Usıpalnitsa Tsarya Alekseya IV v Trapezunte", *Vizantiyskiy Vremennik*, T. 23 (1923), s. 1-14

¹⁶⁵ Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole", s. 274-275.

¹⁶⁶ Uspenski, "Doklad Uspenskogo" 1490-1492

getirildi. Ortahisar Camisi'nde toplanan belge, kitap ve el yazmalarını araştırmak için de Lazarevski Enstitüsü'nün doğu dilleri bölümü profesörü A. E. Krımski görevlendirildi. Heyet, 8 Haziran 1917 yılında Ortahisar, Yeni Cuma ve Ayasofya camilerinde incelemelerde bulundu. Çalışmaları "1917 Yazında Trabzon'daki Çalışmalar Hakkında Rapor" olarak yayımlayan Uspenski, depolanan belge, kitap ve çeşitli eserlerin bir kısmının Rumlar ve Rus askerleri tarafından yağma edildiğini de raporunda belirtti. Eserleri ayrı başlıklar altında raporlayan Uspenski, camilerin pencerelerinin, kapı ve kilitlerinin tahrip edildiğini, bunların onarılması gerektiğini de yazdı.¹⁶⁷ Diğer taraftan Krımski, Ortahisar Camisi'nde toplanan eserlerle ilgi yaptığı çalışmanın raporunda, Uspenski tarafından Türklerin terk edip gittiği yerlerden toplanıp Ortahisar Camisi'nde biriktirilmiş büyük bir belgesel arşivin oluşturulduğunu yazdı. Bunların önceki yıl 200 sandığa yerleştirilmiş ve her biri 10 pud, (yaklaşık 160 kg.) ağırlığında hepsi yaklaşık 2000 pudluk (32 ton) materyalden oluştuğunu ayrıca bir kenarda da 1000 puddan fazla belgelerle dolu çuvallar bulunduğu belirtildi. Raporda basılmış kitaplar, el yazmaları ve belgelerle ilgili ayrıntılara yer verildi.¹⁶⁸

Söz konusu bu raporda basılan kitaplarla ilgili olarak, karşılına çok zengin bir Türk kütüphanesinin çıktığını, bunların dinî ve dünyevî, bilimsel ve kurmaca, popüler baskılara kadar çeşitli eserlerle birlikte bir dizi dergi ve gazeteler olduğu belirtilmiştir. Özel sandıklara ayrılan eserlerden bazıları şunlardır:

Tarih ve Coğrafya eserleri; Saadettin (Vakayinameler Tacı), Naima, Solakzade, Cevdet, Vasıf, Lütfi, Sami, Şani, Şakir, Subhi, İzzî, İtalya Tarihi, Hadikatü'l- Cevami gibi eserler.

Klasik şairlerden; Galib, İsmet, Muhibbi (Kanuni Sultan Süleyman), Nabi, Nefi, Ragıb, Bağdatlı Ruhi, Sami, Sururi, Fazıl Bey, Şeref Hanım.

İlahiyatçı ve hukukçulardan Beydava vd.

Toplanan eserlerin içinde 500'den fazla el yazması eser bulunuyordu. Bunlardan 200 tanesi el yazması Kuran, 300 tanesi ilahiyat, felsefe ve mantık konulu değerli el yazması eserlerdi.¹⁶⁹

¹⁶⁷ F. İ. Uspenski, "Otçet O Zanyatyah v Trapezunte Letom 1917 G.", *İzvestiya Rossiskoy Akademii Nauk*, VI, Tom 12, Vipusk 5, (1918), s.207-238.

¹⁶⁸ Uspenski, "Otçet O Zanyatyah v Trapezunte Letom 1917 G.", s. 212.

¹⁶⁹ Uspenski, "Otçet O Zanyatyah v Trapezunte Letom 1917 G.", s. 213-214.

Eserler arasında belgeler Rusların Trabzon'a girişi sırasında şehri terk eden Müslümanlardan kalan bürolardan, bankalardan, ticarethanelerden, özel mülkiyetlerden toplanmışlardı. Bunların 1000 puddan fazlasını ticarî ve büro evrakları oluşturuyordu. Buradaki evraklar, vakıf defterleri, arazi evrakları, gelir-gider hesapları, kiracı- mülk sahibi senet ve makbuzlardan oluşmaktaydı. Bu evraklar arasında, eski sultanlar tarafından cami vakfına verilen sahiplik hakkını gösteren onanmış belgelerle birlikte Trabzon'un ekonomik yaşamını gösteren diğer iş kollarına ait alım-satımlar, ipotekler, taahhütler ve senetler de bulunmaktaydı.¹⁷⁰

Trabzon'da Uspenski'nin en önemli yardımcılarında biri Ermitaj Müzesi koleksiyon sorumlusu olarak uzun yıllar görev yapmış olan arkeolog ve sanat tarihçisi F. M. Morozov Trabzon'da yapılan arkeolojik kazıların nerdeyse tamamını fotoğraflamıştır. Morozov'un Ortahisar Camisi'nde toplanan eserlerle ilgili verdiği bilgilere göre, Osmanlıca el yazmaları, doküman ve kitapların toplamı 30 ton ve 200 büyük sandıktan oluşuyordu. Diğer eserleri de şöyle listelemiştir:¹⁷¹

- 1- İki tarafı lotus çiçekleriyle işlenmiş sütun başlığı.
- 2- İmparator Aleksios Komnenos'un mezarında bulunan yaprak motifli mermer sütun başlığı.
- 3- Aynı mezarın etrafında bulunan değişik motiflerle süslü mermer blok.
- 4- İmparator Aleksios Komnenos'un mezarından çıkarılan kemikler.
- 5- Aynı mezar kazısında bulunan mermer sütun.
- 6- Aziz Yevgenios Kilisesi'nden yer mozaikleri.
- 7- Aziz Yevgenios Kilisesi'nde bulunan iki cesede ait kemikler
- 8- Selçuklulardan kalma ahşap oymalı iki kanatlı minber kapısı.
- 9- Ortahisar Camisi'nde bulunan üzerinde Arapça yazılar olan su kapları.
- 10- Gümüş ve kemik süslemeli bir minber.
- 11- Mekke ve Medine tasvirleri.
- 12- Bronz bir saat.

¹⁷⁰ Uspenski, "Otçet O Zanyatyah v Trapezunte Letom 1917 G.", s. 214-215.

¹⁷¹ Halit Dünder Akarca, "İlmi İşgal: Birinci Cihan Harbi'nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17, (2014), s. 26-27

1917 yılında Rusya’da yaşanan Bolşevik Devrimi’yle birlikte bilim heyeti Rusya’ya dönmek zorunda kaldı. Buna rağmen eski eserlerden büyük kısmı Rusya’ya götürülmüştür. Yapılan tespitlere göre Trabzon’dan Rusya’ya götürülen eserler genel olarak şu şekildedir:¹⁷²

1- Ortahisar ve Fetvahane kütüphanelerinin mührüne sahip yaklaşık 500 adet el yazması eser.

2- Yeni Cuma, Ayasofya ve Ortahisar camileri kazılarında çıkarılan mozaikler ve freskler.

3- Ortahisar Camisi’nin önünde bulunan çeşmenin ejderha ağzı şeklindeki oluğu.

4- Ortahisar Camisi’nde yer alan Arapça yazılı su kapları, gümüş ve kemik süslemeli minber ve Mekke ve Medine tasvirleri.

5- Çarşı ve Ahi Evran camilerine ait sancaklar ve değerli eşyalar.

6- Hatuniye Vakfına ait padişah fermanları

7-Trabzon’daki Müslümanlara ait kıymetli belgeler

8- Trabzon matbuatına ait gazete ve kitap koleksiyonu.

2.7 Rusların İşgal Yıllarında Doğu Anadolu’dan Götürdüğü Eserler.

Çarlık Rusya’nın İşgal yıllarında Trabzon’da yaptıkları bilimsel seferler ve arkeolojik kazılar “bilimsel işgal” ile doğrudan ilişkiliydi. Bu durum, Osmanlı toprakları üzerindeki hak iddialarını meşrulaştırma arzusunun bir yansımasıydı. İşgal yıllarında başta Erzurum ve Van olmak üzere Doğu Anadolu’nun birçok şehrinde Rus bilim adamları bilimsel seferler düzenledi.¹⁷³ Bu seferlerin sonucunda, Kafkas Cephesi’nden Asya Müzesi’ne çok sayıda el yazması eser gönderildi. İslamî el yazmaların envanterini hazırlamaktan sorumlu olan İ. Y. Kraçkovskiy, 17 Mayıs 1917’de Asya Müzesi’ne sunduğu raporda eserlerin bir listesini de vermiştir. Bu eserlerin büyük bir kısmı S. V. Ter-Avetisyan tarafından toplanarak, önce Tiflis’e, oradan da St. Petersburg’a gönderilmiştir. İ. Y. Kraçkovskiy cepheden 178 Türkçe, 51

¹⁷² Veysel Usta, “Rus Bilimler Akademisi Heyeti’nin İşgal Yıllarında Trabzon’da Yaptığı Çalışmalar ve Rusya’ya Götürülen Eserler” *Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik*, (ed. Veysel Usta), Serander Yayınları, Trabzon 2021, s. 135.

¹⁷³ H. D. Akarca, Rusların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik faaliyetlerini “bilimsel işgal” olarak değerlendirmiş ve bu terimi kullanmıştır. bk. Halit Dünder Akarca, *‘Imperial Formations in Occupied Lands: The Russian Occupation of Ottoman Territories During the First World War,’* (Princeton University, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2014), s. 151.

Farsça, 1050 Arapça toplamda ise 1289 el yazması eserin Asya Müzesi'ne gönderildiğini belirtmiştir. Bu eserler “Van Koleksiyonu” olarak adlandırılmıştır.¹⁷⁴ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'dan toplanan Türkçe eserlerin envanterini hazırlayan Pavel Falev, 178 Türkçe yazma eserin üçünün taş baskısı, bir tanesinin ise Kürtçe olduğunu belirtmiştir. Türkçe eserlerin büyük çoğunluğu kelam ve fıkıh ile ilgili eserlerdir. Ayrıca eserler arasında az sayıda fetva kitabı ile Osmanlı şairlerine ait divanlar ve Kaside-i Bürde için yazılan yorum kitapları da bulunmaktadır.¹⁷⁵ Rus bilim adamlarından V. D. Smirnov, St. Petersburg'da bulunan Asya Müzesi'nin Osmanlı dönemi kitaplarından en mühim koleksiyonu Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nden getirilmiş eserlerden teşekkül ettiğini ve bunların kataloğunun Pavel Falev tarafından yayımlandığını belirtmiştir.¹⁷⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarında kazı çalışmalarına devam eden Ruslar Van Toprakkale'de sürdürülen kazılardan çıkarılan eserlerin bir kısmını ülkelerine götürmüştür. Bu kazılarda bulunan eserler St. Petersburg'daki Ermitaj Müzesi'ne götürülmüştür.¹⁷⁷ Maarif Nezareti'nden Osmanlı Müzesi'ne gönderilen 10.09.1918 tarihli bir yazıda, Rusların Van'da bulunan Hüsrev Paşa, Kaya Çelebi, Katırcıoğlu, Şafiler ve Norşin camilerinden çok fazla miktarda çini aldıkları bildirilmişti. Ayrıca Ermenilerin evlerinde bu çinilerden bulunduğu öğrenilmişti. Bunun üzerine 200 parça çini toplattırılarak Evkaf Müdürlüğü'ne teslim edildiği 22.07.1918 tarihli yazıda belirtilmiştir.¹⁷⁸ Van Hüsrev Paşa Camisi'nden yaklaşık 300 metrekare kıymetli duvar çinisi, iki sütun başlığı ve Hayri Bey Cami minberinin Rusya'ya götürüldüğü 22.07.1918 tarihinde tespit edilmiştir. Yine Bitlis Hamidiye Dergâhı'nda bulunan Şeyh Emin Efendi Kütüphanesi'nden iki Rus komutanın birçok yazma eseri Rusya'ya götürdüğü işgal sırasında Bitlis'te kalan Said Efendi'den öğrenilmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ İgnatij Kraçkovskiy, “Arabskiye rukopisi, postupivşiya v Aziatskiy Muzei Rossiyskoy Akademii Nauk s Kafkazskogo Fronta” *İzvestiya Akademii Nauk*, (11/13), (1917), s. 913-914

¹⁷⁵ Pavel Falev, “Osmanskiye rukopisi postupivşiya v Aziatskiy Muzei Rossiyskoy Akademii Nauk s Kavkazskogo fronta” *İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk* 4, (12/15), (1918), s. 1619-1630, Ayrıca Pavel Falev'in Türkçe yazma eserler listesi için Ek-1'e bk.

¹⁷⁶ Hâmit Zübeyr Koşay- M. E. Zarif Orgun- Sadi Bayram- Erdoğan Tan, “*Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*”, TTK, C. 2, Ankara 2013, s. 124.

¹⁷⁷ Muşmal-Gümüş, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, s. 62.

¹⁷⁸ Koşay-Orgun-Bayram-Tan, *Türk Kazı Tarihi*, C. 2, s. 124.

¹⁷⁹ Koşay-Orgun-Bayram-Tan, *Türk Kazı Tarihi*, C. 2, s. 124

F.İ. Uspenski savaşın başlamasıyla kapanan ve Osmanlı Devleti tarafından el konulan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesinin savaştan sonra iade edilmesi hususunun tartışmaya açılmasını ve Trabzon'da ele geçirilen el yazmalarına karşılık pazarlık kozu olarak kullanılabileceğini kendi raporunda dile getirmişti. Uspenski'ye göre enstitünün koleksiyonu Trabzon'dan toplanan el yazmalarından çok daha değerliydi.¹⁸⁰ Savaştan sonra İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün eserlerine karşılık Rusya'nın götürdüğü eserler ile takası gündeme geldi. Eserlerin iadesi ile ilgili Osmanlı Devleti tarafından 13 Aralık 1919 ve 3 Ağustos 1920 tarihlerinde girişimler yapıldı. Ancak bütün girişimler neticesiz kaldı. Daha sonra Türk Hariciye Vekâleti tarafından, Moskova Sefareti aracılığıyla Sovyet hükümetine 11 Şubat 1924 tarihli yazıyla savaş sırasında Rusya'ya götürülen çok sayıda eski eseri iade etmeleri gerektiği belirtildi.¹⁸¹ Nihayet Rusların Doğu Anadolu'yu işgal ettiği dönemde Erzurum, Trabzon, Kars, Van gibi şehirlerimizden götürülen 40 sandık esere karşılık Rus Arkeoloji Enstitüsü'nde bulunan antika eserler ve elyazması eserlerin takası dahi teklif edildi fakat Ruslar bu teklife de yanaşmadı.¹⁸²

1929 yılında Puşkin Edebiyatı Enstitüsü'nün kıdemli uzmanlarından M. D. Belyaev, enstitünün materyallerini almak üzere İstanbul'a gönderildi.¹⁸³ 16.07.1929 tarihinde hazırlanan listelerle Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün 26.703 ciltten oluşan kütüphane ve diğer eski eserleri yaşanan münakaşalar neticesinde Ruslara makbuz karşılığında teslim edildi.¹⁸⁴ 1930'da enstitünün materyalleri St. Petersburg'a geldi. Bir komisyon oluşturuldu ve el yazmaları kitapların çoğu Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ne yerleştirildi. Bir kısmı da St. Petersburg'daki Tarih Enstitüsü'ne devredildi. Enstitü'nün Müze eserleri ise Ermitaj Müzesi'ne gönderildi. Bu eserler içinde 5000'den fazla kurşun mühür, küçük heykeller ve XIV-XVIII. yüzyıllara ait 25 ikon da bulunuyordu.¹⁸⁵ Bununla birlikte 1930 yılında 167 Türk elyazması eser Türkiye'ye verilmek üzere Moskova'ya gönderildi. Fakat Türkiye'ye iade edilmesi için Moskova'ya gönderilen Türk el yazmalarının iade işlemi gerçekleşmedi. Bu

¹⁸⁰ Uspenski, "Otçet O Zanyatiyah v Trapezunte Letom 1917 G.," s. 226-227.

¹⁸¹ Usta, "Rusya'ya Götürülen Eserler", 136-137.

¹⁸² Koşay-Orgun-Bayram-Tan, *Türk Kazı Tarihi*, C. 1, s. 223-224.

¹⁸³ Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole", s. 288.

¹⁸⁴ Eyice, "Arkeoloji Enstitüleri", s. 1022.

¹⁸⁵ Avgustin (Nikitin), "Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole", s. 288.

eserlerin bir kısmı Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde kalmıştır.¹⁸⁶ Bütün çabalara rağmen Sovyet hükümeti Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'dan topladığı el yazması eserleri Türkiye'ye teslim etmedi. Bu eserleri St. Petersburg kütüphanelerinin günümüzdeki yazma eserler kataloglarında görmek mümkündür. Ülkemizden kaçırılan bu son derece kıymetli eserlerin büyük bir kısmı St. Petersburg Doğu Yazmaları Enstitüsü'nde, Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde ve Ermitaj Müzesi'nde bulunmaktadır.¹⁸⁷

Fatih Ünal kitabında 1914 yılında kapatılan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul'da kalan koleksiyonunun 1929 yılında Trabzon'dan götürülen yazma eserlerle takas edildiğini belirtmiş fakat bununla ilgili bir kaynak paylaşmamıştır.¹⁸⁸ Ayrıca Rus bilim insanlarından da bu eserlerin Türkiye'ye iade edildiğine yönelik iddiaları olmuştur. Örnek olarak, 2020 yılında Moskova Devlet Üniversitesi Tarih bölümünde Anna Georgievna Tsipkina'nın "*F.İ. Uspenski Önderliğinde Trabzon'a Yapılan Bilimsel Geziler 1916-1917*" başlıklı tezinde, Rus ve yabancı arşivlerdeki belgelerin analizi sonucunda ulaştığı neticeyi belirtmiştir. A. G. Tsipkina'ya göre, Batum'daki yanlış anlaşılmalardan dolayı kaybolan eserlerin dışında, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün koleksiyonuna karşılık Trabzon'dan toplanan el yazması eserler takas edilmiştir. Ayrıca yakın zamanda A. E. Krımski'nin özel koleksiyonunda keşfedilen Trabzon'dan toplandığı anlaşılan değerli el yazmaların Krımski'nin eline nasıl geçtiği hususunun belirsiz olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁹ Fakat Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşivlerinden günümüze kadar bu eserlerin Türkiye'ye iade edildiğini kanıtlayan bir belge çıkmamıştır. Tarafımızdan yapılan arşiv taramasında da böyle bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu iddianın aksine Anadolu'dan götürülen el yazma eserlerin bir kısmına Rus bilim insanlarının hazırladığı güncel kataloglarda karşılaşılmaktadır.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Oleg Akimuşkin "K İstorii Formirovaniya Fonda Musulmanskih Rukopisey Sankt Peterburgskogo Filiala İnstituta Vostokovedeniya RAN", *Pismennie Pamyatniki Vostoka*, (1/6), (2007), s. 211.

¹⁸⁷ Vüsale Musalı, "Rus Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'dan St. Petersburg'a Götürülmüş Olan Elyazması Eserler", *KÜLTÜR* 3 (2021), s. 101-102.

¹⁸⁸ Ünal, *Ruslar Bizansın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü*, s. 213.

¹⁸⁹ Anna Georgievna Tsipkina, "*Nauchnie Ekspeditsii v Trapezund (1916, 1917 gg.) Pod Rukovodstvom Akademika F.I. Uspenskogo*", (Yüksek Lisans Tezi Moskova Devlet Üniversitesi), Moskva 2020, s. 101-102.

¹⁹⁰ Lyudmila Vasilevna Dmitriyeva, *Katalog Tyurkskih Rukopisey İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk*, Moskva 2002; A.V.Savçenko, *Akademiya Nauk Ukrainskoy SSR. Tsentralnaya Nauçnaya Biblioteka im. V.İ.Vernadskogo Katalog Arabskikh Rukopisey*, Kiev 1988.

L. V. Dmitriyeva'nın 2002 yılında yayımlanan Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Türk El Yazmaları Kataloğu, yaklaşık 2.500 el yazması koleksiyonu içermektedir. Bu koleksiyonun büyük kısmı Türkçe, Çağatayca ve Özbekçe'dir.¹⁹¹ Bu kataloğun içinde Van koleksiyonundaki eserlerden bir kısmı da yer almıştır. Katalogda Van koleksiyonuna ait olduğu belirtilen eserlerden bazıları şunlardır:

1. Silsele-i Peygambaran ve Padişahan. "Peygamberlerin ve Padişahların Soyağacı". Osmanlı Sultanı II. Selim ile biten peygamberlerin ve hükümdarların soyağacı. (Koleksiyon Dizin No: 238 / Yazma Eser No: C 895)
2. Fazıl Mahmûd Vardari'nin Kitab-ı Tertîb-i Zîbâ adlı eseri. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 379 / Yazma Eser No: B 1432)
3. Fazıl Abdurrahman Feyzî. Fıkıh konulu 24 bölümden oluşan bir eser. XVIII. yüzyılın sonu. (Koleksiyon Dizin No: 409 / Yazma Eser No: C 1067)
4. Cevâhir el- Ferâiz. Eser İslam'ın emirleri hakkında. XVIII. yüzyılın başı. (Koleksiyon Dizin No: 418 / Yazma Eser No: B 1466)
5. Abdülgafûr Azerbeycanî. Vâkıa suresinin orijinaline alt yazılı çevirisi. (Koleksiyon Dizin No: 563 / Yazma Eser No: B 1688)
6. Kıssa-i Buğra Han adlı Farsça eserin tercümesi. Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın çocukları ve torunlarının manzum ve düzyazı biyografisini içermekte. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 780 / Yazma Eser No: B 1342)
7. Fahrüddîn Hindûşâh ibn Sencer Sâhibî Kîrânî Nahcivânî. Sihâh-i Acemiyye. Farsça-Türkçe sözlük. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 860 / Yazma Eser No: A 533)
8. Mahmûd ibn Osmân ibn Alî Lâmi'î. Şem'u Pervâne. XVI. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1188 / Yazma Eser No: A 620)
9. Zehnî'nin şiirleri. XIX. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1431 / Yazma Eser No: A 626)
10. Fars ve Türk şairlerinin şiir koleksiyonu. Feyzî, Ulvî Celebi, Necatî. Bakî gibi şairlerin Türkçe şiirleri de bulunmakta. (Koleksiyon Dizin No: 1748 / Yazma Eser No: B 1277)

¹⁹¹ Dmitriyeva, *Katalog Tyurkskih Rukopisey*, s. 614.

11. Marifetname yazarı İbrahim Hakkı hakkında şiir kitabı. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1737 / Yazma Eser No: B 1408)

12. Şerh-i Bostan. Sadî-i Şîrâzî'nin Bostan adlı eserinin şerhi. XVII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1879 / Yazma Eser No: B 1794)

13. Özel mektup örnekleri ve kopyaları, tebrikler, taziyeler, fıkıh üzerine Arapça bir eserin tercümesinden bir alıntı, ahlaki bir hikâye, Cengiz Han'a kadar çeşitli hükümdarların ve I. Osman'dan II. Selim'e kadar Türk padişahlarının soyağacı. (Koleksiyon Dizin No: 2419 / Yazma Eser No: C 895)

14. Şairlerin şiirleri: Aşık Çelebi, Rasûhî. XVIII. yüzyıl. (Koleksiyon Dizin No: 1768 / Yazma Eser No: C 895)

1917 yılında Trabzon'a yapılan seferde Lazarevski Enstitüsü'nün profesörü A. E. Krimski Ortahisar Camisi'nde toplanan eserleri ve belgeleri araştırmaktan sorumluydu. Krimski Trabzon'daki çalışmalardan sonra bazı değerli eserleri de yanına alarak Rusya'ya dönmüştür. Krimski'nin beraberinde getirdiği bu eserleri kişisel koleksiyonuna dahil ettiği anlaşılmaktadır. Krimski 1919'da Ukrayna Bilimler Akademisi'nin ilk başkanı olan V. İ. Vernardski'nin daveti üzerine Kiev'e yerleşti. Krimski'nin kişisel koleksiyonu daha sonra Arap ve İran Filolojisi bölümüne devredilmiştir. Bu yazma eserler şu anda Ukrayna'da V.İ. Vernardski Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁹² Kütüphane katalogunda bu eserler ve eserler hakkında verilen bilgiler ise şunlardır:

1. انوار التنزيل واسرار التأويل تأعبد الله بن عمر البيضاوي (Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl" adlı eseri. Zemahşeri'nin "Keşşaf" adlı eserine dayanarak Kuran'a yapılmış yorumlar, diğer kaynaklardan geniş bir materyalin de dahil edilmesiyle oluşturulmuştur. Eser "Tefsir el-Kâdi", yazarın unvanı olarak adlandırılmıştır. Yazar, en otoriter Sünni Kur'an yorumcularından biridir ve yaklaşık 716/1316 yılında Tebriz'de vefat etmiştir. Yazma, 1 Şevval 986/1 Aralık 1578 tarihinde İskenderiye'de Hıdır b. İmran adlı bir yazıcı tarafından tamamlanmıştır. 396 yaprak, 20,5 x 25,5 cm boyutunda. Sayfada 25 satır

¹⁹² A.V.Savçenko, *Akademiya Nauk Ukrainskoy SSR. Tsentralnaya Nauçnaya Biblioteka im. V.İ.Vernadskogo Katalog Arabskih Rukopisey*, Kiev 1988, s. III-IV.

bulunmaktadır. En az iki kütüphane mührü bulunmaktadır. Bunlardan biri (daha okunaklı olanı) "Trabzon el-Hatuniyye Kütüphanesi Vakfına " olarak okunmaktadır.¹⁹³

2. Beyzâvî'nin iki cilt halinde aynı tefsiri. 1. Cilt: Kuran'ın tefsiri başlangıçtan 17. sureye "İsrâ" kadar. Yazma, 1 Rebiyülevvel 1173 / 23 Kasım 1759'da tamamlanmıştır. Yazıcısı, Muhammed b. Muhammed Hayr'dır. 460 yaprak, 16 x 22,3 cm boyutunda. Metin, 9,5 x 16,5 cm boyutunda kırmızı mürekkeple çift çerçeve içine alınmıştır. Sayfada 23 satır vardır. Başlık sayfasında şu yazı bulunmaktadır: "Prof. A. Krimski'nin kütüphanesinden" Krimski'nin kendi el yazısıyla bir de not bulunmaktadır. 2. Cilt: 17. sure "Kehf"ten sona kadar. 478 yaprak. Diğer tüm bilgiler, paleografik olanlar da dahil olmak üzere diğeriyle aynıdır. Her iki ciltte de aynı yıl tamamlanmıştır.¹⁹⁴

3. تفسير كتاب المصباح تا مؤلف مجهول. (Kitab el-Misbâh Tefsiri, müellifi bilinmeyen bir eser) Ana eserin yazarı Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Ferra el-Begavi, 516/1122 yılında vefat etmiştir. Bu yazma "Tefsir Kitab el-Misbâh" olarak adlandırılmıştır. Yazma, 17 Muharrem 850 / 14 Nisan 1446 tarihinde tamamlanmış olup, yazıcının adı Ali b. Bani'dir. Metin, dört mukaddime ile başlar ve bu mukaddimelerin başlıkları şunlardır:

1. Bir yöntemin açıklaması
2. Bu ilim dalının diğer ilimlere üstünlüğü hakkında.
3. Kitap ve sünnetin uygunluğu hakkında.
4. Hadis türleri hakkında.

146 yaprak, 18 x 26,5 cm boyutunda. Sayfada 25 satır bulunmakta. Yazı nesih hattıyla yazılmıştır. Bölüm ve başlıklar kırmızı mürekkeple vurgulanmıştır. İlk yaprak, daha sonraki bir üretimden daha ince bir kâğıda yapıştırılmış ve hasarlı durumdadır. Trabzon Vakfı Kütüphanesi'nin 1323/1905-06 tarihli mührü bulunmaktadır.¹⁹⁵

4. تلخيص الفتاح تا جمال الدين محمد بن عبد الرحمن القزويني خايطب دمشقى. (el-Kazvî'nin Telhîsü'l-Miftâh adlı eseri). Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'unun belâgata dair üçüncü bölümünün el-Kazvî (ö. 739/1338) tarafından yapılan muhtasarı. Yazma, 742/1341 yılında başlamış, 748/1347 yılında tamamlanmıştır. Yazıcısı, Yusuf Yakub b.

¹⁹³ A.V.Savçenko, *V.İ.Vernadskogo Katalog Arabskih Rukopisey*, s. 4.

¹⁹⁴ A.V.Savçenko, *V.İ.Vernadskogo Katalog Arabskih Rukopisey*, s. 4-5.

¹⁹⁵ A.V.Savçenko, *V.İ.Vernadskogo Katalog Arabskih Rukopisey*, s. 7.

İbrahim'dir. 237 yaprak, 17 x 24,5 cm boyutundadır. Metin 10,5 x 17 cm. Sayfada 23 satır. Semerkant kâğıdı. Yazı, kısmi harekeli belirgin nesih yazısıdır. Eserde, Trabzon Vakıf Kütüphanesi'nin mührü bulunmakta. “Trabzon 1314 / 1896-97” A.E. Krımski kitaplığından.¹⁹⁶

Rusya'daki çeşitli özel koleksiyonlardan Trabzon'dan götürülen yazmalar çıkmaktadır. 2000'li yılların başında, St. Petersburg'daki Rus Milli Kütüphanesi, M.İ. Çuvanov'un koleksiyonundan Arapça bir belge temin etti. Bu belge, Kadiri tekkesi şeyhi Muhammed b. el-Hac Hasan Tokadî tarafından hazırlanan Kadiri şeyhi Seyyid Hüseyin Muhammed Zayn ed-din el-Kadirî'nin soyağacını göstermektedir. Belgenin üzerine kurşun kalemle 1916 yılında yazılmış yazıdan bu belgenin Trabzon koleksiyonlarından çıktığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında Trabzon kökenli yazmalarından biri de Moskova'daki Rusya Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu eser, Trabzon Hatuniyye Camisi'nin 12 varaktan oluşan vakıf defteridir. İçinde cami vakıflarının listesi ve bağlı medreseler, vakıfların mevcut malların bir listesi ve Trabzon Vakıfları Müdürü Mehmed Tevfik'in mührü bulunmaktadır.¹⁹⁷

Son zamanlarda yurt dışına kaçırılan kültür varlıklarının belirlenerek Türkiye'ye iadesini sağlamak amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir araştırma komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon, Türkiye'den yurt dışına çıkarılan eserleri tespit etmek için hem yurt içinde hem de yurt dışında çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Çalışmalarını 25 Şubat 2018 tarihinde tamamlayan komisyon, bu süreçte elde ettiği bulguları içeren bir rapor hazırlamıştır. Raporla, Türkiye'den yasa dışı yollarla çıkarılan kültür varlıklarının izlenmesinin Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapıldığı vurgulanmıştır. Ayrıca raporda, iade süreci devam eden kültür varlıkları listesinde Trabzon'dan Rusya'ya götürülmüş eserler başlığı da yer almıştır.¹⁹⁸

¹⁹⁶ A.V.Savçenko, *V.İ.Vernadskogo Katalog Arabskih Rukopisey*, s. 29-30.

¹⁹⁷ İlya Vladimiroviç Zaitsev, “Cephedeki Osmanlı Yazmaları (St. Petersburg, Kiev ve Moskova Kütüphanelerindeki Trabzon El Yazmaları)” (çev. Selim Karagöz), *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 51 (Mart 2022), s. 187

¹⁹⁸ Mustafa İsen vd., “Türkiye Büyük Millet Meclisi Yurt Dışına Kaçırılan Kültür Varlıklarımızın Belirlenerek İadelerinin Sağlanması ve Mevcut Kültür Varlıklarımızın Korunması İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Maksudıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu”, (2018), s. 131. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/bb27339f-d213-417e-92e4-245b01100d03> (E.T. 06.02.2024)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDEN ERMİTAJ VE PUŞKİN MÜZESİ'NE GÖTÜRÜLEN ESERLER

Rusya'da St. Petersburg şehrinde bulunan Ermitaj Müzesi, resim koleksiyonu ile dünyanın birinci, arkeolojik eser koleksiyonları ile günümüzde dünyanın en önemli üçüncü müzesidir. Bununla birlikte Ermitaj Müzesi tarihî önemi açısından Louvre veya British Museum gibi büyük müzelerle birlikte anılmaktadır.¹⁹⁹ Tarihi süreçte Ermitaj Müzesi'nin oluşmasında Çar I. Petro'nun 1697–1698 yılları arasında Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatlerin rolü büyük olmuştur. I. Petro bu seyahatler sırasında Avrupa'da birçok müze, sanat galerisi ve koleksiyon görmüş ve etkilenmiştir. Bu seyahatler, Rusya'nın ilk müzesi olarak kabul edilen St. Petersburg şehrindeki *Kunstkamera*'nın 1714 yılında kurulmasıyla neticelenmiştir. II. Katerina (1762-1796) döneminde, *Kunstkamera* yurtdışından satın alınan koleksiyonlarla ve keşif gezilerinden dönen bilim adamlarının yanlarında getirdikleri eserlerle zenginleştirilmiştir. II. Katerina, eserlerin büyük çoğunluğuna kendi Kışlık Sarayı'nda tuttuğu ve burada sergilediği bilinmektedir. Bu Saray, 1754-1762 yıllarında Francesco Bartalomeo Rastrelli'nin mimarlığında yapılmış ve imparatorluk ikametgâhı olarak kullanılmıştır. II. Katerina'nın talimatıyla Y. M. Felten ve Jean-Baptiste Vallin De La Mothe tarafından 1764-1775 yılları arasında Kışlık Sarayı'nın doğu tarafına Küçük Ermitaj inşa edilmiştir. Küçük Ermitaj'da sanat eserlerinin yerleştirildiği salonlar yer almış ve koleksiyonlar bu müzeye yerleştirilmiştir.²⁰⁰

Günümüzde Ermitaj Müzesi'nin çeşitli sergi salonlarına ve bölümlere dağıtılmış olarak sergilenen Türk kültürü ve sanatı için son derece önemli arkeolojik eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin içinde heykeller ve balballar, hakan ve hatun kıyafet ve halıları, dünyada el ile dokunmuş olan ilk halı olan Pazırık Halısı, eyer altı örtüleri, keçeden yapılmış çadırlar, mimari şehir buluntuları, saray duvar resimleri, kaya yazıları, kurgan buluntuları, insan ve at mumyaları gibi çok çeşitli materyallerden

¹⁹⁹ Gözde Sazak, "Analysis of the Motives and Symbols of the Khatun's Pendant from the Hermitage Museum's Golden Hun Treasure Collection", *Art-Sanat Dergisi* S.10 (2018), s. 271; Gözde Sazak, "Ermitaj Devlet Müzesi'ndeki Türk Kültürüne Ait Arkeolojik Buluntular", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2016), s. 240.

²⁰⁰ Humbatova, "Rusya'da Müzeciliğin Gelişimi" s. 7-15.

yapılmış eserler bulunmaktadır.²⁰¹ Ermitaj Müzesi'nde, Osmanlı dönemine ait kılıçlar, miğferler, çini tabak ve sürahiler de bulunmaktadır. 1793 yılında III. Selim'den, II. Katerina'ya hediye olarak gönderilen bir çadır da Ermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir.²⁰² Yine Türk eserleri arasında, II. Murad'a ait tunçtan işlemeli bir kupa, altın kakmalarla süslenmiş çelik miğfer, Bursa kumaşları, XVI. ve XIX. yüzyıllara ait Osmanlı halıları, İznik ve Kütahya seramikleri ve zengin bir Osmanlı sikkeleri koleksiyonu bulunmaktadır.²⁰³

Şekil-6: Kışlık Saray, Ermitaj Müzesi (1754-1762)

Kaynak: <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/> (E.T. 06.05.2023)

3.1 İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nden Ermitaj Müzesi'ne Bağışlanan Eserler

Bugün Ermitaj Müzesi'nin zengin koleksiyonlarının oluşmasında İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün payı çok büyüktür. Osmanlı Devleti'ndeki Rus diplomatik çevrelerin temsilcileri, enstitü koleksiyonlarının zenginleşmesine katkıda bulundular. Rus konsolos yardımcısı V. F. Kal, Enstitüye IX-X. yüzyıllara ait üç kabartma gönderir. Ayrıca Ordu şehrinin Perşembe ilçesinde: "Müjde, İki Aziz ve

²⁰¹ Gözde Sazak, "Ermitaj Devlet Müzesi'ndeki Türk Kültürüne Ait Arkeolojik Buluntular", s. 240-241.

²⁰² Ali Tokmak, "Ermitaj Müzesi'nde Bulunan Türk Eserleri" *Rusen*, (2019), <https://www.rusen.org/ermitaj-muzesinde-bulunan-turk-eserleri/> (E.T. 08.03.2024)

²⁰³ Mehmet Önder, *Yurt Dışı Müzelerinde Türk Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 121-123.

Kudüs'e Girme" anını sahneleyen bir parça ile Samsun antik Amisos'tan gelen mezar taşlarını Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne teslim etti. Edirne'deki Rus konsolosu K.N. Lişin, 15 Bizans sikkesini ve mührünü, enstitünün hamisi olan Rus Elçisi Nelidov ise bazı bronz Bizans objelerini Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne bağışladı.²⁰⁴ Yine Orta Çağ Avrupa'sı Cemiyet Başkanı G.P. Begler Bizans dönemine ait heykel koleksiyonundan 304 eseri, İzmir-Kassabo Demiryolları Müdürü Pol Goden IV. yüzyıla ait Arlaf melek tasvirli tılsımı ve Süleyman mührünü bağışlamıştır. Enstitü'nün temel koleksiyonları içinde Antik Yunan ve Roma dönemlerine ait eserler, Bizans heykelleri, antik el yazmalar, mimarî parça ve yazıtlar bulla ve mühürler, sikkeler ve ağırlık ölçüleri bulunmaktaydı.²⁰⁵

1994 yılında İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün yüzüncü yılı münasebetiyle Ermitaj Müzesi'nde bir koleksiyon sergilenmiştir. Bu koleksiyon için bir katalog da hazırlanmıştır.²⁰⁶ Katalogdaki eserlerin büyük kısmı Rus Arkeoloji Enstitü'nün Osmanlı Devleti'nin topraklarında elde ettiği ve Rusya'ya gönderdiği eski eserlerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca Ermitaj Müzesi'nin internet sitesinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nden bağışlandığı belirtilen 516 esere dijital olarak ulaşılmaktadır.²⁰⁷

İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafında Ermitaj Müzesi'ne bağışlan eserlerden bazıları şunlardır:

3.1.1 İyi Çoban İsa Heykeli

Marmara kıyılarındaki Bandırma yakınlarında Çinge köyünde bir kilisenin yıkıntılarında beyaz, ince taneli mermerden yapılmış omuzlarında bir koyun olan genç bir adam figürü (İyi Çoban İsa Heykeli) bulundu. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından İyi Çoban İsa'nın heykeli satın alındı. Heykel, Rus Büyükelçi Çarikov tarafından Çar'a takdim edildi. Heykel yaklaşık olarak V. yüzyıla tarihlendirildiği bilinmektedir. 1912 yılında Ermitaj Müzesi'ne giren heykel "Bizans Kültürü ve Sanatı" kalıcı sergisinde yer almaktadır.²⁰⁸

²⁰⁴ <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-0.htm> (E.T. 06.05.2023)

²⁰⁵ Özlem Parer, "İstanbul'da Bir Rus Bizantolog Arkeolog: Fyodor İvanoviç Uspenski", *Historia* 1923, S.8 (2020), s.391.

²⁰⁶ Katalog için bakınız: <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-0.htm> (E.T. 06.05.2023)

²⁰⁷ <https://www.hermitagemuseum.org> (E.T. 03.04.2023)

²⁰⁸ <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-0.htm> (E.T. 06.05.2023)

Şekil-7: İyi Çoban İsa Heykeli

Kaynak: <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digitalcollection/08.+applied+arts/484159> (E.T. 06.05.2023)

3.1.2 Palmira Gümrük Tarifeleri

Palmira Gümrük Tarifeleri, belirli malların ithalatı ve ihracatı için vergi miktarını düzenleyen Roma imparatoru Hadrian M.S 137 dönemine ait bir belgedir. Akdeniz ülkelerini Hindistan, Arabistan ve İran'a bağlayan ticaret yollarının kavşağında yer alan Palmira, uluslararası ticaret sayesinde gelişmişti. Tarife metni bir stelin üzerine Grekçe ve Aramice olarak oyulmuştu. Palmira yazısı Arami alfabesinin bir çeşidiydi. Palmira gümrük tarifesi, 1881'de Suriye gezisi sırasında Rus gezgin ve amatör arkeolog Prens Abamelek Lazarev tarafından keşfedildi. Kumla kaplı levhayı temizledi ve bir kopyasını çıkardı. Yazıtın ilk yayını "Palmira" adlı kitabında çıktı. Abamelek Lazarev'in girişimiyle, Kudüs'teki Rus Büyükelçiliği temsilcileri Osmanlı hükümeti ile Gümrük Tarifleri'nin Rusya'ya devri konusunda görüşmelerde bulundu. II. Abdülhamid bu eseri Osmanlı hükümetinden Rus İmparatoruna diplomatik bir hediye olarak sundu. Tarifelerin 1901 yılında taşınma işlemine başlandı. Bu operasyonda görevlendirilen Kudüs'teki Rus Büyükelçiliği'nde tercüman olan Yakov Huri seferin günlüğünü tuttu. Ayrıca paketleme, yükleme sürecini gösteren birkaç düzine fotoğraf çekti. Tarifeler önce Şam'a, oradan da demiryolu ile Beyrut'a ve

ardından deniz yoluyla Odessa'ya teslim edildi. Palmira Tarifeleri 1903'te Ermitaj'a getirildi. Günümüzde Ermitaj Müzesi'nin Doğu Sanatı bölümünde sergilenmektedir.²⁰⁹

Şekil-8: Ermitaj Müzesi'nde Palmira Gümrük Tarifeleri

Kaynak:<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/87980> (E.T. 03.04.2023)

3.1.3 Palmira'dan Ermitaj Müzesi'ne Götürülen Altı Rölyef

Kudüs'teki Rus Büyükelçiliği'nde tercüman olan Yakov Huri, Tarifelerin taşınması esnasında Palmira yakınlarında bulunan Üç Kardeşler Mağarası'nda incelemeler yaptı. Nitekim raporunda, beyaz taştan yapılmış oldukça iyi korunmuş altı rölyefin satın alındığından bahseden Huri, cenaze kabartmalarından oluşan bu rölyefleri kimlerden satın aldığına dair bilgi vermemiştir. Ne var ki bu eserler ilk olarak İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün koleksiyonuna girdi ve oradan 1914 yılında Ermitaj Müzesi'ne gönderildi.²¹⁰ Bu eserler günümüzde Ermitaj Müzesi'nde şu isimlerle sergilenmektedir:²¹¹

1. Boş ve Şalma'nın Palmira Rölyefi

M.S II. yüzyıla tarihlenen bu eser Ermitaj Müzesi'nin Doğu Sanatı bölümünde 8839 envanter numarası ile sergilenmektedir. Eserin sol tarafında bir uzunluk boyunca belden çekilmiş, sakalsız genç bir adamın tasviri bulunuyor. Adam bir eliyle uzun, dar

²⁰⁹ <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/87980> (E.T. 03.04.2023)

²¹⁰ Zeynal, "K 90-letiyu Palmirskogo Tarifa v Ermitaje (1904-1994)" s. 237-238, <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-add.htm> (E.T. 06.05.2023)

²¹¹ "Postupil v 1914 g. Peredan iz Russkogo Arheologičeskogo İnstitute v Konstantinopole", <https://www.hermitagemuseum.org> (E.T. 06.05.2023)

bir levha şeklindeki nesneyi "yazı tabletini" tutuyor. Sağda ise yine belden çekilmiş, başında örtü bulunan genç bir kadın tasviri bulunuyor. Kadının yukarıya doğru kaldırılmış sol eli, örtüyü tutuyor. Bu, Palmira kadın rölyeflerinde yaygın olan ve üzüntüyü simgeleyen bir işarettir. Büstlerin arasındaki alanda altı satırdan meydana gelen yazıtta ise şu ifadeler vardır: “Bosha, / Taim’in oğlu. / Ah! / Shalma, / Malihu’nun kızı, onun eşi. / Ah!”²¹²

Şekil-9: Boş ve Şalma'nın Palmira Rölyefi

Kaynak:<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+Archaeological+Artifacts/162827> (E.T. 03.04.2023)

2. Hayran'ın Palmira Rölyefi

M.S 189 yüzyıla tarihlenen bu eser Ermitaj Müzesi'nin Doğu Sanatı bölümünde 8840 envanter numarası ile sergilenmektedir. Eserde, orta yaşlarda, kısa sakallı ve bıyıklı bir adamın belden çekilmiş tasviri bulunuyor. Adam uzun kollu bir tunik ve püsküllü bir pelerin giymekte (pelerin sağ omzunda yuvarlak bir fibula ile sabitlenmiş). Sağ elinde, dirseği bükülmüş ve göğsüne yakın bir şekilde tuttuğu kalem (stilus) var. Sol elinde ise, bir araya getirilmiş iki dar levha (yazı tableti olarak bilinen nesne) bulunuyor. Sol elin küçük parmağında bir yüzük var. Sağda, altı satırdan oluşan yazıtta: “Ah! Hayran, / Menfaat sahibi, / Boreas’ın oğlu, / Hayran’ın oğlu, / Taybol’un oğlu. Tebet ayında / 500. yıl”. Solda, üç satırda: “O ve babası / [gömülmüşler] / bu mezara.” yazmaktadır.²¹³

²¹² <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-2.htm> (E.T. 06.05.2023)

²¹³ <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-2.htm> (E.T. 06.05.2023)

Şekil-10: Hayran'ın Palmira Rölyefi

Kaynak:<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/162828> (E.T. 03.04.2023)

3. Bir Adamı Tasvir Eden Palmira Rölyefi

Şekil-11: Bir Adamı Tasvir Eden Palmira Rölyefi

Kaynak:<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/162829> (E.T. 03.04.2023)

4. Zabdelaḥ'ın Oğlu Zabdibol'un Palmira Rölyefi

Şekil-12: Zabdelaḥ Oğlu Zabdibol'un Palmira Cenaze Kabartması

Kaynak: <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+Archaeological+Artifacts/162830/?lng=ru> (E.T. 03.04.2023)

5. Boref'in Oğlu Bahballat'ın Palmira Rölyefi

Şekil-13: Boref'in Oğlu Bahballat'ın Palmira Rölyefi

Kaynak: <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/162831> (E.T. 03.04.2023)

6. Yarhay'ın kızı Akmat Palmira Rölyefi

Şekil-14: Yarhay'ın kızı Akmat Palmira Rölyefi

Kaynak:<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/162832> (E.T. 03.04.2023)

3.1.4 Defne Çelengi Giyen İmparator Hadrian'ın Portresi

İmparator Hadrian'ın III. yüzyılın ortalarına tarihlenen bir defne çelengi içindeki mermer başı, 1873 yılında Kudüs yakınlarında, antik kent duvarına 30 km uzaklıkta bulundu. Antonin Kapustin tarafından bulunan bu eser 1885 yılına kadar Kudüs'teki Rus Ortodoks manastırının koleksiyonunda tutuldu. Daha sonra İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne gönderilen eser buradan 1889'da Ermitaj Müzesi koleksiyonuna devredildi.²¹⁴

Şekil-15: Defne Çelengi Giyen İmparator Hadrian'ın Portresi

Kaynak:<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/06.+sculpture/437524> (E.T. 03.04.2023)

²¹⁴ <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/06.+sculpture/437524> (E.T. 03.04.2023)

3.2 Ermitaj Müzesi Doğu Sanatı Koleksiyonu'nun Türkiye Bölümü

Ermitaj Müzesi'nin bu bölümü, Osmanlı Devleti'nin topraklarında yapılmış anıtları ve eserleri içerir. Bu anıtlar, stil ve malzeme bakımından özel bir çeşitliliğe sahiptir. Buna seramik tabaklar ve fayanslar, kumaşlar, halılar, kaligrafi örnekleri ve mücevherler de dâhildir. Eserlerin arasında Rus-Türk savaşları sırasında ganimet olarak ele geçirilen ve Rus hükümdarlarına diplomatik hediye olarak sunulanlar da mevcuttur. XVI. ve XVIII. yüzyıllardan kalma İznik seramikleri, çeşitli şekillerde sürahiler, tabaklar, kâseler birinci sınıf sırlı tabakların yanı sıra kiremitli paneller de bulunmaktadır. Ayrıca koleksiyon, geniş bir kumaş ve halı yelpazesine sahiptir. Çeşitli tekniklerde işlemelerle süslenmiş çadırların içinde Türk çadırları da mevcuttur. Bu çadırların neredeyse tamamı ganimet olarak elde edilmiş ve çeşitli şekillerde Ermitaj koleksiyonuna girmiştir. Bunların içinden en nadide eser, 1789-1791 Rus-Türk savaşının bitiminden sonra Sultan III. Selim Han tarafından İmparatoriçe II. Katerina'ya hediye edilen çadırıdır.²¹⁵

Şekil-16: III. Selim Han'ın Rus Çariçesi II. Katerina'ya Hediye Ettiği Türk Çadırı

Kaynak: <https://www.gzt.com/mecra/ermitajda-oturup-hz-peygamberi-duslemek-3724133>

²¹⁵ <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/collections/master/sub/1252764342/> (E.T. 06.05.2023)

Şekil-17: Ermitaj Müzesi'ndeki Türk Çini Eserleri ve Silahları

Kaynak: https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/news/news-item/news/2018/news_118_18/ (E.T. 03.04.2023)

3.3 Puşkin Müzesi ve Truva Hazinesi

Çanakkale'de Antik Troya kentinden çıkarılıp yurt dışına kaçırılan eserlerin büyük kısmı Moskova'da bulunmaktadır. Genellikle "Truva Altınları" ve "Priamos'un Hazinesi" olarak adlandırılan 259 parçalık koleksiyon, 1945'ten beri Puşkin Müzesi'nde bulunmaktadır. Koleksiyon Alman Arkeolog Heinrich Schliemann tarafından 1872-1890 yıllarında Truva kazıları sırasında keşfedilen hazinelerden oluşmaktadır. Çoğunluğu değerli madenlerden yapılmış olan bu hazine; çeşitli altın süs takılar, kaplar, antropomorfik figürler, baltalar, çekiçler, kaya kristalinden yapılmış eserler vb. oluşmaktadır. 1881'den beri Berlin'de saklanan 17 hazine arasından 13'ü Moskova'ya 1945 yılında getirilmiştir. Çoğunlukla bronz ve kilden

yapılmış aynı hazineden diğer eserler, Ermitaj Müzesi'nde bulunmaktadır.²¹⁶ Ayrıca bu hazinelerin bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmaktaydı. Troya Antik Kenti'nde yapılan kaçak kazılarla elde edilerek ABD'ye götürülen Troya eserleri, Pensilvanya Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi tarafından 1966 yılında satın alınmıştı. Erken Tunç Çağına tarihlendirilen 24 parça altın takıdan ibaret olan bu eserler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün çabalarının sonucunda 01.09.2012 tarihinde Türkiye'ye iade edilmiştir.²¹⁷

Şekil-18: Puşkin Müzesi'ndeki Truva Hazinelerinden Örnekler

Kaynak: <http://www.antic-art.ru/data/troy/paints.php> (E.T. 05.06.2023)

3.4 Moskova'ya Giden Diğer Eserler

Moskova'daki müzelerde de Osmanlı dönemine ait önemli eserler bulunmaktadır. Bunların birçoğu Rus saraylarına hediye olarak gönderilen eserlerden

²¹⁶“Drevnyaya Troya i Raskopki G. Şilimana”, https://pushkinmuseum.art/museum/buildings/main/floor1/3_troy/index.php (E.T. 08.03.2024)

²¹⁷ Mesut Özbek, “Washington DC'deki Müze ve Koleksiyonlarda Bulunan Osmanlı Dönemi Eserleri”, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van 2017, s. 25.

oluşmaktadır. Bunların arasında I. Abdülhamid ve II. Selim'in, II. Katerina'ya gönderdiği koşum takımları da vardır. Koşum takımının yuları som altın ve üzeri yakut, elmas ve safirlerle süslüdür. Yalnız ön kayışının üzerinde 999 elmas bulunmaktadır.²¹⁸

Doğubayazıt'ın ve İshak Paşa Sarayı'nın burayı işgal etmiş olan Ruslar tarafından zarara uğratıldığı biliniyor. 1828 yılında Ruslar tarafından gerçekleşen ilk işgalden sonra yapılan anlaşma gereği Rusların şehri boşaltması gerekiyordu. Ruslar geri çekilirken sarayda ele geçirdikleri her türlü kıymetli eşyaları yağmaladılar. Haremin altın kaplamalı kapısı da sökülerek Moskova'ya götürüldü.²¹⁹

²¹⁸ Mehmet Önder, *Yurt Dışı Müzelerinde Türk Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 123.

²¹⁹ Mustafa Güneri, *Anadolu'nun Yitik Mirası*, Literatüracademia, Konya 2020, s. 231.

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca oluşturulan eski eserler insanlığın geçmişini aydınlatmak için önemli olmuştur. Eski eserlere duyulan merak ve araştırma yeni bilimlerin doğmasına sebep olmuştur. Avrupa'da Rönesans Dönemi'nde Oryantalizm akımı doğmuş ve özellikle Antik Yunan ve Roma uygarlığına olan merak artmıştır. Avrupa'da ortaya çıkan Oryantalizm sadece bilimsel kaygıların ve geçmişini aydınlatmanın unsuru değil aynı zamanda devletlerin siyasi emelleri için bir araçta olmuştur. Bu yüzden Avrupa devletleri Helenizm'e sahip çıkmışlardır. Antik Yunan Avrupa için siyasi, estetik ve ahlaki bir model olarak görülmüştür. Avrupa'da eski eserleri ele geçirmek bir statü ve prestij meselesi haline gelmiştir. Bu yüzden farklı statü ve meslek grubundan Avrupalılar Antik medeniyetlerin bulunduğu bölgelere seyahatler düzenlemişlerdir. Bu seyahatlerin sonucunda ele geçirdikleri eserlerle ülkelerine dönmüşler ve özel koleksiyonlar oluşturmuşlardır. Bu durum XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da Şarkiyat kütüphaneleri ve müzelerin açılmasına zemin hazırlamıştır.

Avrupa'da yaşanan gelişmeler Çarlık Rusya'yı da yakından etkilemiştir. I. Petro döneminde başlayan batılılaşma hareketlerinin neticesinde koleksiyonculuk ve müzecilik faaliyetleri başlamıştır. Rus bilim insanlarının Orta Doğu, Anadolu ve Balkanlarda yaptığı seferler sonucunda birçok el yazma eser Rusya'ya götürülmüş ve Rus kütüphaneleri zenginleştirilmiştir. Aynı zamanda savaş dönemlerinde ve satın alma yoluyla ele geçirilen eski eserler Rusya'ya taşınmıştır. Bu eserler Rusya'da kurulan Şarkiyat enstitülerinde incelenmiştir. Rusya'da şarkiyat bilimleri gelişme göstererek Avrupa ile rekabet eder hâle gelmiştir.

Fransız Devrimi'nden sonra eski eserlerin önemi daha da artmıştır. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında geçmişle bugünü ilişkilendirmek ve güncel siyasi projeleri tarihsel referanslarla meşrulaştırmak için arkeolojiden özellikle yararlanılmıştır. Avrupa devletleri kendilerini klasik uygarlıkların manevi mirasçıları olarak projelendirirken birbirleriyle rekabet içine de girmişlerdir. Bu rekabet müze salonlarında ve kazı alanlarında devam etmiştir. Ruslar ise bu rekabete Bizans üzerinden dâhil olmuştur. Rusya'yı Ortodoksluğun koruyucusu ve dolayısıyla Bizans mirasının gerçek varisi olarak görmüşlerdir. Ruslar, Bizans'ı ortaya çıkarmaktan

kendilerini sorumlu görmüşler ve bu yüzden Bizans'ın merkezinde yani İstanbul'da bir arkeoloji enstitüsü kurmuşlardır.

İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün faaliyette bulunduğu yirmi yıl boyunca, Ruslar Bizans kültür ve medeniyetini tanımak için Osmanlı coğrafyasını doğal bir laboratuvar olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Osmanlı ülkesinin her tarafında yüzey araştırmaları, keşifler ve kazılar yaptılar. Rusların Bizans üzerine yaptıkları çalışmalar Bizans biliminin gelişmesine katkı sunmuştur. Rusların Osmanlı topraklarında kaçak kazı teşebbüslerine de başvurdukları görülmüştür. Bununla birlikte Osmanlı makamları tarafından enstitünün çalışmalarının sürekli izlendiği görülmektedir. Bu çalışmalar karşısında Osmanlı Devleti çeşitli önlemler almıştır. Osmanlı Devleti'nde Hukuki boşlukları doldurmak için farklı zaman aralıklarında yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca eski eserler belirlenen noktalarda toplanmış ve müzecilik faaliyetleriyle bu adımlar genişletilmiştir. Osmanlı Devleti'nin modern anlamda ilk müzesi olan Osmanlı Müzesi kurulmuştur. Osmanlı Müzesi, Osmanlı topraklarında arkeolojik kazılar yaparak eski eserlerin keşfinde ve toplanmasında ön alıcı rol üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi eserlerini korumak için yaptığı bu tür girişimlerin ve önlemlerin yeterli gelmediği de görülmüştür. Nihayetinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü çalışanlarının ve Rusya'nın diplomatik temsilcilerinin Osmanlı coğrafyasında yer alan eski eserleri araştırma, keşif, toplama faaliyetleri sonucunda Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'dan çok sayıda eski eser Rusya'ya götürülmüştür. Özellikle Birinci Dünya savaşı yıllarında Rus işgaline uğrayan Trabzon ve Doğu Anadolu'daki el yazma eserler Rusya'ya götürülmüştür.

Günümüzde başta Ermitaj Müzesi olmak üzere Rusya'nın çeşitli müzelerindeki ve kütüphanelerindeki koleksiyonlar, Osmanlı coğrafyasından götürülen eserlerle zenginleştirilmiştir. Bu müzelerin ve kütüphanelerin dünyanın en zengin koleksiyonuna sahip olmasında Osmanlı topraklarında yürütülen faaliyetler sonucunda Rusya'ya götürülen eski eserlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu faaliyetlerin bir numaralı aktörü olan Rus Arkeoloji Enstitü Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl kapanmıştır. Enstitünün İstanbul'daki materyallerine Osmanlı Müzesi el koymuştur. Savaştan sonraki süreçte Enstitünün koleksiyonuna karşılık Rusların Trabzon ve Doğu Anadolu'dan Rusya'ya götördükleri eserlerin takas edilmesi gündeme gelmiştir. Enstitünün İstanbul'daki koleksiyonu Türkiye tarafından 1929 yılında Rusya'ya teslim

edilmiştir. Buna rağmen, Rusya'nın Trabzon ve Doğu Anadolu'dan götürdüğü eski eserleri iade etmediği yönünde güçlü deliller vardır.

Bazı Rus bilim insanları işgal döneminde Anadolu'dan Rusya'ya götürülen eserlerin Türkiye'ye iade edildiğini savunmaktadır. Bu yönde kayda değer bir delil ortaya koyamamışlardır. Bu çalışmamızda incelediğimiz güncel kataloglarda bu eserlerin bazılarının Rusya'daki ve Ukrayna'daki çeşitli kütüphanelerde olduğu görülmüştür. Ayrıca günümüze kadar yapılan çalışmalarda ve tarafımızca yapılan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşivlerinde bu eserlerin iade edildiğine yönelik bir belge çıkmamıştır. Bu durum Rusların söz konusu eserleri Türkiye'ye iade etmediği yönünde güçlü bir kanıtlar oluşturmaktadır. Yakın dönemde kişisel koleksiyonlarda çıkan Trabzon kökenli eserlerden yola çıkarak bu eserlerin bir kısmının hâlâ özel koleksiyonlarda gün yüzüne çıkmayı beklediği ihtimalini göz önünde bulunduruyoruz. Ayrıca savaş döneminde söz konusu eserlerin Rusya'ya götürülürken bazılarının yanlış anlaşılmalardan dolayı kaybolduğu yönündeki iddialardan hareketle bu eserlerin bazılarının hâlâ kişisel koleksiyonlarda bulunuyor olma ihtimali de vardır.

Söz konusu eserler iki ülke arasında diplomatik kanallarla çözülmesi gereken güncel bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Anadolu topraklarına ait olan ve yurt dışı müzelerinde bulunan eski eserlerin iadesi için Türkiye'nin ilgili kurum ve kuruluşları ile çalışmalarını sürdürmesi konunun çözümü için katkı sağlayacaktır. Bu ve benzeri araştırmalar da Türkiye'ye ait olan yurt dışındaki eserler için deliller ortaya koymaya katkı sunmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BAO)

Bâb-ı Âli Evrak Odası

(BAO. BEO. 1006/75417)

(BOA. BEO. 1731/129825)

(BOA, BEO. 628/47089)

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî

(BOA. DH. MKT. 2210/21)

(BOA. DH. MKT. 2191/63)

(BOA. DH. MKT. 379/80)

(BOA. DH. MKT. 2147/110)

(BOA. DH. MKT. 2264/88)

(BOA. DH. MKT. 2288/87)

(BOA. DH. MKT. 2273/76)

(BOA. DH. MKT. 379/80)

(BOA. DH. MKT. 848/8)

İrade Hususî

(BOA. İ. HUS. 57/1315-Ca-004)

(BOA, İ. HUS. 67/1316-R-103)

İrade Taltifat

(BAO. İ. TAL. 121/66)

Meclis-i Vükelâ

(BAO. MV. 66/65)

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

(BAO. Y. PRK. ASK. 56/20)

(BOA. Y. PRK. ASK. 91/105)

Yıldız Hususi Maruzat

(BAO. Y. A. HUS. 307/84)

2. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü Faaliyet Raporları (İRAİK)

İRAİK, “Otçet O Deyatelnosti Russkago Arheoloğeskago İnstututa v Konstantinopole za 1985 g.” I, (Odessa 1896), s. 23-53.

İRAİK, “Vnov Naidenniy Purpuroviy Kodeks Evangeliya.” I, (Odessa 1896), s. 138-172.

İRAİK, “Otchet O Deyatelnosti Russkago Arheoloğeskago İnstituta v Konstantinopole za 1897-m godu.” III, (Sofya 1898), s. 195-230.

İRAİK, “Otchet O Deyatelnosti Russkago Arheoloğeskago İnstituta v Konstantinopole za 1898 g.” IV, Vipusk 3, (Sofya 1899), s. 109-155.

İRAİK, “Otchet O Deyatelnosti Russkago Arheoloğeskago İnstituta v Konstantinopole za 1899 g.” VI, Vipusk 2-3, (Sofya 1900), s. 397-481.

İRAİK, B. V. Farmakovski, “Vizantiyskiy pergamenny rukopisnyy svitok s miniatyurami, prinadlezhashchiy Russkomu Arkheologicheskomu Institutu v Konstantinopole”, VI, Vipusk 2-3, (Sofya 1900), s. 253-360.

İRAİK, F. İ. Uspenski, “Konstantinopolskiy Seralskiy Kodeks Vosmiknijiya.” XII, (Sofya 1907).

İRAİK, F.İ. Uspenski, “O Perevozke iz Palmiri v S. Peterburg Pliti s Nadpisyu.” XIII, (Sofya 1908), s. 363-371.

3. Gazeteler

Tiflisskiye Vedomosti, Pyatnitsa, Noyabrya 15-go dnya 1829 goda, No: 46 (15 Kasım 1829 Cuma).

4. Araştırma ve İnceleme Eserler

“Ara Nağme: Halil Edhem’in Evkaf Müzesi Hakkındaki Görüşleri”, *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zanab Barani - Zeynep Çelik - Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür, İstanbul 2011, s. 418-422.

ACAR, Özgen, “Eski Eser Kaçakçılığı”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, Yem Yayınları, İstanbul 1997, s. 553-555.

AKARCA, Halit Dünder, “İlmi İşgal: Birinci Cihan Harbi’nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler”, *Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik*, (ed. Veysel Usta), Serander Yayınları, Trabzon 2021, s. 235-243.

AKARCA, Halit Dünder. “*Imperial Formations in Occupied Lands: The Russian Occupation of Ottoman Territories During the First World War*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Princeton University), 2014.

AKARCA, Halit Dünder. “*The Russian Administration of the Occupied Ottoman Territories During the First World War 1915-1917*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University), Ankara 2002.

AKARCA, Halit Dünder, “İlmi İşgal: Birinci Cihan Harbi’nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon Ve Civarında Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 17 (2014), s. 21-30.

AKÇURA, Necva, “Türkiye ve Eski Eserler”, *Mimarlık Dergisi*, S. 8, Ağustos 1972, s. 39-42.

AKÇAY, Eray, “A. K. Kâzım Bey ve St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinin Teşekkülü (V. V. Bartold ve İ. Yu. Kraçkovskiy’e Ait Belgeler Işığında)” *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33/1 (2023), s. 359-381.

AKOZAN, Feridun, *Türkiye’de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını, İstanbul 1977.

AKİMUŞKİN, Oleg, “K istorii formirovaniya fonda musulmanskih rukopisey Sankt Peterburgskogo filiala İnstitutu Vostokovedeniya RAN”, *Pismennie Pamyatniki Vostoka*, (1/6), (2007), s. 208-229.

ALBASAN, Işık, “Rönesans Dönemi Sonrası Seyyahların Arkeolojiye Ve Müzeciliğe Katkıları”, *Arşiv Dünyası Dergisi*, C. 6, S. 2, s.165-178.

ARIK, Remzi Oğuz, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1953.

ARSEBÜK, Güven, “Dünden Bugüne Arkeoloji”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 58-72.

ARSLAN, Melikşah, “Suriye ve Filistin’de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847- 1914)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi), Ankara 2019.

ATASOY, Sümer, “Türkiye’de Müzecilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 1458-1465.

AVGUSTİN (Nikitin), Arhimandrit, “Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole” *Bogoslovskie Trudi*, Vıpusk 27, Moskva 1986, s. 266-293.

AYTEKİN, Osman, “Nizamnameler Işığında Eski Eser Kaçakçılığının Anadolu’daki Tarihi Serüveni”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 43, 2002, s. 663-672.

BASARGİNA, E. Yu., “A. A. Vasilev i Russkiy Arheologičeskiy İnstitut v Konstantinopole”, *Rossiyskie Uçenie v Emigratsii*, Red. V. P. Borisov, (1993), s. 127-135.

BASCH, Sophie, “Arkeologların Yunanistan ve Anadolu Seyahatleri: 19. Yüzyıl Fransa’sında Arkeolojik Kalıntıların doğru Kullanımı Üzerine”, *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zannab Barani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür, İstanbul 2011, s. 157-179.

BULUT, Yücel, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2002.

ÇAL, Halit, “Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeleri”, *Vakıflar Dergisi* 26 (1997), s. 391-400.

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan, “1826-1829’da Erdebil, Ahıska, Bayezid ve Erzurum’da Bulunan Bazı Yazma Eserlerin St. Petersburg’a Nakli”, *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, S.72 (2020/2), s. 167-185.

ÇELİK, Zeynep, *Asar-ı Atıka: Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Siyaseti*, (Çev: Ayşen Gür), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2024.

ÇELİK; Zeynep, “İmparatorluğun Mirası: Geç Osmanlı Devrinde Eski Eserlerin Algılanması”, *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zannab Barani - Zeynep Çelik - Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür, İstanbul 2011, s. 443-477.

DMİTRİYEVA, Lyudmila Vasilevna, *Katalog Tyurkskih Rukopisey İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk*, Moskva 2002.

EBERSOLT, Jean, *Bizans İstanbul’u ve Doğu Seyyahları*, (Çev: İlhan Arda) Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1996.

EYİCE, Semavi, “Arkeoloji Enstitüleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1959, s. 1021-1025.

EYİCE, Semavi, “Türkiye’de Bizans Mimarisi Hakkındaki Yabancı Araştırmaların Kısa Tarihçesi (İkinci Dünya Savaşına Kadar)” *Sanat Tarihi Yıllığı* 6 (1976), s. 453-469.

EYİCE, Semavi, “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1985, s. 1596-1603.

FALEV, Pavel, “Osmanskiye rukopisi postupivşiya v Aziatskiy Muzei Rossiyskoy Akademii Nauk s Kavkazskogo Fronta” *İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk*, 4 (12/15), (1918), s. 1619-1630.

GÜNERİ, Mustafa, *Anadolu’nun Yitik Mirası*, Literatüracademia, Konya 2020.

HUMBATOVA, Olga Volkova, “Rusya’da Müzeciliğin Gelişimi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi), İstanbul 2019.

KARACA, Ali, “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Bilinci” *Ciepo*, XIV. Sempozyumu Bildirileri, Çeşme 18-22 Eylül 2000, TTK, Ankara 2004, s. 381-391.

KARADUMAN, Hüseyin, *Türkiye’de Eski Eser Kaçakçılığı*, Icom Yayınları, Ankara 2007.

KARADUMAN, Hüseyin, “Eski Eser Kaçakçılığı ve Tahribinin Önlenmesi”, *Polis Dergisi*, S. 1, Ankara 1995, s. 50-56.

KAPICI, Özhan, “19. Yüzyıl Rus Oryantalizminde Şarklı bir Müsteşrik: Konstantin M. Bazili’nin İstanbul İzlenimleri” *Osmanlı İstanbulu VI*, (ed. Feridun M. Emecen - Ali Akyıldız - Emrah Safa Gürkan), *29 Mayıs Üniversitesi Yay.*, İstanbul 2019, s. 323-373.

KAPICI, Özhan, “Şarkiyatçılar ve Koleksiyoncular: XIX. Yüzyılda Rusya’da Şarkî El Yazması Kütüphanelerinin Teşekkülüne Dair Bazı Notlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, (Güz 2015), s. 209-237.

KOŞAY, Hâmit Zübeyr, M. E. Zarif Orgun, Sadi Bayram, Erdoğan Tan, “Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi”, TTK, C. 1-2, Ankara 2013.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, TTK, Ankara 2023.

KRAÇKOVSKIY, İgnatij, “Arabskiye rukopisi, postupivşiya v Aziatskiy Muzey Rossiyskoy Akademii Nauk c Kafkazskogo Fronta”, *İzvestiya Akademiy Nauk* (11/13), (1917), s. 913-949.

LAZAREV, Abamelek, “Palmira”, *Arheologičeskoe İzsledovanie*, St. Peterburg 1884.

MALKOÇ, Tülün, “Rus Beşleri’nin Oryantalizme Etkisi ve M. Balakirev’in “Selim’in Şarkısı”nın İncelenmesi”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/33 (2021), s. 333-347.

MUMCU, Ahmet, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3-4, Ankara 1969, s. 45-78.

MUSALI, Vüsale, “Rus Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu’dan St. Petersburg’a Götürülmüş Olan Elyazması Eserler” *KÜLTÜR* 3 (2021), s. 85-114.

MUŞMAL, Hüseyin, *Yabancıların İzinde Osmanlı: Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876-1914)*, Me-Sa Yayınları, Konya 2009.

MUŞMAL, Hüseyin, *Osmanlı Devleti’nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)*, Kömen Yayınları, Konya 2009.

MUŞMAL, Hüseyin-Hasret Gümüş, *Türkiye’de Müzecilik (1839-1938)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

MUŞMAL, Hüseyin-Hasret Gümüş, *Türkiye’de Eski Eser Kaçakçılığı (1839-1938)*, Palet Yayınları, Konya 2022.

OGAN, Aziz, “Aya İrini Kilisesi”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S. 55-56, İstanbul 1946, s. 7-14.

OGAN, Aziz, “Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.61, İstanbul 1947, s. 8-21.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat’ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1985, s. 1599-1600.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2019.

OUSTERHOUT, Robert, “Konstantinopolis’in Yeniden Keşfi ve Bizans Arkeolojisinin Başlangıcı: Tarihyazımsal Bir İnceleme”, *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zanab Barani - Zeynep Çelik - Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür, İstanbul 2011, s. 181-211.

ÖNDER, Mehmet, “Berlin Müzesindeki Bu Selçuklu Eserleri Bizim”, *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi*, Konya II, Özel Sayı, Konya 1999, s. 23-26.

ÖNDER, Mehmet, *Antika ve Eski Eserler Klavuzu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.

ÖNDER, Mehmet, *Yurt Dışı Müzelerinde Türk Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

ÖNDER, Mehmet, “Anadolu’da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu”, *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. VI, S . 17, Ankara 1990, s. 481-493.

ÖNGE, Mustafa, “Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye’de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atıka”, *Avrasya Terim Dergisi* 6/1 (2018), s. 8-14.

ÖZ, Tahsin, “Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. 5, 1949, s. 1-15.

ÖZBEK, Mesut, “Washington DC’deki Müze ve Koleksiyonlarda Bulunan Osmanlı Dönemi Eserleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Van 2017.

ÖZKAN, Süleyman, “Osmanlı Devleti’nde Arkeolojik Kazılar ve Müzecilik”, Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi, İzmir 2019.

PARER, Özlem, “İstanbul’da Bir Rus Bizantolog Arkeolog: Fyodor İvanoviç Uspenski”, *Historia* 1923, S.8 (2020), s.385-393.

SAVÇENKO, A.V, *Akademiya Nauk Ukrainskoy SSR. Tsentralnaya Nauçnaya Biblioteka im. V.İ.Vernadskogo Katalog Arabskikh Rukopisey*, Kiev 1988, s. III-IV.

SAZAK, Gözde, “Analysis of the Motives and Symbols of the Khatun’s Pendant from the Hermitage Museum’s Golden Hun Treasure Collection”, *Art-Sanat Dergisi* 10 (2018), s. 269-279.

SAZAK, Gözde, “Ermitaj Devlet Müzesi’ndeki Türk Kültürüne Ait Arkeolojik Buluntular”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2016), s. 239-249.

SHAW, Wendy M. K, *Osmanlı Müzeciliği*, (Çev: Esin Soğancılar), İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

SU, Kamil, *Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi*, İcom Türkiye Milli Komitesi Yay., İstanbul 1965.

ŞAHİN, Gürsoy, “Avrupalıların Osmanlı Ülkesinde Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVI, S. 42, Ankara 2007, s. 101-125.

ŞAHİN, Liaisan, “Geçmişten Bugüne Rusya’da Türkiye Araştırmaları”, (Çev: Emre Erşen), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. VIII/S. 15, (2010), s. 645-696.

TOLİAS, George, “Saygısız Bir Sanat Sevgisi: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820”, *Geçmişe Hücum Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeolojini Öyküsü*, (ed. Zanab Barani - Zeynep Çelik - Edhem Eldem), Salt Garanti Kültür, İstanbul 2011, s. 71-93.

USPENSKİ, F. İ. “Doklad Uspenskogo”, *İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk*, 6 (10/16), (1916), s. 1490-1492

USPENSKİ, F. İ, “Otçet O Zanyatiyah v Trapezunte Letom 1917 G.” *İzvestiya Rossiskoy Akademii Nauk*, 6 (12/5), (1918), s. 207-238.

USPENSKİ, F. İ, “Soobşeniya i otçet akademika F. İ. Uspenskogo o komandirovke v Trapezunte” *İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk*, 6 (10/16), (1916), s. 1464-1480.

USPENSKİ, F. İ, “Usıpalnitsa Tsarya Alekseya IV v Trapezunte” *Vizantiyskiy Vremennik*. T: 23, Petrograd 1923, s. 1-14.

USTA, Veysel, “Rus Bilimler Akademisi Heyeti’nin İşgal Yıllarında Trabzon’da Yaptığı Çalışmalar ve Rusya’ya Götürülen Eserler” *Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik* i, (ed. Veysel Usta), Serander Yay., Trabzon 2021, s. 121-139.

ÜNAL, Fatih, *Ruslar Bizans’ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgil Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

ÜRE, Pınar, “Byzantine Heritage, Archaeology, and Politics Between Russia and the Ottoman Empire: Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894-1914)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, London School of Economic and Political Science), London 2014.

ÜRE, Pınar, “İmparatorluk Filistin Ortodoks Cemiyeti ve 1882-1914 Yıllarında Filistin ve Suriye’de Rus Şarkiyatçılar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.30, s. 79-98.

ÜRE, Pınar, “İstanbul’da Rus Arkeoloji Enstitüsü” *Toplumsal Tarih*, S. 254, (2015), s. 16-21.

TSIPKİNA, Anna Georgievna, “Nauchnie Ekspeditsii v Trapezund (1916, 1917 gg.) Pod Rukovodstvom Akademika F.I. Uspenskogo”, (Yüksek Lisans Tezi Moskova Devlet Üniversitesi), Moskva 2020.

VLADİMİROVİÇ Zaitsev, İlya, “Cephedeki Osmanlı Yazmaları (St. Petersburg, Kiev ve Moskova Kütüphanelerindeki Trabzon El Yazmaları” (çev. Selim Karagöz), *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 51 (Mart 2022), s. 177-191.

5. İnternet Kaynakları

“Codex Petropolitanus Purpureus” *Wikipedia*,
https://en.wikipedia.org/wiki/Codex_Petropolitanus_Purpureus (E.T. 06.05.2023).

“Drevnyaya Troya i Raskopki G. Şilimana”
https://pushkinmuseum.art/museum/buildings/main/floor1/3_troy/index.php (E.T. 08.03.2024).

“İRAİK” BIBLIOTECHA CHERSONESSITANA.
http://www.library.chersonesos.org/showsection.php?section_code=6 (E.T. 02.04.2023).

İSEN, Mustafa, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Yurt Dışına Kaçırılan Kültür Varlıklarımızın Belirlenerek İadelerinin Sağlanması ve Mevcut Kültür Varlıklarımızın Korunması İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Maksadıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu.” (2018),
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/bb27339f-d213-417e-92e4-245b01100d03> (E.T. 06.02.2024).

“İzvestiya Rossiskoy Akademii Nauk.” *Arhiv*,
https://www.mathnet.ru/php/archive.phtml?jrnid=im&wshow=contents&option_lang=rus (E.T. 06.05.2023).

“Kolleksiya Muzeya RAİK v Ermitaje” *Katalog Vistavki (1994)*,
<http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik.htm> (E.T. 06.05.2023).

“Postupil v 1914 g. Peredan iz Russkogo Arheologičeskogo İnstitute v Konstantinopole” <https://www.hermitagemuseum.org> (E.T. 06.05.2023).

“Portret İmperatora Adriana”
<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digitalcollection/06.+sculpture/437524> (E.T. 03.04.2023).

“Palmirskiy Poşlinniy Tarif”
<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digitalcollection/25.+archaeological+artifacts/87980> (E.T. 03.04.2023).

ŞANDROVSKAYA, V.S, “Predislovie” *Kolleksiya Muzeya RAİK v Ermitaje. // Katalog Vistavki (1994)*, <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-0.htm> (E.T. 06.05.2023).

TOKMAK, Ali, “Ermitaj Müzesi’nde Bulunan Türk Eserleri.” *Rusen*, (2019), <https://www.rusen.org/ermitaj-muzesinde-bulunan-turk-eserleri/> (E.T. 08.03.2024).

ZEYMAL, E. V, “K 90-letiyu Palmirskogo Tarifa v Ermitaje (1904-1994)” *Kolleksiya Muzeya RAIK v Ermitaje. // Katalog Vistavki (1994)*, <http://kronk.spb.ru/library/1994-spb-raik-add.htm> (E.T. 06.05.2023).

<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/87980> (E.T. 03.04.2023)

<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/06.+sculpture/437524> (E.T. 03.04.2023).

<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/collections/master/sub/1252764342/> (E.T. 06.05.2023)

<https://www.gzt.com/mecra/ermitajda-oturup-hz-peygamberi-duslemek-3724133> (E.T. 03.04.2023).

<https://www.peramuzesi.org.tr/eser/yeni-cami-ve-istanbul-limani/1/195> (E.T. 06.05.2024)

<https://www.britishmuseum.org/collection/galleries/greece-parthenon> (E.T. 06.05.2024)

<https://artuk.org/discover/artworks/the-temporary-elgin-room-1819-191599> (E.T. 06.05.2024)

EKLER

Ek-1: Rusya'ya Götürülen Türkçe Yazma Eserlerin Listesi. (Pavel Falev, 1918)

حرف الالف

- اييات شيخ يونس امره مع شرحه مصرى 28 28, 28 84 рук. 1250 г. х.
 اتباع ملة ابراهيم لمنقارى زادا 31 15
 احوال حج بيت الله الحرام وانواع دعائه 25 12
 اداب المنازل (Перчъ, Б., 171) 86 14, рук. 1206 г. х.
 اسئلة قيصر روم مع معويه 31 15
 اسقاط صلوات 31 15
 الاسلام الانصارى ترجمهسى 25 70
 امتحان رسالهسى 27 5
 امثله شرح ترقى 32 80
 انوار العاشقين لاجديازجى اوغلى (Ръе, 17) 84 28, рук. 987 г. х.
 اوراد جميع مشايخ شرحى 27 1
 اهل بدعت وفراق ضالة وهى عظيمه كتاب مرات العقائد 31 15

حرف الباء

بيان تجديد نكاح 35 28

حرف التاء

- تاريخ ارضروم 44 4
 تاريخ الطبرى 35 28 (Ръе, 22)
 تحفه شاهدى (Ръе, 139) 1177 г. х. битлисск. рук. 17 6, 21 в
 تذكرة الاوليا لعطار ترجمهسى (Флейш., № 99) 11 в
 ترتيب توتيا 25 47
 ترتيب زيبالمحمود الوردى 25 15
 ترتيب العلوم لابراهيم حقى ارضرومى 25 50 м. б. автогр. 1264 г. х.
 ترجمان صحاح 13 8 (Ръе, 135)
 ترقى صكوك لمحمد بن درويش محمد ثانى الادرتوى (Перчъ, Г., 88) 40 в
 تعريف مسيح عيسى فى تشريف محمد المصطفى 26 11
 تغال قران لمعفر صادق ترجمهسى 27 1
 تفصيل طريق المقربين لعبد الرحمن بن نصير 22 50
 تقريب فى شرح التكريب للغزالي 25 47

حرف الميم

جواهر الاسلام 31 21

حرف الماء

حديث في بيان تهليل 27 1

حديثه السعدا لفضولى (P 39, 39) 43 4, рук. 1002 г. х.

حكايت لطيفه وناقعه 31 7

حلال مغلفات قرآمة الشاهدى 15 17

حليه الانبيا 26 23

حرف الخاء

خطبة النكاح 31 7

خواص قران 32 30

حرف الدال

دخان واتباع سلطان قصيدة في حق الدخان 31 18

درر العقائد لشيخ عبد المجيد سيواسى الحلوى 24 28 (ср. Гаммеръ, III, 286).
скутарійск. рук. 1199 г. х.

در المكنون ليازجى زاده (P 105, 105) 37 2

دعا المناسك 25 32

دواى امراض مختلف لقيسونى زاده (P 125, 125) 41 16

دورت فرض 7 19

ديوان باقى (P 187, 187) 39 28

ديوان فضولى (P 207, 207) 17 19

ديوان نيازى 26 11 (рук. 1117 г. х.)

ديوان واصف (ср. P 212, 212) 39 24

ديوان هدايى (ср. Гибб., III, 219) 24 22

حرف الراء

رد اعتقاد باطله اهل بدعت متصوفيه 31 15

رد نصارى واليهود ترجمهسى 25 56

رساله اجتهاديه نزاعيه رشديه معلم اولى سلمان افنديك اثر قلمبرى 25 8

رساله في ايام نحسات لعبد الغنى بن عبد الخليل 22 15

- رساله في بدعة طريق 25 70
 رساله برکلی محمد افندی 29 19, 1147 г. x.
 رساله في تنزيه الله 22 49
 رساله في التوجه والاداب لشيخ خالد 25 70
 رساله في ثنا النفس 22 49
 رساله الحاجی علی پاشا 4 44
 رساله في حق السلوك ورابطه وشمایل جميع سلسله نقشبندیه 25 15
 رساله في حق الدوران الصوفيه لالشيخ عبد الاحد النورى لخلوتی 24 28, 1198 г. x.
 رساله في حق كوكل وذكر وكيفية تفكر وشغل 22 49
 رساله ختم خواجكان ورابطه وبعض اسرارلری احتصار وجه اوزره بيان وعیان اولنور 22 49
 رساله رابطة في الدليل 22 15
 رساله رومی افندی 22 7, 35 28
 رساله السلوك ترجمه سی 25 70
 رساله شيخ سلامی 24 28
 رساله مصری النيازى الخلوتی الملاطی (сп. Р. 261) 24 28
 رساله الصغير للتصوف 22 49
 رساله عتيقه 25 9
 رساله عظيم مثل رشحات في اوصاف عبد الخالق العجيدوانی 22 49
 رساله القوز لغزالی 25 47
 رساله قاضی زاده 22 7, 31 10
 رساله محبوب لقطب الاوليا الشيخ صادق 22 49
 رساله في المراقبه والاداب والوقوف 25 70
 رساله مرغوب لصانق افندی 22 49
 رساله مسائل واحتلاج نامه 22 15
 رساله مستطاب في حق سلاطين 31 15
 رساله المنظومه الشريفة للعقايد الشريعه لرضاتی 23 30, 1201 г. x.
 رساله ناجيه اخلاق وعقايد 25 52
 رساله نصيحت 25 41
 رونق المجالس 31 7

حرف الزاء

- زبدة الحقايق شرح وصيه برکوی 23 9
 زبدة عقايد 24 29
 زبدة المعارف 7 12

حرف السين

سعادت نامه لشمعی (P̄e, 154) 23 12, 45 2

سفینه فتاوی (ت. I) 44 10 (ت. II) 45 17

حرف الشین

شرایط اوراد فتحیه شریف 1 27

شرح اوراد فتحیه 25 5

شرح اوراد کبیر مولانا جلال الدین رومی 4 32

شرح البرده لاجد بن مصطفی الشہیر بلالی (سر. Хаджи Халифа, IV, 527) 11 35

شرح برده 2 23 19, 24

شرح بستان لسودی (سر. Гибб., I, 22) 2 12

شرح پند عطار لعیدی پاشا عبد الرحمن 29 35 29

شرح دیوان حافظ لسروری (P̄e, 157) 4 25 4

شرح رباعیات ابی سعید ابی الخیر لعبید الله نقشبندی 26 41

شرح رساله بکوی لبکبازی 29 28

شرح شامدی (P̄e, 139) 12 43

شرح شرعه 7 31

شرح قصیده منفرجه مبارک 49 22

شرح کستان لشمعی (P̄e, 156) 14 5

شرح معمای میرحسین نیشابوری لسروری (P̄e, 160) 4 41

شروط الاسلام 28 17

شروط وفضایل دلائل شریف 55 25

شمایلیه منثور شاهی 29 26

شیخ صادق افندینک مجموعه سندن 55 27

حرف الصاد

صفت بهار و اوصاف ازهار للافی (سر. Гаммеръ, III, 28) 110 37

صک روعی 27 29

صکوک بالدرزاده (سر. Перчъ, Б., 843) 8 40

حرف الضاد

ضرر ترک تعدیل الارکان 15 81

حرف الطاء

- طب ترجمه‌سی 25 29
 طریقه محمدیه لبرکی محمد افندی ترجمه‌سی 42 27, рук. 1244 г. х.
 طریقه نور بنحشتیه 25 17

حرف العين

- عقاید لاکرمانی 27 55
 عقاید و مسایل فقهیه ترجمه‌سی 14 14
 علم الحال موسی افندی الواعظ 5 3
 عن اصحاب رسول 22 90

حرف الفاء

- فتاوی ابی السعود (P. 15, 15) 44 15
 فتاوی کمال پاشازاده (Перчъ, Б., 155) 22 28
 فضایل مکة والمدینة والقدس والخلیل واولاده اکرام وداود وسلیمان لالشیخ محمد الیمنی
 24 28
 فضیله صلوه رغایب و غیره 25 51
 فقه کیدانینک ترکیه ترجمه‌سی 31 15
 فواید امام ربانی 25 70

حرف القاف

- قانون نامه 41 10
 قرق مسئله (P. 249, 21) 21 17
 قصیده نطق مولانا جلال الدین الرومی 25 49
 القطعه فی بحر المنسرح 45 14

حرف الکان

- کتاب رمل (ср. P. 131 и дал.) 37 18
 کتاب سنوسی 22 7
 کتاب النجاة لاسمایل حقی 22 4, рук. 1248 г. х.
 کزیده نامه (P. 249, 17) 17 7
 کلشن انوار لیجیی بک (P. 181, 1053 г. х.) 42 5
 کمیای سعادت لغزالی 24 28, рук. 1198 г. х.

حرف اللام

لغت اختري (Ръе, 135) 1 16, 3 1 рук. 1207 г. х.

لغت ايات 36 9

لغت لطف الله حليمي (Ръе, 137) 5 13, 19 4

حرف الميم

ماية العامل (Флейш. № 117, 3) 37 11

مثنوي كتاب اليسوفيه 9 8

محمدية ليازجي اوغلي (Ръе, 168) 16 7

مدح رمضان ترجمه سي 31 10

مرشد متأهلين 31 7

مرآت المحققين لالشيخ محمود جيبستري 25 48

مزكى النفوس لعبد الله بن محمد المصري الرومي الارنقى (Флейш. № 15, 388) 8 9

مستغنى الشروح لسعام (sic) اغازاده الحاجي مصطفى بن محمد 37 24

مصاح النفس لعمر الفوادى 32 29

مطلب المجاهدين 24 27

معرفة النفس لارزنجاني 22 49

معيار الطريقة لقره باش ولي 32 29

مفاتيح الدريه لسيد حافظ محمد مراد بن شيخ الحاج عبد الحليمي ترجمه سي 29 14

مفتاح الجنة لاجد داعي 35 18

مفتاح الصلوات 31 7

مفردات ابن بيطار (Перчъ, Б., 294) 29 17

مفهوم امثله وبنا ولغة واصطلاح 23 15

مقاصد ناجيه ترجمه سي 22 49

مكالمه حضر عليه السلام مع سليمان نحيفي 25 60

ملايد الامام عزالي ترجمه سي 8 7

مناسك الحج لالشيخ سنان الرومي الواعظ في مكة (Ръе, 14) 46 20 рук. 1249 г. х.

مناقب حضرت امام اعظم لامام قرطبي ترجمه سي 22 24

مناقب صاحب مولود سليمان افندي 25 17

منشآت في المحاورات لموسى عبد الكريم افندي 26 40

منظومه فقه لخليلي بن يوسف بن خير الدين 25 24

مهتر شريف 22 24

ميزان احكام شرع شريف للعبدا الباقي 26 51

حرف النون

- نار نجات ومحبت نامه مجربست 24 27
 ناظم ولادت نامه حضرت پيغمبر شيخ سليمان افندي 25 17
 نالي افندينك تاليفي 22 49
 نظم العلوم (لنياري?) 32 30
 نمازين (sic) واجبلري 25 52

حرف الهاء

- هشت بهشت (تذكرة الشعرا) 34 10

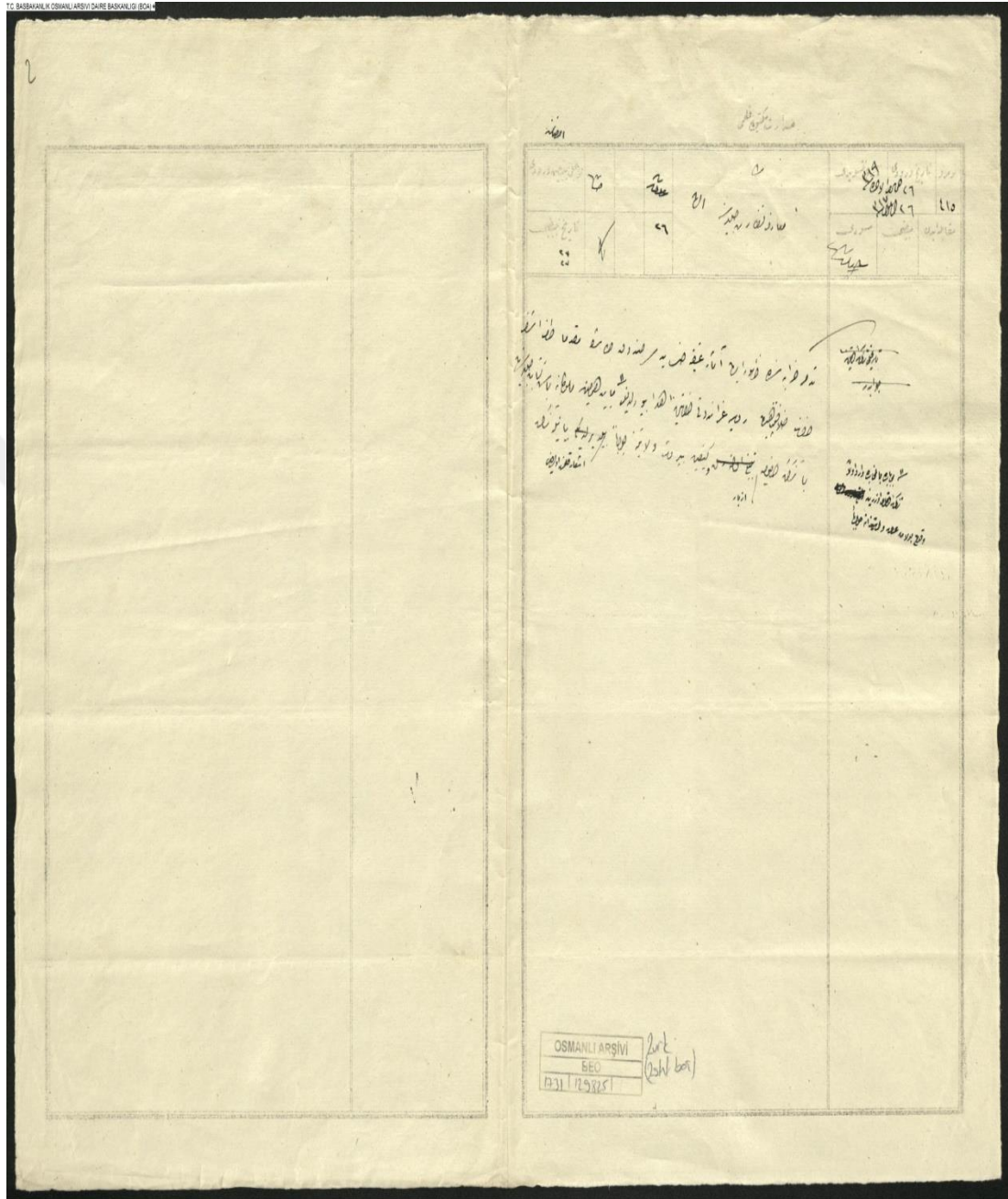
حرف الواو

- والده حضرت خواجه احرار ترجمه سي 25 70
 وصية بركلي (P56, 6) 22 7
 وصية ميت وسنته وكييفيته 24 27
 وصية نامه مولانا خسرو 24 2
 وقوعات حلب لابراهيم راشد 39 33

حرف الباء

- يوسف كتابي 28 28
 يوسف وزليخا لالتى پرمق 25 2, 26 20

Ek-3: Palmira Tariflerinden Oluşan Yedi Sandığın Rus Çar'ına 2. Abdülhamid Han Tarafından Hediye Edildiğini Beyrut Vilayetine Bildirildiğine Dair Belge. (BOA. BEO., 1731/129825)

Ek-4: İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Uspenski'ye 2. Dereceden Osmanlı Nişanı Verildiğine Dair Belge. (BAO. İ. TAL. 121/66)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

بدر کتایب
باش کتایب داری
۲۵۷۹

معرضه جا کر کتایب که
- روسیه دولت فخری آثار عقیقه بکلی مدیر موسی اوسپنسکی - ایکنی بیده نامه علا عتلا و د - حادیه - روسیه سفارت ایکنی ترجمان موسی
یا قوروف و جوشده روسیه جنرال قونلوی موسی بانا نیدیه و - روسیه سفارت معتمد مامور دونش و ابوری ضابطانده فرمانده بیکتای
موسی فیدیه فرینا مذکوره ده بجری نامه ذیل و کتایب سفارده شایر ایلا معتمد مامور قوشید نام و ابوری ضابطانده فرمانده بیکتای موسی
پرسیلون ایکنی بیده نامه علا عتلا سفارت اشته نوالا موسی استیا نوز ایکنی بیکتای کتایب موسی مامور و وقت مذکور - کتایب موسی یا خودیه
د دونش و ابورنده بیکتای موسی یونگر و کتایب مذکوره ده بجری و بوز بکای موسی یا قوروف ایله موسی قونیرسکی و جرجی موسی قانسی
و طیب موسی هتیریا قوروف و دونش و ابوری ضابطانده بوز بکای موسی اوسپنسکی و موسی مامور و سفارده شایر ایلا ایکنی کتایب موسی هتیریا
ایله اشته نوزی موسی قانسیه و موسی زه لوفی و رش موروزی دیش قوروشده و دوش بیده نامه علا عتلا قوشیده و ابوری ضابطانده
معتمد موسی سرکیف ایله دونش و ابوری ضابطانده معتمد اول موسی دیت و معتمد هایقودسکی و موسی ستانوف و موسی کدینه و دونش و
حادیه و ایکنی بیده نامه ذیل و کتایب مذکور - مدیر بیکتای زویشی مادم اوسپنسکی به ایکنی بیده نامه شفقت نامه هتیریا
اهله بوز بکای اولشمن معتمد لایسک ایکنی شرفه در - بور بکایه ادا و سینه شاب فو قشاه ایکنی عاقبت عاقبت بونقله اولجا به امروز
صفحه اول و کتایب - ایکنی بیده نامه ذیل و کتایب
۱۸

121/66
I.TAL. 1315 / Ca-66

ТИФЛИССКІЯ ВЪДОМОСТИ

СЪАРИОБУСЪН
СІВЪСІАРИОБУСЪ

Выходило
въ Тифлисѣ одинъ, выходившій
въ Тифлисѣ, по воскресеньямъ;
и въ Ферейханѣ по средамъ

Годовая цена,
за каждое издание по разамъ:
въ сто городовъ Кавказа 6 р. сер.
въ югу сторону Кавказа 30 р. асс.

№

46.

Пятница, Ноября 15-го дня 1829 года.

Въ вѣсткахъ о вѣдомостяхъ о Кавказскомъ краѣ, — 10, 11, и 12-го Ноября 1829 года были три первые номера газеты въ Дер-Караѣ между Ахалъ-Марзомъ и Графомъ Паскевичемъ-Эриванскимъ о мирѣ между Россією и Персією.

ВЫСОЧАЙШІЕ ПРИКАЗЫ.

По Отдѣльному Кавказскому Корпусу).

Его Императорское Величество въ присудствіи Своихъ въ Свѣтлоградѣ Высочайше повелѣло събдующіе Приказы:

- 1. Октября 15-го дня 1829 года. Умершіи исключаются изъ списковъ. По Артиллеріи по Артиллерійской бригады Кавказскихъ Пашей.
- 2. Октября 18-го. Умершіи исключаются изъ списковъ. По Артиллеріи Командиры Бригады вѣрности, составленъ по Артиллеріи Полковникъ Кандидъ 2-й.
- 3. Октября 20-го. Умершіи исключаются изъ списковъ. По Кавказу. Черноморскаго казначейскаго Войска Старшина Голубъ,

ВНУТРЕННІЯ ИЗВѢСТІЯ.

Тифлисъ 11-го Ноября.

Въ прошедшую Пятницу, 8-го числа, въ день Тогоменшества Его Императорскаго Высочества Великаго Князя Михаила Павловича, въ Свѣтломъ Кафедральномъ Соборѣ, въ присутствіи Г. Главкомадующаго, Тифлискаго Военнаго Губернатора, Гражданскаго Губернатора, Генералитета и всѣхъ военныхъ и гражданскихъ чиновниковъ, по окончаніи литургіи, совершено было молебствіе Высокопреосвященнымъ Епархіальнымъ Митрополитомъ Іоною. Въ тотъ же день у Господина Главкомадующаго бывъ обѣденный столъ.

— Въ Воскресенье 10-го числа выехали изъ Тифлиса въ Азіатскую Турцію находившіеся здѣсь пашинные Турецкіе сановники: Арзерумскій Сераскиръ Магмедъ-Салетъ-Паша, Арзерумскій Паша Османъ, бывшій Аванскій Паша Абдула, Дирійскій Паша Аманъ, Баязетскій Паша Балуль и Дефтердаръ Эфенди. Каждый изъ нихъ выехалъ въ особомъ экипажѣ, въ сопровожденіи другихъ находившихся здѣсь пашинныхъ чиновниковъ и многочисленной свиты. Къ доставленію имъ всевозмож-

ныхъ выгодъ въ продолженіе пуши приняты всѣ нужныя мѣры.

— Сего утра выступилъ отсюда Сводный Уланскій полкъ, который получилъ дозволеніе возвратиться въ Россію. По окончаніи Персидской войны, когда бывшая здѣсь 2-я Уланская дивизія возвращалась въ Россію, сей полкъ выбранъ былъ изъ оной для начинавшейся тогда войны Турецкой; събдвательно онъ участвовалъ въ двухъ войнахъ, сразу три года съ полковною (время пребыванія его за Кавказомъ) провелъ на полѣ брани и теперь возвращается на родину съ правомъ на вниманіе соотечественниковъ, какъ принесшій вѣстоую дань служенія Царю и Отечеству. Не знаемъ найдется ли въ Грузіи Русской, которой бы могъ равнодушно смотрѣть на собраніи своихъ, возвращающихся въ отечество? Тамъ же наше родное, все святое, тамъ образовались наши привычки, наше чувство, туда душа стремится невольно. Отдѣленные отъ онаго сибирскими горами, мы живемъ точно какъ за морями. Новопривзему сюда странно быдешъ впервые слышать отъ здѣшнихъ Русскихъ выраженія: давно ли вы изъ Россіи, пришла ли почта изъ Россіи, скоро ли возвратитесь въ Россію и проч. и проч. Ему больно знакомиться съ мыслию что онъ не въ Россіи, а намъ пріятно вспоминать объ ней во всѣхъ бѣсѣдахъ и посылать туда благословенія съ отблжающими.

УЧЕНЫЯ ИЗВѢСТІЯ.

Пребываніе войскъ нашихъ въ Персіи и Турціи ознаменовано не однимъ побѣдами: область просвѣщенія равно содѣлала важными пріобрѣтенія сими походами: — ставшіяся въ неувѣстности сокровища библиотекъ Ардебильской и Ахалцхской, вмѣщавшія въ себя значительную часть восточнаго ума и просвѣщенія, перенесены въ столицу Россіи и предоставлены членію ученыхъ мужей. Походы нынѣшняго года въ Турцію равномерно умножатъ наши богатства и инжизия: по при-

Ek-6: İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün İlk ve Tek Müdürü Fyodor İvanoviç Uspenski.
(<https://bioslovhist.spbu.ru/images/persons/1794/1794-O5IZkiH9qt.jpg>) (E.T. 05.06.2023)

